

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Rebernik

Goli otok v spominih nekoč in danes:
Študija izvzete preteklosti iz zgodovinskega dogajanja v času od leta 1948 do 1956

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Rebernik

Mentor: doc. dr. Aleš Gabrič

Goli otok v spominih nekoč in danes:

Študija izvzete preteklosti iz zgodovinskega dogajanja v času od leta 1948 do 1956

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

Zahvala

Marijanu Luznarju – Jeklu in Erni za navdih

Mentorju za intelektualne izzive

Tomažu za potrpljenje in pomoč pri izvedbi

Ivanu Kosiću in Vladimirju Bobincu za vpogled v bistvo

Vsem, ki ste me bodrili in verjeli vame...

GOLI OTOK V SPOMINIH NEKOČ IN DANES: Študija izvzete preteklosti iz zgodovinskega dogajanja v času od leta 1948 do 1956

Po drugi svetovni vojni, v letih 1948 in 1949 se politično in družbeno ozračje med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo močno zaostri na račun dejavnikov, med katerimi so tudi: Jugoslovansko nestrinjanje s politiko Sovjetske zveze oziroma njihovega vodje Stalina; merjenje politične in družbene moči med Josipom Brozom in Stalinom oziroma med njunima vzhajajočima kultoma osebnosti. V spor se vmeša Informbiro, ki stopi na stran Sovjetske zveze in Jugoslavija s svojimi stalinističnimi vzorci ostane sama na svetovni sceni. V agoniji iskanja rešitve se vodstvo komunistične Jugoslavije zateče k drastičnim ukrepom in sproži množično zapiranje notranjih sovražnikov, tako imenovanih informbirojevcev. Ti so, krivi ali nedolžni, poslani na prestajanje kazni v izolacijo – Goli otok, ki kasneje postane sinonim za jugoslovansko totalitaristično represijo.

Golotoški zaporniki so izpostavljeni mnogim spornim fizičnim in psihičnim naporom; mnogi bivši interniranci zaradi medsebojnih odnosov, ki so potekali znotraj sistema Golega otoka in zaradi strahu pred nerazumevanjem današnjih generacij, o tem neradi govorijo. Zaradi tega in zaradi pomanjkanja verodostojnih podatkov je Goli otok ostal do danes tema, ki v zgodovinskih zapisih, tudi slovenskih, nima dovolj veliko odmerjenega prostora. Danes je Goli otok v veliki meri uničen, oskrunjen in nezastopan. Namesto da bi postal spominsko področje, kot ostala nekdanja taborišča po Evropi, otok sameva v sramu svoje preteklosti in čaka na pozabo, sam in zapuščen.

Ključne besede: *komunizem, komunistična partija, Informbiro, Goli otok*

BARREN ISLAND IN MEMORIES IN ITS PAST AND ITS PRESENT: Study of historical events between 1948 and 1956

After the Second World War, between 1948 and 1949, the political, social and cultural relations between Russia and Yugoslavia became extremely difficult. There were several reasons: Yugoslavia did not want to accept the Russian political concept; there was constant competition between Josip Broz Tito and Stalin. Informbiro stepped in, taking Russian's side. Yugoslavia, in which still previously acquired Stalinist methods were very much in use, was now isolated from world's political, economical and social scene. In agony, the leaders of the Yugoslav Communist Party searched for the solution and took drastic measures: there were massive arrests of internal enemies of the state, so called Informbiro members. Guilty or not, they were sent into the isolation to do so called socially useful work –on Barren Island, that latter on becomes a synonym for Yugoslavian totalitarian repression.

Barren Island prisoners were subjected to inhuman physical and psychological conditions. Today, very few of ex-prisoners want to talk about their life on Barren Island. Due to this, Barren Island remains little known and too seldom mentioned subject, both in historic and Slovene literature. Today, Barren Island is destroyed, sacrilaged, and scarcely ever mentioned. Instead of becoming a monument to those who suffered, the Island stands alone, forgotten, waiting for the oblivion.

Key words: *communism, Communist Party, Informbiro, Barren Island*

KAZALO

1 UVOD.....	7
2 ZGODOVINSKI PRELET	9
2.1 Slovenija v Jugoslaviji.....	10
2.2 Pisana zgodovina Jugoslavije	12
2.2.1 Menjava sistema	12
2.2.2 Centralizacija	13
2.2.3 Policija, vojska in notranja varnost.....	13
2.3 Komunistična partija	15
2.4 Informbiro in spor z njim(i).....	17
2.4.1 Korenine razhajanj in stanje pred sporom	19
2.4.2 Spor.....	20
2.4.3 Posledice spora	21
3 INFORMBIRO V SLOVENIJI	22
4 PO POTI GOLGOTE	25
4.1 Osamljen otok postane zloglasni zapor	25
4.1.1 Sateliti Golega otoka / Arhipelag Goli	26
4.1.2 Številke in geografija domišljije.....	29
4.2 Od borbe za svobodo in demokracijo do golega totalitarizma	31
4.3 Vloga preiskovalnih zaporov, sodni sistem in začetek razčlovečenja.....	35
4.4 Pot na »letovišče« in nastanitev	41
4.5 Sistem Golega otoka.....	44
4.5.1 Uprava taborišča	46
4.5.2 Zaporniška samouprava.....	47
4.5.3 Nezaupljivost/sum in nezmožnost upora.....	51
4.5.4 Molk in zavetje pred javnostjo	52
4.6 Struktura družbenega dna in statusi politične prevzgoje	57
4.6.1 Sobni starešina – podaljšana roka preiskovalca	61
4.6.2 Kolektiv in aktivisti	63
4.6.3 Banda.....	65
4.7 Fizično delo kot vzgojni prijem in psihološki vidiki zloma	66
4.7.1 Žeja in izčrpanost	70
4.7.2 Dodatne oblike vzgoje	72

5 ODGOVORNOST ZA GOLOOTOŠKE ZLOČINE	77
6 GOLI OTOK DANES - ŠTUDIJA PRIMERA IN ODNOS DO SPOMINA NA GOLI OTOK	82
6.1 Goli otok je množica, ne posameznik.....	82
6.2 Goli otok danes	86
7 SKLEP	99
8 LITERATURA	101
PRILOGE	105

KAZALO SLIK IN GRAFOV

Slika 4.1: Goli otok – pogled na »Veliko žico« z Velike drage 2008.....	43
Slika 4.2: Legenda Golega otoka.....	45
Slika 4.3: Pogled na taborišče s stolpa.....	47
Slika 4.4: Nošenje kamna v kaseli.....	68
Slika 5.1: Goli otok 2008.....	77
Slika 6.1: Goli otok, september 2008 – Velika žica.....	82
Slika 6.2: Goli otok, september 2008 – Titov put - v eni izmed stavb.....	87
Slika 6.3: Goli otok 2008 – G. Vladimir Bobinac med predstavitvijo.....	94
Slika 6.4: Goli otok 2008 – propadanje objektov.....	96
Slika 6.5: Krk 2008 – intervju z G. Vladimирjem Bobincem.....	97
Graf 6.1: Starost.....	89
Graf 6.2: Zaposlitveni status.....	89
Graf 6.3: Nacionalna pripadnost.....	90
Graf 6.4: Seznanjenost s terminom izolacijsko taborišče Goli otok.....	90
Graf 6.5: Seznanjenost s terminom izolacijsko taborišče Goli otok (v deležih).....	90
Graf 6.6: Čas seznanjenja s terminom Goli otok.....	91
Graf 6.7: Dejavnik seznanjena s terminom Goli otok.....	91
Graf 6.8: Število anketiranih, ki pozna nekoga, ki je bil zaprt na Arhipelagu Goli.....	92
Graf 6.9: Kaj je Goli otok danes.....	93
Graf 6.10: Primerljivost/pomanjkljivost predstavitve zgodovinskih dogodkov.....	94
Graf 6.11: Strinjanje s trditvijo.....	95

1 UVOD

Sistemi. Marsikateri sistemi družbe uporabljajo različne načine obvladovanja množic, drugače mislečih, intelektualcev ... Vsak sistem, od kapitalizma do socializma, pozna represivne sile. Danes se zavedamo, da se zgodovina neprestano spreminja in da jo interpretiramo drugače kot pred 20, 30 ali 60 leti. Zato sem se tudi odločila, da se osredotočim na tovrstno tematiko, saj letos tudi mineva 60 let od splošne uporabe Golega otoka v namen prevzgojitve internirancev.

V pričujočem diplomskem delu bom skušala predstaviti pomen obuditve spomina na tiste, ki so izkusili in preživeli grozodejstva Golega otoka in ostalih koncentracijskih taborišč po nekdanji Jugoslaviji kot del socialističnega notranjega sistema. Osredotočila se bom na lastna spoznanja, ki sem jih pridobila tekom raziskovanja pojava (intervjuji, opazovanje z udeležbo, prebiranje literature zaprtih, pisma, fotografije, dostopni dokumenti) in na spoznanja polpretekle pisane zgodovine, ki so obveljala kot historična dejstva.

Pomen in cilj diplomskega dela je tako ponovni ogled in predstavitev ter poglobitev v sistem Golega otoka znotraj njega samega, v psihosocialne posledice, ki so jih na račun neke ideologije utrpeli posamezniki, ki so se po današnjih merilih na problematiko ozirali precej samoumevno, z lastnim mnenjem.

Cilj je svarilo in opomin današnjim rodovom, naj ne dopustijo, da se kaj takšnega ponovi. Menim torej, da je ponovno prišel čas, da si še enkrat ogledamo zgodbo z obeh strani medalje. Zgodovina in njene na novo pridobljene interpretacije, je imela v vseh družbah in sistemih vlogo sistema vrednot in dejstev in kot tako bi jo lahko označili kot politično-instrumentalno vedo. Vse to si bomo ogledali na primeru golotočanov. Kako so jih obravnavali v času socializma ali v času njihovega prijetja, kakšen je bil odnos do njih po padcu socializma in kako jih obravnavamo danes ter kaj se bo še razkrilo (oziroma bo postalo historično dejstvo) v času dvajsetih let, ko živih prič več ne bo. O tem odločajo vrednote, ki v danem prostoru in času legitimirajo politični sistem in oblast.

Rdeča nit dela je vprašanje, kako se Goli otok manifestira v spominih preživelih. Ali in kolikšen vpliv ima institucija Golega otoka na komunikacijo z zunanjim svetom. Zakaj so knjige, ki so jih napisali bivši zaporniki med seboj po vsebini zelo podobne, čeprav

so ljudje v svojih identitetah različni med seboj. Kaj pomenijo danes vodeni ogledi v pristojnosti lokalnih vodičev, kakšna zgodovinska dejstva ponujajo ostanki in ruševine na otoku. Ali današnji obiskovalci otoka dobijo dejanski vpogled v situacijo povojne Jugoslavije, ki je v strahu in paniki postala bolj stalinistična od samega Stalina?

Tezi, iz katerih bom izhajala, sta:

Hipoteza 1: »Ljudje o Golem otoku neradi govorijo zaradi strahu, ki so jim ga vsadili preko prevzgojevalnih metod in zaradi samega razočaranja nad sistemom«.

Hipoteza 2: »Obiskovalci Golega otoka, še posebej če ga obišejo sami, ne dobijo dejanskega vpogleda in spoznanja, kaj se je na otoku in podobnih zaporih dogajalo«.

Te hipoteze bom tudi preverila z anketnimi vprašalniki, ki sem jih razdeljevala naključnim obiskovalcem Golega otoka, v štirih jezikih.

Diplomsko delo sloni večinoma na kvalitativnih metodah, arhivska dokumentacija je še vedno precej nedosegljiva ali pa dvomvzbujajoča, zato sem uporabila naslednje tehnike empiričnega gradiva oziroma raziskovanja:

- a) analizo že dokumentiranih virov, ki so objavljeni zadnji dve desetletji (monografije, pričevanja, pisma, življenjepisi, dostopne fotografije ...),
- b) metode spraševanja so zajemale individualne intervjuje kot tudi ankete o življenju taboriščnikov in o pogledu ljudi na Goli otok danes,
- c) vključene so tudi metode lastnega opazovanja, snemanja ter udeleževanja proučevanega konteksta.

V strukturi diplomskega dela bom zajemala več sklopov, ki se bodo med seboj prepletali, saj gre za pojav v zgodovini, ki ni osamljen, saj se iz njega lahko izluščijo mnogo katere aplikativne vzporednice tudi za današnji čas. Pojave bom opisala najprej iz že uveljavljenega zgodovinskega vidika, nato iz vidika spomina golotočanov, na koncu bo sledilo moje mnenje in analiza.

V uvodnem delu bom osvetlila stanje v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni in predstavila začetek, vzrok in posledice spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo.

V osrednjem delu se bom osredotočila konkretnije na Goli otok, načine prevzgoje, statute zapornikov, skratka na samo dihanje Golega otoka, kjer bom bolj interpretativno in z lastnimi dognanji analizirala intervjuje in njihove spomine.

V zadnjem delu se bom posvetila analizi pogledov na Goli otok danes, v času, ko ima večina preživelih vnuke ali že pravnuke. Kako interpretiramo ta spomin in kako ga bomo obvarovali, da se ne izgubi v pozabo? S tem bom zaobjela institucijo Golega otoka in odnos družbe, predvsem slovenske kulture do tega monumenta.

Za tovrstno tematiko sem se odločila, ker sem sama vnukinja preživelega, ki bi lahko (če se bo tekom diplomskega dela osvobodil spon lastnega straha in ravnodušnosti) pomagal s svojim kamenčkom spomina prispevati k zgodovinskemu mozaiku.

2 ZGODOVINSKI PRELET

V diplomskem delu sem povzela zgodovinska dejstva, lovorike politike in njene učinke po racionalni logiki, ki je s sredstvi represije dekonstruirala tiste elemente posameznika, ki ga postavljajo v položaj mislečega subjekta, in ga spremenila v objekt. To pa zato, ker je prav perfekcionizem te logike, ki ga je politika ustvarila in vzdrževala v času od 1948 do umiritve situacije, botroval k ničanju subjekta. Ali z besedami Leva Krefta: »Junaštvo, pravijo, je v tem, da se braniš pred drugimi. Človečnost, pravijo, pa je v tem, da braniš druge pred seboj. Na Golem otoku je bilo oboje, junaštvo ali človečnost, obsojeno na fizični samomor, preživetje pa je bilo možno samo kot samomor subjekta. Vse tisto razumno, kar nas drži skupaj, je bilo odmisлити« (Kreft v Jezernik 1994, 6). Torej še z drugimi besedami: če si drznem misliti, me ni več, če pa ne mislim, še vedno sem.

Kreft pravi, da primeru Golega otoka ostaja ob vseh virih bistvo uradovanja, ki ga je ustvarilo, skrito kot del tiste slavne zgodovine, ki naj ne bi bila nikdar napisana.

In vendar pri Golem otoku pri vseh spominskih in umetniških izpovedih ostaja polje zamolčanega, ker obstaja polje neizrekljivega, ki je širše od polja izgovorjenega in izrekljivega. Šele s to metodo se lahko povsem nedvomno izkaže, da za perfekcionistično logiko prevzgojnega taborišča ni najti nikakršnega, kaj šele razsvetljenjskega razuma. Ni ne racionalnih razlogov ne pametnih utemeljitev, niti ne kakršnekoli koristnosti in učinkovitosti. Golemu otoku so lahko botrovali zli, pa tudi dobrotni nameni – le razumski motivi mu botrovati niso mogli (Kreft v Jezernik 1994, 6).

S takšno metodo se pokaže, da pri takšnem kamnitem mlinu, ki potegne vase in melje vse pred seboj, odpovedo vsa običajna merila. O tem bom spregovorila v nadaljevanju. Strahote Golega otoka in ostalih prevzgojnih taborišč ne moremo izmeriti s številkami o žrtvah, niti ne s številkami o trajanju prestajanja kazni. Tudi samo resnico o Golem otoku je težko zapisati z besedami, ki so mi dane. Lahko zgolj skušam analizirati pretekle dogodke v upanju, da smo se iz njih naučili za prihodnost; pretekle dogodke, ki so vplivali na ljudi, ki so živeli v nekem perfekcionističnem sistemu oziroma totalitarizmu; s poudarkom, da je demokracija popolnoma nedovršena zadeva, a hkrati kar se razuma tiče precej bolj dovršena (Kreft v Jezernik 1994). Vendar se lahko demokracija hitro naleze vzorcev totalitarizma, še posebno rada zadeve pomeša in pozabi. Zato pa potrebuje zgodovino, da jo spomni, kaj je že bilo in česar si ne želi več.

2.1 Slovenija v Jugoslaviji

Povojni razvoj in stanje družbene sfere v Sloveniji oziroma v Jugoslaviji je zaznamovala komunistična partija, ki je iz vojne izšla kot najmočnejša politična sila. Na oblasti se je držala in obdržala celih petinštirideset let.

»Za mnoge Slovence konec vojne ni pomenil samo konca okupacije, temveč tudi zmago »komunizma«, tj. zmago ideologije, ki so jo odklanjali zaradi nazorskih ozirov oziroma strahu pred novim redom« (Drnovšek v Bajt in Drnovšek 1997, 98).

Proti koncu vojne naj bi ustvarjala razmere revolucionarnih akcij in pogoje za prevzem oblasti. Hitro si je utrdila sedež in s tem se je tudi začela gradnja socializma po sovjetskem vzoru. Ljudska fronta je na prvih povojnih volitvah, na katerih opozicija ni sodelovala, zmagala z veliko večino. Lahko le ugibamo, ali to pripisujemo medvojnimi zaslugam ali pač obljubam o pravičnejši socialni in nacionalni ureditvi. Dejstvo je, da je sčasoma moč in večinska podpora Osvobodilni fronti in znotraj nje komunistični partiji naglo kopnela.

Porušena domovina se je obnavljala do leta 1947 in v tem času so jo ljudje s pomočjo močne politične mobilizacije z navdušenostjo pomagali obnavljati¹. »Osrednje partijsko in državno vodstvo je ob koncu druge svetovne vojne izdelalo splošne smernice, po katerih naj bi obnova potekala načrtno in predvsem z lastnimi sredstvi, bila naj bi dovolj kratkotrajna, da bi se lahko čim prej začelo obdobje velikih gradbenih del, zajela pa naj bi tudi zasebni sektor, od katerega je pričakovalo pomoč« (Prinčič v Borak in drugi 2005, 868).

Po obdobju obnove in novi organizaciji gospodarstva, ki je bilo urejeno na administrativen in centraliziran način, se je začelo v Jugoslaviji obdobje petletk. To je v grobem pomenilo pospešeno industrializacijo in elektrifikacijo. Prinčič pravi: »Ko je bila z novo organiziranostjo vodenja gospodarstva in z nacionalizacijo gospodarskih podjetij vzpostavljena vodilna vloga države v gospodarstvu, so bili ustvarjeni tudi pogoji za prehod na načrtno gospodarstvo po vzoru sovjetskih petletk« (Prinčič v Borak in drugi, 2005, 881). Za Slovenijo pa je to hkrati pomenilo, da je nudila pomoč ostalim republikam Jugoslavije, saj je po osvoboditvi vladalo prepričanje, da je bila Slovenija izmed vseh v vojni najmanj prizadeta (Prinčič v Borak in drugi 2005, 872). Postopoma so začeli uvajati sistem administrativnega socializma »z dirigiranim upravljanjem in vodenjem gospodarstva, ki je vsa področja družbenega življenja centraliziral do skrajnosti« (Repe v Bajt in Drnovšek 1997, 93).

Spor z Informbirojem leta 1948, torej v času, ko je trajala prva Titova petletka, je poslabšal že tako slabe gospodarske in politične odnose, hkrati je tudi povečeval represivnost državnih oblasti (Repe v Bajt in Drnovšek 1997, 93).

Prisila, o kateri bom še spregovorila, je bila najhujša v prvem povojnem obdobju. Sčasoma, v petdesetih letih pa so se razmere začele počasi, a vztrajno izboljševati, kar sicer v zgodovinskem zapisu lahko pomeni marsikaj, vendar je po pričevanju mnogih, ki so bili zaprti na Golem otoku, začel popuščati tudi najhujši politični pritisk.

¹ V Sloveniji je vojna in obračuni po njej terjala veliko žrtev. Mnogo naselij in prometnih zvez je bilo poškodovanih. Industrija naj bi bila v zelo slabem stanju. Intenzivna obnova je potekala od 1945. do 1947. leta, in sicer na več načinov: s prostovoljnim delom, z udarništvom ali pa s prisilnim delom, ki so ga izvajali jetniki. Najpomembnejši orodji v letih po vojni pa sta bila kramp in lopata.

2.2 Pisana zgodovina Jugoslavije

Za lažje razumevanje in zaradi same oddaljenosti sodobnosti ter današnjih generacij od tematike, katere se dotikam v diplomi, bom v pričujočem poglavju skušala obelodaniti polpreteklo zgodovino in dogodke, ki so jo pisali in momente, ki so botrovali samemu nastanku stanja, ki se je po letu 1948 razvilo in odvijalo v Jugoslaviji.

Gabrič pravi, da se je navdušenju ob koncu vojne pridružilo zadovoljstvo ljudi ob novicah ... »da jugoslovanska vojska osvobaja kraj za krajem in da je zasedla večino slovenskega etničnega prostora, torej tudi tistega, ki je bil pred vojno v sosednjih državah in ki naj bi, kot so upali, po vojni pripadel Sloveniji oziroma Jugoslaviji« (Gabrič v Borak in drugi 2005, 831). Gabrič tudi navaja, da so optimizem prebivalstva so krepile ideje o emancipaciji Slovencev, obljube o preoblikovanju celotne jugoslovanske države v federalno družbo in obljube o socialno pravičnejši ureditvi (Gabrič v Borak in drugi 2005, 831).

2.2.1 Menjava sistema

Predstavniki nove oblasti² so prevzemali oblast maja 1945, in sicer po načrtih, ki jih je pripravilo vodstvo osvobodilnega gibanja. Narodna vlada Slovenije, ki je bila imenovana istega leta v Ajdovščini, je postala najvišji upravni in oblastni organ federalne enote Slovenije.

Tudi civilno oblast je prevzela narodna vlada, ki si je prizadevala odpraviti lakoto, ki je spremljala povojno situacijo v Jugoslaviji in Sloveniji, vzpostaviti prometne povezave in oskrbeti večja mesta, ki so utrpela pomanjkanja. Med temi nalogami se je znašla tudi vnema po čim hitrejši vrnitvi izgnancev in taboriščnikov na njihove domove.

Kljub prisotni vladi in njenemu formalnemu statusu pa je najpomembnejše odločitve na politični sceni tedanjega časa sprejemalo vodstvo KPS. Lahko bi celo rekli, da je bila večina družbeno-političnih odločitev sprejeta po neformalni poti v okviru OF (Gabrič v Borak 2005, 831-833).

² predsednik SNOS Josip Vidmar, predsednik vlade Boris Kidrič, Edvard Kardelj, Edvard Kocbek,...

2.2.2 Centralizacija

Država je bila vedno močnejše centralizirana, čeprav so se nekateri posamezniki trudili vzpostaviti demokratičnost države. Večina pristojnosti je bila v rokah zveznih organov, a same pristojnosti federalnih enot so bile v mnogočem omejene. Med drugim so začeli zanemarjati nacionalno vprašanje in v ospredje porivali razredni vidik: «Novi patriotizem je ljudski patriotizem, je v svojem bistvu patriotizem delovnega ljudstva, ki si je izbojevalo svojo resnično Domovino. Prav zaradi tega ta patriotizem ne more in ne sme biti nacionalistično omejen in pobarvan,» je trdil Kidrič, kot navaja Gabrič (v Borak in drugi 2005, 833). Namesto pravil pravne države je nova oblast vedno bolj upoštevala tedanje politične razmere, kar je vodilo k samovolji oblasti. Še bolj izrazito se je to dejstvo kazalo v odmiku od načel parlamentarne demokracije in približevanje načelu enotnosti oblasti – nova politična srenja je v rokah držala vse tri veje oblasti in to zaradi tega, da bi se čim bolj oddaljila od načel meščanske družbe. S takšnim ravnanjem naj bi nova oblast zagotavljala pravice ljudskih množic do upravljanja države. S tem so zgolj upravičevali zamenjavo starega državnega aparata z novim. V ljudski demokraciji naj bi bile vse javne službe dostopne vsem delovnim ljudem, saj so menili, da strokovne kvalifikacije niso edino merilo za opravljanje del. Gabrič zatrjuje, da je poudarjanje enotnosti oblasti tako pomenilo tesno prepletanje politične in državne oblasti (Gabrič v Borak in drugi 2005, 834).

2.2.3 Policija, vojska in notranja varnost

S formiranjem državnih organov so temelji varnostne službe dobili svojo »dokončno državno obliko« (Pučnik 1996, 25). V letu 1941 je v Sloveniji pod okriljem partizanskega gibanja oziroma OF nastala Varnostno obveščevalna služba ali VOS, ki sta jo vodila Zdenka Kidrič – Marjeta in centralna komisija VOS. Že v tej obliki naj bi se struktura službe zgledovala po boljševiski komisiji Čeki oziroma Leninovi politični policiji, kot pravi Dornik Šubelj v članku OZNA- vojaška protiobveščevalna ali zločinsko-genocidna organizacija? (Dornik Šubelj v Ferenc in Petkovšek 2006, 339). Imela je dve veji organizacije, in sicer obveščevalno in varnostno vejo. Prva je zbiralala informacije o vseh oblikah okupatorskih organizacij v Sloveniji (vojska in civilna uprava). Varnostna veja je po besedah Dornik Šubeljeve izvajala diverzantske in druge

akcije. VOS je kot odvisni strokovni organ izvrševala politične direktive vodstva KP Slovenije in Jugoslavije. Komunistična partija je odredila politiko VOS, določala naloge in zbirala kadre (Dornik Šubelj v Ferenc in Petkovšek 2006, 339). V VOS naj bi sprejemali samo preverjene kadre, ki so bili komunistično naravnani, pravi Sajovic, avtor knjige Udba (Sajovic 2006, 15).

VOS je bila ukinjena 1944. leta. »Z odlokom o ustanovitvi Oddelka za zaščito naroda v Jugoslaviji so se poenotili raznovrstni obveščevalni sistemi, ki so med vojno nastajali v raznih delih Jugoslavije« (Dornik Šubelj v Ferenc in Petkovšek 2006, 339). Tako imenovana Ozna je bila neposredno podrejena Josipu Brozu kot vrhovnemu poveljniku, vodil pa jo je Aleksandar Ranković. Ozna je bila po svoji organiziranosti tako obveščevalna kot protiobveščevalna organizacija. Vse od ustanovitve leta 1944. do njene reorganizacije 1946. leta je bila v sestavi vojske in podrejena ministrstvu za ljudsko obrambo. Nastala je po sovjetskih vzorih, bila je strogo centralizirana in hierarhično strukturirana. Njena dejavnost naj bi bila čiščenje osvobojenega ozemlja tistih, ki so se borili proti narodnoosvobodilnem gibanju, zavarovanju državnih meja in organov oblasti (Dornik Šubelj v Ferenc in Petkovšek 2006, 340). Razdeljena je bila na štiri odseke. Prvi je bil obveščevalno delo v tujini in na neosvobojenem ozemlju. Drugi odsek je bil namenjen protiobveščevalnem delu na zasedenem ozemlju. Tretji odsek je pokrival protiobveščevalno službo v vojski, med drugim so tudi izvrševali množične likvidacije (Dornik Šubelj v Ferenc in Petkovšek 2006, 340-343). Četrty odsek pa se je ukvarjal z obdelovanjem podatkov in statistiko, lahko bi ga poimenovali kadroviski oddelek.

Če nadaljujem z notranjimi zadevami Jugoslavije, lahko omenim, da se je vloga slovenske policije in ostalih republiških organov precej zmanjšala. Ozna³ in vojska sta bili izrazito centralizirani, hkrati pa nista upoštevali zahtev republiških organov oblasti. »Ozna je dobila veliko vlogo pri preganjanju okupatorjevih sodelavcev in nasprotnikov novega režima. V sodnem sistemu je imela pomembno vlogo pri zasliševanjih in v preiskovalnih postopkih, pri tem pa ni upoštevala nikakršnih pravic obtoženca« (Gabrič v Borak in drugi 2005, 834).

Civilna uprava je imela tudi slabosti, ki so se kmalu po vojni opazile v sodstvu, saj so imela vojaška sodišča pomembnejšo vlogo kot civilna. Enotnost oblasti ni predvidevala

³ Načelnik Ozne za Slovenijo je bil Ivan Maček - Matija

samostojnosti sodstva, saj mu je poleg temeljnega namena (preganjanja storilcev kaznivih dejanj) naložila tudi del političnega boja proti drugače mislečim, tukaj pa se je Ozna precej samovoljila (Gabrič v Borak in drugi 2005, 835).

Novonastala Udba – Uprava državne varnosti je obdržala iz sestava prejšnje Ozne drugi in četrti odsek in tudi del prvega. Še vedno je bila organizacija namenjena uničevanju ostankov protikomunističnih sil v državi. Vodja tajne politične policije oziroma zdaj Udbe je ostal Ranković. Tretji odsek nekdanje Ozne, ki ga je vodil general Jefto Šasić, in del prvega odseka sta bila podrejena generalštabu Jugoslovanske armade. Nastala je Kontraobveščevalna služba oziroma KOS (Sajovic 2006, 25).

2.3 Komunistična partija

Tema v diplomskem delu se nanaša predvsem na obdobje po letu 1948 v Jugoslaviji, zato sem se odločila, da predstavim Komunistično partijo Jugoslavije v času, ko je prevzela vodilno politično vlogo in stopila v ospredje na jugoslovanski politični sceni (med drugo in po drugi svetovni vojni).

Komunistična partija Jugoslavije je sicer nastala leta 1919, vendar je njeno politično in družbeno moč občutiti šele po drugi svetovni vojni, ko so predstavniki KPJ oziroma takrat tudi že izoblikovane KPS v Sloveniji prevzeli oblast, uvedli diktaturo in onemogočili delovanje drugih političnih strank. Zavladal je enostrankarski sistem. S prihodom Josipa Broza Tita na oblast je tedanji režim vse bolj posnemal sovjetski totalitarizem. Tito je leta 1945 odpotoval v Moskvo, kjer je tudi podpisal sporazum o prijateljstvu, medsebojni pomoči in povojnem sodelovanju med obema državama (Gabrič v Borak in drugi, 2005, 844). Lahko bi rekli, da je Sovjetska zveza postala zaščitnica Jugoslavije na mednarodnem prostoru, hkrati pa tudi sponzor države, saj je oboroževala jugoslovansko armado, šolala policijske in vojaške kadre in »modernizirala« sistem. Na notranjepolitični sceni pa je takšno sponzoriranje s strani Sovjetske zveze in posnemanje slednje s strani Jugoslavije vodilo v monopolistični model vodenja države s strani KPJ, kar je za seboj potegnilo uničevanje podjetništva z državnim lastništvom in kolektivizacijo na področju kmetijstva. V primeru kulturne

sfere Jugoslavije in Slovenije pa je to vodilo v cenzuro in ideologizacijo agitpropa⁴ (Gabrič v Borak in drugi, 2005, 845).

Najožje vodstvo KPJ je bilo torej homogeno. Centralni komite, ki je predstavljal najvišji organ stranke, se tri leta po vojni ni sestajal, zato je vlogo upravljanja in vodenja države prevzel politbiro, telo, ki ga je sestavljajo okoli deset ljudi. Gabrič pravi, da sta tako KPJ in politbiro delovala z roko v roki, in sicer brez kakršnekoli publicitete v javnosti. »Odločitve vodilnih politikov so javno zaživele šele v sklepih Ljudske fronte in njenih množičnih organizacij, sklepom vodilnih partijskih organov pa v javnih medijih niso namenjali pozornosti« (Gabrič v Borak in drugi 2005, 846).

»Nesporni voditelj Jugoslavije je bil Josip Broz Tito, ki je združeval najpomembnejše državniške in politične funkcije. Bil je generalni sekretar Komunistične partije Jugoslavije, predsednik Ljudske fronte, predsednik vlade, obrambni minister in vrhovni poveljnik vojske« (Gabrič v Borak in drugi 2005, 846). Uveljavljala se je politika podvajanja političnih in državniških funkcij, kar je pripomoglo k monopolu in centralizaciji vrha nad celotno državo.

Drugi za Titom je bil Edvard Kardelj, ki je bil hkrati predsednik partijske zunanjepolitične komisije, predsednik partijske komisije za izgradnjo oblasti, minister za konstituantno in vodja jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci.

Tretji na partijski hierarhični lestvici je bil Aleksandar Ranković-vodja tajne politične policije, Ozne (oddelka za zaščito ljudstva) oziroma od leta 1946 Udbe, ki je delovala zunaj mej nadzora. »Ena najpomembnejših nalog totalitarnih režimov je propagandna dejavnost, ki jo je pri Komunistični partiji Jugoslavije vodil Milovan Đilas. Nadzorovala je celotno idejno in kulturno sfero, postala je neformalni cenzor in začela sistematično skrbeti za Titov kult osebnosti« (Gabrič v Borak in drugi 2005, 846).

KPJ si je prisvojila politični monopol v razmeroma kratkem času. V petih letih se je njeno članstvo povečalo približno šestkrat (Gabrič v Borak 2005, 847). Najbolj se je okrepila po informbirojevskem sporu, vendar ne kot »stranka delavcev in kmetov«,

⁴ Agitprop oziroma komisija za agitacijo in propagando je čeprav brez zakonskih pooblastil, deloval kot nekakšna vzporedna oblast in je imel ključno, če ne celo glavno besedo pri tem, kaj se bo recimo tiskalo, poročalo ali javno izvajalo. Lahko bi rekli, da je komunistična partija preko agitpropa, ki je predstavljal nekakšnega cenzorja in ideološkega varuha (Vodopivec 2006, 423-424) vodila in hkrati nadzirala predvsem izobraževalni sistem, javna občila in kulturno dejavnost v Jugoslaviji.

temveč je KP postajala vse bolj stranka vladajoče elite v upravnih središčih. Državo je tako začela upravljati nekdanja obrobna, celo ilegalna stranka s šibkim intelektualnih zaledjem (Gabrič v Borak 2005, 847).

2.4 Informbiro in spor z njim(i)

Menim, da je to poglavje bistveno pri razumevanju nadaljnega razpleta dogodkov, ki so sledili v Jugoslaviji in posledično tudi na Golem otoku. Če navedem z besedami Vladimirja Benka: »... gre za prelomno točko v razvoju socializma kot svetovnega procesa« (Benko 2000, 293), hkrati spor med Informbirojem oziroma vzhodnoevropskimi državami in Jugoslavijo pomeni nov zasuk v družbenem in političnem razvoju Jugoslavije kot bomo videli v pričujočem poglavju.

Informbiro, nasledstvo Kominterne (wikipedia) je bilo mednarodno svetovalno in usmerjevalno telo oziroma organizacija, ki je povezovala devet evropskih komunističnih in delavskih partij⁵. Ustanovljen je bil septembra leta 1947, in sicer z namenom, da bi reševal medsebojna vprašanja in usklajeval delovanja posameznih partij v skupen smisel in celoto oziroma da bi nastopal v svetu v imenu komunizma in podajal informacije javnosti o stanju komunističnih partij, zlasti o načelnih zadevah.

Konec septembra 1947 so se predstavniki komunističnih partij Sovjetske zveze, Jugoslavije, Bolgarije, Romunije, Češkoslovaške, Madžarske, Poljske, Francije in Italije zbrali na posvetovanju v Szklarski Porebi na Poljskem ter ob tej priložnosti ustanovili Informacijski biro komunističnih partij, krajše Informbiro ali Kominform, ki naj bi postal nekakšno medpartijsko posvetovalno telo za izmenjavo izkušenj, po potrebi pa bi usklajeval tudi dejavnost posameznih komunističnih partij (Režek v Borak in drugi 2005, 930).

Sedež Informbiroja se je nahajal v Beogradu, njegovo glasilo Za trden mir in ljudsko demokracijo pa prav tako.

A dejanski cilj ustanovitve Informbiroja naj bi bil malce drugačen od uradnega. Nekateri celo navajajo, da je bil zgolj sredstvo za širjenje moči Sovjetske zveze in za

⁵ Ustanovnega sestanka so se udeležile komunistične partije Sovjetske zveze, Romunije, Bolgarije, Madžarske, Češkoslovaške, Poljske, Francije, Italije in Jugoslavije

večanje moči voditelja Stalina v mednarodnem komunističnem gibanju; to dejstvo interesa Sovjetske komunistične partije naj bi prišlo do izraza v sporu med KPJ in Informbirojem v letih 1948-1956. Stalin je po besedah Boža Repeta Informbiro nameraval podrediti sovjetski zunanji politiki, pri čemer je računal, da bo prek komunistične partije boljševikov vplival na KPJ, saj je bila tisti čas najmočnejša in najbolj neodvisna partija v takratni interesni sferi⁶ (Repe v Bajt in Drnovšek 1997, 174-175).

Režek pripoveduje, da se je na ustanovnem zasedanju Informbiroja zdelo, da bo jugoslovansko in sovjetsko partijsko prijateljstvo trdno (Režek v Borak in drugi 2005, 931), vendar temu ni bilo tako.

Namen institucionaliziranja mednarodnega komunističnega gibanja je bil namreč unificirati socialistični tabor in ga popolnoma podrediti Stalinovi avtoriteti. Takšna usmeritev je bila v nasprotju z delovanjem jugoslovanske partije, ki je v notranji politiki resda sledila sovjetskemu zgledu, vendar je imela za seboj izkušnjo samostojne, avtentične revolucije in temu primerno samozavestno držo (Režek v Borak in drugi 2005, 931).

Obenem je v Jugoslaviji v polnem zanosu začel nastajati kult Tita, karizmatična osebnost, ki se je vse bolj uveljavljala kot politični balkanski hegemon.

Ne glede na dejanski cilj ustanovitve ali uradno različico slednje lahko povem, da so se odnosi znotraj informacijskega telesa začeli oddaljevati in krhati zelo zgodaj po sami ustanovitvi⁷. »Jugoslovansko vodstvo je pri vzpostavljanju socializma zvesto sledilo sovjetskemu zgledu, v zunanji politiki pa so se med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo kmalu pojavila resna razhajanja. Z interesi velesil je jugoslovanski vrh najsiloviteje trčil ob vprašanju povezovanja balkanskih držav, saj pri tem Jugoslavija ni skrivala teženj po politični prevladi na Balkanu« (Režek v Borak in drugi 2005, 930).

⁶ SZ je v odnosu do Jugoslavije izgubljala vlogo, ki jo je imela med vojno, poleg tega je njen ugled, pridobljen z vojaškimi zmagami, v zaostrovanju mednarodnih odnosov začel bledeti. Stalin je z obnovitvijo mednarodne komunistične organizacije hotel utrditi svoj vpliv v vzhodnoevropskih državah in Jugoslaviji, hkrati pa vplivati na takratne nemirne razmere v Italiji in Franciji.

⁷ Če to lahko pripišemo sovjetski lakomnosti, Stalinovi karizmi in volji po samovladi in nadzoru ali pač jugoslovanski oddaljitvi od marksistične in leninistične ideologije, kot so ji očitali mnogi, je tukaj povsem postranskega pomena.

Eden od razlogov za oddaljevanje in razkol med dvema močnejšima članicama, SZ in Jugoslavijo, naj bi torej tičal ravno v odnosu med gonilnima silama sistema – Stalinom in Titom, saj si je slednji po drugi svetovni vojni zaželel večje avtonomije in višjo stopnjo samostojnega odločanja v jugoslovanski politiki. Josip Broz Tito je nameraval združiti pod svojim okriljem veliko balkansko federacijo, vključno z Bolgarijo in Albanijo, vendar je naletel na odpor tako s strani Stalina kot obeh komunističnih partij. Do odkritega spora med njima in posledično med državama naj bi prišlo tudi zaradi tega, ker Tito kljub zahtevam Stalina ni hotel odreči vojaške podpore partizanom na severu Grčije, ki so skušali po koncu druge svetovne vojne v svoji državi prevzeti oblast.

2.4.1 Korenine razhajanj in stanje pred sporom

Jugoslovansko vodstvo je torej vztrajalo pri enakopravnih odnosih med socialističnimi državami. Stalin pa je tako rekoč gradil socialistični blok, v katerem je namenil vodilno vlogo Sovjetski zvezi. KPJ oziroma Jugoslavija s Titom na čelu pa se nikoli ni v celoti sprijaznila s podrejenim položajem. Poleg tega je bilo družbeno stanje v Jugoslaviji pred sporom močno naelektreno. Vzpostavil se je centralistični sistem, izvajala se je agrarna reforma in izvedlo se je večino revolucionarnih ukrepov.

Odnosi med glavnima akterjema so se poslabšali konec leta 1947, saj je Sovjetska vlada odložila sklenitev trgovinskih sporazumov. Še bolj so se zaostрили naslednje leto, ko je Jugoslavija delovala na lastno pest in hotela napotiti svoje čete v Albanijo brez vednosti Stalina. Kritika je tako letela predvsem na samostojno zunanjo politiko Jugoslavije. V tem času je bila Sovjetska zveza tudi sama v stanju, kjer je primanjkovalo političnih zvez in podpor, zato je vse svoje upe položila v roke Informbiroja, ki naj bi deloval pod sovjetsko taktirko. Edina država, ki je dala vedeti Sovjetski zvezi, da ni pripravljena sodelovati pod takšnimi pogoji, je bila Jugoslavija. Zato je v držanju teh načel v času med 1947. in 1948. letom odbila nekatere predloge Sovjetske komunistične partije, slednja pa je Jugoslavijo in Komunistično partijo Jugoslavije označila za nevarno ter se opredelila za akcijo, ki naj bi KPJ naučila poslušnosti.

2.4.2 Spor

Po odlogu trgovinskih dogovorov je KP SZ odpoklicala svoje strokovnjake iz Jugoslavije. Temu pa je kmalu zatem sledilo pismo, v katerem je centralni komite jugoslovansko partijo obtoževal, »...da vodi protisovjetsko politiko, da duši znotraj-partijsko demokracijo, da se utaplja v Ljudski fronti, da zlasti na podeželju spodbuja kapitalizem, ne upošteva pa sovjetskih izkušenj« (Režek v Borak in drugi, 2005, 931). Spomladi 1948 je SZ pozvala KPJ naj odstavi Tita in njegove bližnje sodelavce. Ker poziv očitno ni zadostoval, je SKP vpletel v spor še Informbiro in s tem je spor med dvema državama postal mednaroden⁸.

Podpisnika pisma Stalin in Molotov sta jugoslovanske voditelje spomnila tudi na »poučno usodo Trockega in Buharina«, ki ju je dal Stalin odstraniti, prizadela pa sta jih zlasti s podcenjujočim odnosom do jugoslovanske revolucije. Zaostreno dopisovanje se je nadaljevalo do zasedanja Informbiroja v Bukarešti (sredina junija 1948 op.p. Rebernik), na katerem so komunistične partije sprejele Resolucijo o stanju v KPJ. V tem dokumentu so ponovile obtožbe na račun jugoslovanskih voditeljev, jugoslovanske komuniste pa pozvale, naj jih zamenjajo (Režek v Borak in drugi 2005, 931).

Z objavo te resolucije je bil spor javno priznan in je kot tak obveljal kot spor med KPJ in Informbirojem.

Čeprav je bilo vodstvo KPJ v marsičem naklonjeno Stalinovi doktrini, še posebej v organiziranju notranje politike, jim je resolucija Informbiroja, sprejeta v Bukarešti, očitala odklone na ideološki ravni, ni pa spominjala ne zunanje-političnih razhajanj med dvema centroma (Moskvo in Beogradom), ne odnose med socialističnimi državami. KPJ je bila obtožena, da vodi protisovjetsko politiko in politiko izdaje protiimperialistične fronte.

Če povzamem, sta bila torej poglavitna vzroka za spor dva. Prvi se je nanašal na dejstvo, da je Jugoslavija, čeprav najzvestejša zaveznica Sovjetske zveze (ruska kulturna provinca) in tista članica, ki je zavzeto nasprotovala zahodnemu imperializmu, vztrajala pri enakopravnih odnosih s Sovjetsko zvezo. Drugi vzrok pa se je nahajal v

⁸ V Jugoslaviji se je informbirojevski spor začel 18. in 19. marca 1948 z odpoklicem sovjetskih strokovnjakov iz Jugoslavije. Sledilo je pismo v katerem je CK KPJ poleg drugega obtožil, da vodi prikrito protisovjetsko politiko in opušča leninistično teorijo.

bolj psiholoških profilih posameznikov in sicer, v tem, da se Josip Broz – Tito ni želel podrediti avtoriteti Stalina in se s tem izenačiti z ostalimi vzhodnoevropskimi partijskimi marionetami (Repe v Bajt in Drnovšek 1997, 175). Menim, da je bil tak poseg v »suverenost« države izbran s ciljem, da bi razbili enotnost Jugoslavije oziroma KPJ, da bi izzvali nezaupanje jugoslovanskega ljudstva v politiko vodenja. Tako naj bi KPJ popustila v svojih težnjah po samostojnosti oziroma avtonomnosti in enakopravnosti.

Sprva je komunistična partija Jugoslavije, ki je bila globoko prepričana v pravilno zgrajene temelje nove poveljne družbe, odločno branila nadaljnji socialistično usmerjen razvoj. Kljub sporu je želela dokazati, da uvaja socializem po sovjetskem vzoru, kar aplikativno sovpada z izvajanjem kolektivizacije leta 1948. To potrjuje tudi Režkova, ko pravi, da jugoslovanska politika takoj po sporu nikakor ni bila premočrtna, »... saj so po eni strani zavračali sovjetske obtožbe in neusmiljeno preganjali tako imenovane informbirojevece, po drugi pa s številnimi ukrepi dokazovali svojo poslušnost Moskvi in popravljali napake, ki jim jih je v pismih očital Stalin« (Režek v Borak in drugi 2005, 931). Vzhod je uvedel gospodarsko blokado, Zahod ni hitel na pomoč. Takšna mednarodna osamitev pa je povzročila padec standarda v državi⁹.

2.4.3 Posledice spora

Po sporu med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo se je Informburo postavil na stran prve. Sovjetske obtožbe je še bolj zaostрил. Prišlo je do politične in ekonomske blokade¹⁰, v veliki meri pa so v naslednjih letih prekinili diplomatske odnose med vzhodnoevropskimi »ljudskimi demokracijami« in Jugoslavijo. Vse bolj so se množili tudi oboroženi spopadi na mejah. Informburo je celo pozval tako imenovane »zdrave sile«, ki so zveste stalinizmu in marksizmu (Repe v Bajt in Drnovšek 1997, 175) v Jugoslaviji, naj zamenjajo KPJ.

⁹ Približno četrtina državnega proračuna je bila namenjena oborožitvi, saj je bila potreba po pripravljenosti povečana. Posledično se je zmanjšalo vlaganje investicij v gospodarstvo. Zmanjšalo se je število zaposlenih, poleg tega je Jugoslavija na račun spora izgubila večino trga vzhodnoevropskih držav.

¹⁰ Jugoslovansko vodstvo je le začelo jeseni leta 1948 počasi in previdno navezovati stike z Zahodom, prebivalstvu je grozila lakota, obstajala je grožnja oboroženega posega z Vzhoda, na krizni točki se je znašel tudi sam plan industrializacije.

Prekinitev sodelovanja z Informbirojem in SZ, popolna izoliranost države, ekonomska in kulturna izčrpanost ter nezaupanje na ravni zunanje in notranje politike so privedli Jugoslavijo v stanje kaosa, ki je skušalo na vse pretege ohraniti in vzdrževati red, navzven pa še vedno kazati podobo močne države, ki stoji na temeljih socializma. Vrh Partije se je zbal še potencialnih posledic v primeru obstoja notranjega sovražnika, saj so jih dileme zunanjih pritiskov močno zaznamovale. Zato je vsakršno opredeljevanje za Informbiro znotraj države obveljalo kot narodna izdaja.

Po podatkih, ki jih navaja Repe (v Bajt in Drnovšek 1997, 175), so prav ironično s stalinističnimi metodami začeli obračunavati z dejanskimi ali pač domnevnimi privrženci Informbiroja, etiketiranimi informbirojevci, med katerimi se je znašel tudi moj ded Marijan Luznar - Jeklo. Okrog 60.000 ljudi naj bi bilo izključenih iz Partije. Veliko ljudi je bilo ali obsojenih ali pa na osnovi administrativnih ukrepov poslanih na prestajanje kazni v posebna izolacijska taborišča, med katerimi naj bi bil najbolj zloglasen Goli otok. Izza palisad t.i. prevzgoje, ki so je bili deležni izolirani, se je zapornike izpostavljalo raznim oblikam fizičnega in psihičnega pritiska¹¹. V državi se je po hitrem postopku močno okrepil represivni aparat, dejanski zunanjepolitični konflikt pa je prerasel v namišljeno in rigorozno iskanje notranjega sovražnika.

3 INFORMBIRO V SLOVENIJI

Prelom z Moskvo s strani vodstva je zahteval določen pogum, vendar ni mogoče reči, da jih očitki s strani Vzhoda niso prizadeli. Po miselnosti in vzgoji so bili pač preveč stalinisti, da so očitki, ki so bili poslani iz Moskve, ne bi zarezali v njihovo zavest¹². Tako se je med številnimi člani, kajpak, sprožilo vprašanje o upravičenosti jugoslovanskega upora oziroma nekakšen dvom o pravilnosti odločitev vodstva. Še posebej starejši komunisti so menili, da spora ne gre zaostrovati, ampak da je potreben kompromis. Vendar se jugoslovanski vrh s takšnim mnenjem ni strinjal, saj bi v njihovih očeh kakršnokoli popuščanje pomenilo jugoslovansko fizično in politično

¹¹ Tisti, ki so se vrnili, so bili še leta nadzorovani in kategorizirani po stopnji nevarnosti, ki naj bi jo predstavljali za državo. Spor med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo se je končal po Stalinovi smrti, uradno pa leta 1955 s srečanjem Tita in Hruščova, novega ruskega generalnega sekretarja Komunistične partije Sovjetske zveze.

¹² Na okrogli mizi z naslovom 60. obletnica odhoda prvih slovenskih zapornikov na Goli otok, ki je potekala v organizaciji Študijskega centra za narodno spravo 9. 7. 2009 je dr. Aleš Gabrič povedal, da so v informbirojevskem sporu, jugoslovanski komunisti želeli biti bolj stalinovski od Stalina.

likvidacijo. Zato niso dopustili nikakršne razprave, odločili so se celo na strog način obračunati s simpatizerji Informbiroja, Moskve, Stalina oziroma z deklariranimi pristaši resolucije. »Podobno kot jugoslovansko je tudi slovensko komunistično vodstvo politično negotovost po sporu s Sovjetsko zvezo izrabilo za to, da je iz javnega življenja izločilo ne le dejanske, temveč tudi možne nasprotnike ter različne kritike in dvomljivce« (Vodopivec 2006, 338).

Tako so v taborišča poslali le malo resničnih privržencev Moskve. Prevladovali naj bi tisti, ki so pripadali predtitovski komunistični generaciji in ljudje, ki so se kritično izražali o povojni slovenski in jugoslovanski stvarnosti. Sicer je za aretacijo zadostovalo že nekoliko bolj glasno začudenje nad naglim preobratom v odnosih med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, ali z besedami Marijana Luznarja: »Karikirano, v eni noči si moral spremeniti mišljenje, vzor, ki smo ga gojili od mladih let. Mnogi tega nismo ali niso mogli dojeti« (Luznar, osebna izpoved 2009).

V Sloveniji naj bi bilo simpatiziranja z Informbirojem osumljenih okoli 2200¹³ ljudi, po navedbah Petra Vodopivca (2006, 337-338) pa naj bi jih bilo policijsko ali sodno preganjanih okoli 700 do 800. Medtem ko Režkova natančneje navaja, da je bila prostost odvzeta 731 državljanom Slovenije¹⁴ (Režek v Borak in drugi 2005). Spet drugi navajajo, da je število aretiranih Slovencev znašalo 566 (Jezernik 1994, 13). To je bilo bistveno manj kot drugod po Jugoslaviji, toda njihova usoda ni bila nič manj tragična. Črnogorcev so obsodili relativno desetkrat več kot Hrvatov, Srbi so bili na jugoslovanskem povprečju, Slovenci pa daleč pod njim (Goldstein 2008, 238). Največ aretacij je bilo torej v prvih letih spora. Kot nam trdi Popović v Udri bandu (1988, 34-45) in še nekateri avtorji, so v letu 1948 aretirali 501 osebo, leta 1949 so zaprli 6.260 oseb, leta 1950 – 3.019, 1951 – 3.550 oseb, 1952 – 1.407 ljudi, kasneje pa je število aretacij začelo upadati (Jezernik 1994, 13).

Tako imenovane čistke oziroma izolacije, ki so spominjale na stalinistične metode prevzganja, kot bomo videli v nadaljevanju, so najprej zajele partijo, policijo in

¹³ Po podatkih, ki jih navaja Gabrič v članku Informbirojevstvo na Slovenskem, je Kontrolna komisija CK ZKS marca 1954 sestavila seznam slovenskih informbirojevcev, kjer naj bi bilo zabeleženih 2.275 ljudi. Aretirana pa je bila (tako kot Režek) 731. oseba (Gabrič 1993, 170).

¹⁴ Med njimi tudi predvojni komunisti, španski borci, narodni heroji, zvezni in republiški ministri ter poslanci. Med zaprtimi oziroma poslanimi v taborišča jih je bila le nekaj več kot četrtnina obsojena pred sodišči, več kot dvema tretjinama pa je bila prostost odvzeta z administrativnim ukrepom poboljševanja ali družbeno koristnega dela – s tako imenovano upravno kaznijo, ki jo je izrekla Uprava državne varnosti.

vojsko, postopoma pa so se razširile v vse pore družbenega življenja. »V brezglavem strahu so oblasti preganjale tako resnične kot namišljene »informbirojevce«, število notranjih sovražnikov pa je tako naraslo, da ga sodišča kmalu niso dohajala. Oblast je zato del pristojnosti prenesla na upravne organe, ki so brez vsakršne sodne obravnave pošiljali ljudi na poboljševalno in družbeno koristno delo na Goli otok ali na kak drug kraj« (Režek 2005, 19, 20, 21).

Po podatkih, ki jih navaja Mateja Režek (2005, 20-21), se je na Golem otoku in Svetem Grgurju znašlo 16. 288 ljudi. Glede na dejstvo, da so nekateri tam tudi ostali, nekateri niso nikoli prišli v evidenco popisa golotooških zapornikov, se v diplomski nalogi nisem naslanjala na točno število zaprtih, saj te številke od avtorja do avtorja variirajo in meni kot raziskovalki dajejo vtis nedokončanega popisa ali še nedokončno raziskano področje oziroma kontekst. Tako sem se odločila, da številkam ne dajem prevelikega pomena, kar ne pomeni, da jih v nadaljevanju ne bom navajala oziroma upoštevala. Gre zgolj za prošnjo po konstruktivnem in kritičnem branju tekstov, ob vedenju, da je zbrana literatura pomanjkljiva, marsikaj pa je še nerazkrito in bo po vsej verjetnosti tako tudi ostalo, saj se generacije, ki so preživele Goli otok na eni in na drugi strani »žice«, od nas počasi poslavljujejo.

Leta 1948 Slovenije še ni zajel val množičnih aretacij... Te so se začele v začetku naslednjega leta, najprej med univerzitetnimi profesorji, študenti in drugimi izobraženci. Zaradi »informbirojevstva« je bilo iz partije izključenih precej delavcev in državnih uradnikov, zelo malo privrženecv Informbiroja pa je bilo med slovenskimi oficirji. Večina jih je bila obsojena na zaporne kazni, družbeno koristno delo ali poboljševalno delo, prave svobode pa niso uživali niti po izpustitvi iz zaporov in taborišč, saj so si težko našli zaposlitev in stanovanje, pogosto pa so bili tudi vnovič soočeni z organi pregona (Režek v Borak in drugi 2005, 932-933).

V grobem so ocenjevali, da je v Sloveniji okoli 1000 informbirojevcev, kar potrjuje tudi Gabrič v članku Informbirojevstvo na Slovenskem, kjer se podrobneje ukvarja s socialno strukturo tako imenovane pete kolone v Sloveniji (Gabrič 1993, 166-173). Dejansko se večina med njimi ni opredeljevala za Sovjetsko zvezo, ampak so bili tako ali drugače kritični do razmer v Sloveniji oziroma Jugoslaviji, v nekaterih primerih so bili ovadeni zgolj tarče preteklih osebnih zamer in konfliktov (Repe v Bajt in Drnovšek 1997, 175).

4 PO POTI GOLGOTE

Ko govorimo o Golem otoku moramo imeti pred seboj vedno sliko sprememb in razvoja, ki so se na otoku dogajale tekom let njegove zaporniške funkcije. Obdobje, po katerem je postal znan po svetu kot simbol jugoslovanskega totalitarizma, psihične in fizične represije nad človekom ter nehumanih mehanizmov tako imenovane prevzgoje, je trajalo približno od leta 1949 do leta 1954 ali 1955 oziroma vsaj pet let. Tudi v tekstu, ki bo sledil, se bom v večji meri posvečala temu obdobju in času po prestani kazni, saj so marsikateri »povratniki« domov tudi v varnem zavetju družbe in socializacije čutili prisotnost Otoka. Takšna »pregorela generacija« je vsekakor tragedija »per se«. S pojmom »pregorela generacija« ne mislim na slabšalni pomen te besedne zveze, marveč samo usmerjam poglede na mnoga odvzeta leta svobode, prevzgojni sistem, ki nikogar ni pustil ravnodušnega; k temu prištejmo še obdobje posledic, ki so jih občutili tako kaznovani kot njihovi bližnji. In obraz celotne kalvarije je bil in je še vedno Goli otok.

4.1 Osamljen otok postane zloglasni zapor

Nasproti Velebitskega primorja na Hrvaškem med otokoma Rab in Krk se nahajajo trije majhni otoki. Prvič, Sveti Grgur in Goli otok. Na poti s Krka do Raba najprej uzmemo Prvič, ki je med trojico največji. Meri 13, 45 km². Od rta v Baščanski dragi je oddaljen zgolj 800 metrov, kar pomeni, da je bil v času iskanja primerne kraja za izolacijo političnih zapornikov preblizu Baški, ki je že takrat veljala za turistično mesto. Tako otok ni postal znan širši množici (Kosić 2003, 13).

Najmanjši med tremi je Goli otok. Pri nas in po svetu je poznan po grozodejstvih nad posebno vrsto kritikov poveljne politike, ki so se dogajala v času po sporu z Informbirojem in v prvi polovici petdesetih let. Obsega zgolj 4,7 km² (brošura Goli otok in Kosić 2003,13) površine, a zaradi koncentracijskega taborišča, ki so ga leta 1949 na njem osnovali takratni jugoslovanski predstavniki oblasti, presega geografsko površino. Predstavlja namreč pomemben vir informacij in zgražanj o metodah mučenja zapornikov, blatenju njihovega dostojanstva in integritete ter odvzemanju človekovih pravic. Goli otok je tako postal po drugi svetovni vojni zloglasen zapor v Evropi.

»Od obale je oddaljen približno deset milj«, mi je povedal kapetan turistične ladje, na katero smo se vkrcali v mestu Krk. V vsaki brošuri, ki jo turistom podtikajo lokalni vodiči, lahko preberemo, da je brez zelenja, neprestano izpostavljen burji in žgočemu soncu. Tudi v literaturi, ki sem jo do sedaj uspela zbrati, nekako ne moremo mimo tega podatka, da je Goli otok dejansko surov, brezobličen in gol otok, ki poleti ne nudi sence, pozimi pa ne zavetja pred mrzlo burjo (Žilevski 1995, 101; Jezeršek 1989, 188; Kosić 2003, 13-14; Jezernik 1994, 32). Pred letom 1949 na Golem otoku ni živel nihče. Uporabljali so ga zgolj pastirji z Loparja na Rabu za svojo drobnico. Pred prvo svetovno vojno je bil otok na voljo avstro-ogrskim oblastem, ki so na otoku že takrat uredile taborišče za ruske vojne ujetnike (Jezernik 1994, 27). V vojaško-zgodovinskem inštitutu v Beogradu naj bi obstajal dokument, ki priča, da je leta 1939 (Kosić 2003, 14) oziroma pred drugo svetovno vojno (Jezernik 1994, 27) general Dušan Simonić predlagal, da se na Golem otoku ustvari taborišče za komuniste, a je ta predlog zamrl, saj je takrat za izvedbo primanjkovalo časa (Kalajdžić 1985, 150). A vendar je ironija teh dogodkov v tem, da so deset let kasneje vendarle komunistični predstavniki oblasti na Golem otoku odprli taborišče za svoje kritike, ki so bili prav tako komunisti.

Ivan Kosić, avtor knjige Goli otok: najveći Titov konclogor, v svojem delu navaja, da je publicist Vladimir Dedijer trdil, da sta Goli otok kot idealno mesto za taborišče političnih zapornikov skupaj odkrila tedanji kipar Antun Augustinčić iz Zagreba in Ivan Krajačić Stevo, hrvaški notranji minister. To dejstvo potrjuje tudi Jezernik, ki pravi, da je slednji dal idejo o izolacijskem taborišču na Otoku (Jezernik 1994, 28-29). V pomanjkanju prostranstev, katere je v ta namen uporabljal Stalin, je Goli otok zaradi obkroženosti z morjem in velike oddaljenosti od naseljenih mest ter zaradi prepovedi plovbe na tem področju služil jugoslovanski oblasti kot zamenjava za Sibirijo. Tam je lahko brez vmešavanja javnosti mirno obračunavala s kritiki svoje politike. Ljudje so leta in leta stradali in umirali, ne da bi za to vedeli člani njihove družine, saj niso niti vedeli, kje se nahajajo niti kaj se z njimi dogaja.

4.1.1 Sateliti Golega otoka/Arhipelag Goli

Goli otok se v zgodovini »informbirojevstva« ne razprostira povsem sam. Čeprav je zaradi svojega imena najbolj izpostavljen in z njim konotacijsko doda k predstavi o

torturi, vendarle obstajajo tako imenovani njegovi sateliti oziroma zapori, v katerih je prav tako potekal režim in sistem politične prevzgoje. Na kratko si jih oglejmo.

V času, ko so snovali zapor za »informbirojevce« na Golem otoku, je Zvezni sekretariat za notranje zadeve rezerviral za svoje potrebe tudi sosednji otok Sveti Grgur, ki meri 7 km² in je od Golega otoka oddaljen nekaj milj. Leta 1949 je bil na severovzhodu otoka zasnovan tudi ženski zapor, kot se spominja Kosić (2003, 15). Ženske naj bi v začetku gradile zapor na severnovzhodni strani otoka, nato so jih za nedoločen čas premestili na zahodni del otoka, kjer so dogradile taborišče za oficirje (napeljevale so žice okoli zapora). Po izgradnji oficirskih zaporov so bile ženske leta 1950 premeščene na Goli otok¹⁵, kjer so na severnovzhodni strani otoka, v uvali Senjska, v močni burji zopet gradile nov zapor – tokrat za sebe (Kosić 2003, 15).

V nastali zapor na Svetem Grgurju naj bi po Kosićevih besedah v drugi polovici 1951. leta doselili oficirje in druge osebe, ki jih je vojno sodišče obsodilo kot informbirojevce na dolge kazni, in sicer iz Stare Gradiške. S tem se strinja tudi Jezernik, ki trdi, da so istega leta naselili Sveti Grgur s težjimi krivci, ki so jih vojaška sodišča obsodila na večletne zaporne kazni (Jezernik 1994, 27), vendar ne omenja, od kod so prišli in hkrati ne omenja, da bi predhodno za njihovo nastanitev poskrbele ženske zapornice. Kljub temu zasledimo v literaturi napisano, da so večino oficirjev, ki so bili kaznovani zaradi informbiroja, poslali na prestajanje kazni v Staro Gradiško. V njegovi knjigi *Non Cogito ergo sum: arheologija neke šale* (1994) je omenjeno, da so Sveti Grgur pripravili za bivanje interniranci z Golega otoka, ki so tam postavili devet bivalnih barak, kar pa sovпада s pričevanjem Janeza Jezerška-Sokola, ki v svojem delu *Arhipelag Goli: moja zadnja komandantska potovanja* (1989) svoj prihod na Sveti Grgur opiše takole: »Na dveh pobočjih je bilo postavljeno devet bivalnih barak, na desnem pet, na levem štiri. Na koncu doline je stala baraka, ki je služila za ambulanto, področje, ki se je širilo od nje proti vrhu, pa sem imel kmalu priložnost spoznati, na njem so pričeli delati novinci« (Jezeršek 1989, 99).

Vsi navedeni avtorji se strinjajo, da so vse prebivalce oziroma vojne obsojence zatem kmalu, v letu 1952, preselili s Svetega Grgurja na otok Ugljan in v Bilečo.

¹⁵ Po podatkih, ki jih navajata Simić in Trifunović v svoji knjigi *Ženski logor na Golom otoku* (1990, 97), so bile ženske internirane poleg Svetega Grgurja tudi v Ramskem Ritu in Zabeli.

Tako je na Ugljan prispela leta 1952 skupina internirancev iz Svetega Grgurja, ki so postavili visoko ograjo iz bodeče žice in pripravili kasarne, ki so jih že poprej zgradili Italijani za svoje potrebe (Marković 1987, 158).

Nekateri informbirojevci so bili internirani na kopnem, v Bileći, ki je bila nekoč kasarna. Po podatkih Markovića je bilo od leta 1949 do leta 1954, ko so vse preostale zapornike preselili na Goli otok, v Bileći 3.567 obsojencev (Marković 1987, 105). V povezavi s tem se zopet sklicujem na Kosića, ki potrjuje navedbe Markovića, da so po tem, ko so večino administrativno kaznovanih zapornikov oprostili (nov politični odnos med SZ in Jugoslavijo po obisku Hruščova), hoteli izkoristiti kapaciteto Golega otoka in so leta 1954 celoten zapor iz Bileće preselili na Goli (Kosić 2003, 15).

Jugoslovanska oblast je torej poleg Golega otoka, za obračun z informbirojevci koristila tudi druge manjše, a nič manj strašne zapore, kot so Stara Gradiška, Ramski rt, Zabela, Požarevac za ženske, Sveti Grgur, Ugljan, Bileća in druge. Tudi po teh zaporih je potekal enak ali podoben režim za enako vrsto zapornikov. Po potrebi so zapornike posamezno ali v skupinah preseljevali iz enega v drugi navedeni zapor. Zakaj je bilo temu tako, lahko ugibamo.

S svojo pionirsko vlogo v oblikovanju in vzdrževanju posebnega režima fizičnega in psihičnega uničevanja ljudi, ki je marsikdaj presegal svoje stalinistične vzore, je Goli otok danes postal pojem, s katerim izražamo največje krivice in zločine, ki so bili storjeni¹⁶. Za njim je stala cela veriga satelitov, v katerih je sistem potekal podobno oziroma enako, kar nakazuje na organizirano in premišljeno delovanje. V tem smislu se je za celoten sistem zaporov v Jugoslaviji, ki so služili obračunom z informbirojevci, prijelo ime Arhipelag Goli (Kosić 2003, 17 in Jezeršek 1989).

Zavedati se moramo, da pogoste selitve posameznih skupin znotraj Arhipelaga Goli, krutost prvotnega režima, postopno izboljšanje pogojev, ublažitev prestajanja kazni nekje po letu 1954, razne pomilostitve po letu 1953 (Gabrič 1993, 170) in ponovna kaznovanja kasneje ter podobne situacije, lahko marsikoga kaj hitro vodijo v nerazumevanje tega poglavja politične in kulturne zgodovine. Zato naj pojasnim, da je uporaba Golega otoka kot zaporniškega sistema sicer trajala kar štirideset let, vendar ne v enakem smislu, režimu ali pomenu. Gre za dolgo obdobje, v katerem se je režim

¹⁶ Ne glede na to ali so se dejansko izjasnili za Resolucijo Informbiroja ali ne; problem Golega otoka ne tiči v tem, da so ljudi zaradi notranje varnosti poslali v izolacijo, marveč v tem, kako so v izolacijskem centru z njimi ravnali oziroma kako so interniranci ravnali sami med seboj.

večkrat menjal na račun političnih potreb in vrste kaznjencev (od političnih zapornikov do kasnejših mladostniških delikventov). Sama sem se osredotočila na obdobje vsaj petih let, ko naj bi bilo prestajanje kazni političnemu zaporniku najtežje (1949-1954).

4.1.2 Številke in geografija domišljije

Odločitev o taborišču za prosovjetske komuniste je bila sprejeta naglo in sicer jeseni 1948. V času, ko so se začela zapiranja, taborišče še ni bilo urejeno (Đilas v Jezernik 1994, 26).

Đilas pripoveduje, da je bila odločitev pravzaprav Titova. Meni, da je bila ideja njegova in namiguje tudi na Kardelja kot sodelujočega. »... Tudi če bi prišlo do seje politbiroja, bi takšen sklep na njej sprejeli. Tito je imel veliko avtoriteto, njegova neposredna oblast v partiji in državi je bila odločilna« (Đilas 1988, 33 v Jezernik 1994, 27).

Prva skupina političnih kaznjencev naj bi na Goli otok prispela 9. julija 1949 in sicer v številu 1.300 ljudi. Do konca istega leta naj bi jih našteali že 3.663, kar predstavlja že polovico zajetih v prvem valu aretacij od junija 1948 do decembra 1949¹⁷. Kot sem že prej omenila, so po letu 1954 na Goli otok prišli interniranci z Bileće, do takrat pa so na njem prevzgajali civiliste oziroma administrativno kaznovane (Jezernik 1994, 26).

»Po 29. novembru 1956 je večina informbirojevcev zapustila Goli otok; tam jih je ostalo le še kakšnih 100 "nepopravljivih"«, pravi Jezernik (1994, 26). S tem se strinja tudi Kosić, ki pravi da so jih nato po izpustu konec leta 1956 na otoku zamenjali zaporniki druge vrste. (Kosić 2003, 16). Nanj so začeli prihajati klasični kriminalci, mladoletni delikventi in tisti, ki so bili obsojeni za hujša kazniva dejanja. S tem se je umirila tudi klima na Golem otoku. Pogoji bivanja so postali znatno boljši. Zgrajene so bile nove dvorane za delo in prostori za bivanje.

¹⁷ Po uradnih podatkih, ki jih navaja Jezernik (1994, 27) je bilo v obdobju od julija 1949 do leta 1953 na Golem otoku 11.611 internirancev, med njimi 870 žensk. Vendar naj bi neuradni podatki kazali na precej večjo številko. Do leta 1958 naj bi šlo skozi Goli otok vsaj 20. 00 informbirojevcev kot trdi Miodrag Čupić v romanu *Đavolji trougao*. Po oceni enega od oblastnikov z Golega otoka Anteja Raštegorca pa je bilo takih, ki so bili administrativno kaznovani na Golem otoku 18.000, takih, ki so bili poslani tja na podlagi sodb civilnih in vojaških sodišč pa nadaljnjih 13.000, kar naj bi dalo skupaj 31 do 32 tisoč ljudi, piše Jezernik.

Na Sv. Grgurju je od januarja 1959. do konca 1960. leta na Sv. Grgurju ponovno bivalo 157 povratnikov informbirojevcev, se spominja Kosić v svojem delu (2003, 16), nekateri že tretjič. Glede na pričevanja tistih, ki so bili na otoku v prejšnjih letih, se tudi Sv. Grgurja ni moglo več prepoznati. Starih metod mučenja ni bilo več. Dovoljeni so bili obiski, paketi, pisma, menza, knjige, časopisi in nihče zapornike ni prevzgal kot so to počeli v prejšnjih letih. Lahko so razmišljali, kakor so želeli.

Zapor oziroma kasneje kazensko-popravni dom na Golem otoku so ukinili leta 1988. ko je otok zapustil zadnji zapornik (Markovski 1984, 176). Ostanki ambienta, v katerem so prej živeli politični zaporniki (v letih 1949-1955) so bili ali prekopani, podrti, demolirani ali pač zravnani z njihovimi grobovi. Danes, kot obiskovalci, ne moremo dobiti pravega vpogleda v situacijo, ki se je odvijala na Golem otoku v prvih petih letih njegovega delovanja, saj na otoku prevladujejo ruševine kamnitih zgradb, ki so jih zgradili kasneje, fotografije iz časa najhujšega prestajanja kazni pa niso dostopne oziroma je vprašanje, če sploh obstajajo.

»Bistvena funkcija Golega otoka (kot politične tvorbe op.p Rebernik) in drugih zaporov in taborišč za informbirojevce je bila ustrahovati državljane in utišati izražanje nezadovoljstva med njimi. Skrivnostnost, povezana z njegovim obstojem in funkcijo tedaj nikakor ni bila plod naključja, nasprotno, bila je namerno ustvarjena« (Jezernik 1994, 27). Preden so jih odpeljali iz stanovanja, so svojcem rekli, da o tem, da so odpeljali moža, nikomur ne govorijo, tudi če iz službe vprašajo, kje je. Rekli so jim, naj rečejo, da je nekam odpotoval, a da ne vedo kam, morda v svoje rojstno mesto (Knežev v Jezernik 1994, 28). V enem od anketnih vprašalnikov, ki sem jih pripravila za lastno analizo golotoškega monumenta, je gospod pogrešal svojega prijatelja vsaj dve leti. Ko ga je vprašal, kje je bil, mu je slednji odgovoril, da na Havajih. To je bilo vse (Arhiv Rebernik, odgovor; anketni list, št. 1).

Tako so oblasti lahko s takšnim ravnanjem in postopanjem dosegale predviden in zanesljiv učinek, trajen učinek, ki v nekaterih primerih traja še danes. Jezernik preudarja, da je obdajanje koncentracijskih taborišč s tančico skrivnosti z namenom povečati njihov zastraševalni učinek znana in preizkušena represivna metoda (Jezernik 1994, 28-29).

Tako so v tridesetih letih nacionalsocialistične oblasti v Nemčiji obdale koncentracijska taborišča s tančico skrivnosti, pomešane z uradno razširjanimi govoricami o strahotnih razmerjih v njih. Nemško prebivalstvo sicer ni vedelo

natanko, kaj se dogaja za žicami koncentracijskih taborišč, vendar je bil strah, da se bodo znašli tam, očiten, in so tudi vedeli, kaj morajo storiti ali opustiti, da se tam ne bodo znašli (Jezernik 1993, 9).

Ko Jezernik naprej o tem razvija svoje postulate, pravi, da so šle jugoslovanske oblasti pri zagrinjanju Golega otoka kot nekakšnega misterija, ki se skriva za lesenimi palisadami prevzgoje, še dlje od nacističnih; na nekaterih zemljevidih se otoki med Rabom in Krkom naj ne bi videli oziroma niso označeni (po besedah golotočanov), iz česar lahko razberemo, da predstavniki oblasti niso želeli privabljati radovednežev, javnosti pa so zamolčali, kam so ljudje izginjali.

Interniranci so bili izolirani od sveta, strogo ločeni od poteka in dogodkov družbenega življenja. Pobeg je bil skoraj nemogoč oziroma precej otežen, medtem ko z zunanjim svetom stikov niso imeli in jih niti niso mogli vzdrževati. Po besedah Marijana Luznarja in ostalih intervjuvancev so bili obiski otoka in ostalih političnih zaporov po Jugoslaviji v času njihovega služenja (1951-1956), prepovedani. Zanima me, kaj se je zgodilo v primeru, da je kakšna barka ali ladja priplula preblizu otoka, saj o takih dejanjih zaenkrat ni podatkov.

Udba je vsekakor znala skrivati dejstva. Težko si predstavljamo, da nihče s strani javnosti o tem ni vedel nič oziroma če je vedel, da je molčal zaradi strahu. Vendar nam Jezeršek lepo pove: »Ob takih spoznanjih sem se spomnil Nemcev, ki so govorili po vojni, da niso vedeli za strahote koncentracijskih taborišč. Takrat sem jih imel za licemerce, danes jim verjamem. Gestapo je znal skrivati in naša Udba se je učila pri njih« (Jezeršek 1990, 23). Do leta 1953 niti najbližji sorodniki niso vedeli, kje so bili zajeti tako imenovani informbirojevci niti kaj se je z njimi dogajalo. Za doseganje takšnega zastraševalnega učinka je bila lokacija taborišča pomembna domena za razmislek s strani jugoslovanskih predstavnikov oblasti.

4.2 Od borbe za svobodo in demokracijo do golega totalitarizma

Prva povojna leta so bila močno prepojena z navdušenjem zlasti mladih generacij nad obnovo in izgradnjo države. Hkrati pa so bila kmalu zaznamovana tudi z razočaranjem tistih, ki niso podpirali članov Komunistične partije. Prav tako so se kmalu po vojni začele kazati prve deformacije političnega sistema, proklamiranega v času druge

svetovne vojne. Namesto demokratične širine je politični sistem postregel s suhoparnim »enostrankarstvom« pod etiketo socializma, ki je družbeno strukturo, ki je izšla in Narodnoosvobodilne borbe, transformiral v totalitarni monolitni sistem, v katerem so bila skoraj vsa področja od kmetijstva do kulture in umetnosti pokrita z državnim upravljanjem.

Mnogi člani Partije niso bili zadovoljni s takšno povojno politiko in razvojem. Komunistično znanje, ki so ga v mladosti spoznali preko Partije, se je od povojnega komunizma močno razlikovalo. Zato so se začele pojavljati kritike na račun deviacije socializma od načel, sprejetih v Narodnoosvobodilnem boju. Vendar je vodstvo partije vsak poskus, da bi se konstruktivno in kritično opozorilo na napake, v kali zatrla. Toliko bolj po sporu s Stalinom in resoluciji Informbiroja.

Jugoslovanske oblasti so skušale z represivnimi metodami preprečiti možnost, da bi si Stalin pridobil notranje izhodišče za prevrat v Jugoslaviji. Zato je represija v prvi fazi zadela skoraj vsakogar, ki je podvomil o kritiki informbiroja ali si jo obotavljajal izreči. Pri tem ni bila izvzeta niti opozicija, četudi je izhajala iz protikomunizma in je upala, da bo s taktično podporo Zahoda prišla tudi do politične pomoči. Postopek je bil silovit in neusmiljen in ni le povzročil številnih človeških tragedij, temveč je postal del sistema, za katerega sta bila značilna ozračje strahu in hkrati težnja po monolitizmu. Kdor ni bil popolnoma za oblast, kdor je imel kakršne koli zadržke, je bil proti. In kdor je bil proti, je bil zelo "nevaren" ... (Jezernik 1994, 14).

Vsak poskus, da bi opozorili na odtujevanje od prvotne poti razvoja, vsak manjši kritični razmislek, ki se ni zaključil v prid politike vodstva, je bil hitro utišan ter obsojen na izdajalsko dejanje tistih, ki so zbrali pogum kritizirati trenutno politiko Partije.

Resolucija Informbiroja je v Jugoslaviji izzvala najprej predvsem zmedenost in ogorčenje – saj je malodane do zadnjega trenutka veljalo, da sta Jugoslavija in Sovjetska zveza v dobrih, celo prijateljskih odnosih, nato pa so morali državljani takorekoč z danes na jutri sprejeti dejstvo, da od sedaj naprej Sovjetska zveza nastopa do njih s sovražno gesto.

Takšen je bil začetek večletnega spora, ki je v Jugoslaviji za seboj potegnil hektično iskanje notranjih sovražnikov. Naziv informbirojevec je postal prišitek tistim, »ki jih je jugoslovanski politični vrh zaradi strinjanja z resolucijo Informbiroja ali zaradi kritik na svoj račun štel za notranjega sovražnika« (Gabrič 1993, 163). Javnosti je bilo servirano

mnenje o tako imenovanih izdajalcih ljudstva in nekateri še danes menijo, da so bili informbirojevci zaprti zato, ker so se na sestanku partije zjasnili proti KPJ in podpirali Resolucijo Informbiroja.

Navodila za takšno poostreno budnost naj bi prišla s strani samega vrha Partije. Kot navaja Jezernik, ki se sklicuje na vir Kovačevića in Rastodera, je celo Tito rekel, naj se zapre vse sumljive, ne glede na nedolžnost dejanj (Jezernik 1994, 12).

Osebna svoboda se jim je odvzela na dva načina, razlaga Gabrič. Upravno kazen je izrekla Uprava državne varnosti s širokimi pooblastili. Posameznika je lahko poslala na družbeno koristno delo za čas do dveh let, s ponavljanjem postopka pa tudi za več let (Gabrič 1993, 163). Kaznovani niso nikoli zares vedeli, če bodo po odsluženih dveh letih dejansko izpuščeni. Kajti kazen je bila raztegljiva, odvisno od tega kako hitro si popravi svoje mnenje (Hrast 1991, 130-131). Gabrič tudi nadaljuje, da so bila drugi način podajanja kazni vojaška in civilna sojenja (Gabrič 1993, 163). V primeru vojaških sojenj so sodili ljudem, ki so bili v službi v Jugoslovanski ljudski armadi, takratni policiji ali UDB-i¹⁸. Prav tako so pod etiketo informbirojevca spadali tudi državljani Jugoslavije, ki so preko službe, poroke ali druge družinske oziroma prijateljske vezi bili povezani z vojaško obsojenimi, se spominja Kosić (2003, 26). Bilo je dovolj le izgovoriti nekoliko kritično intoniranih besed pred nekom, ne glede na to ali je bil to prijatelj, sestra, žena, oče, sin in že so se lahko besede pretolmačile v širjenje sovražne propagande (Luznar, osebna izpoved 2009).

»Zaradi informbiroja so zapirali tudi nepartijce. Zadoščala je že beseda, ki jo je bilo mogoče nategniti na informbirojevski kalup«, trdi Jezernik, tako imenovano sovražno delovanje pa naj bi »... tedanja oblast izkoristila za to, da je zaprla vse tiste, ki so kakor koli kritizirali oblast in njene napake. Z očitnim namenom uničiti vsako nasprotovanje in vse nasprotnike uradnega stališča do resolucije informbiroja kot tudi vseh tistih, ki v čem niso popolnoma odobraval vladne politike. Nevarno je bilo celo šaliti se« (Jezernik 1994, 15).

Nikakor ne morem mimo vprašanja, če je potemtakem Resolucija Informbiroja dejansko pomagala Komunistični Partiji Jugoslavije izvesti čistko med mislečimi, na kar

¹⁸ Med njimi so bili člani KPJ, tudi borci NOB, nosilci partizanske spomenice, narodni heroji, španski borci, oficirji in generali JA, zvezni in republiški poslanci ter državne in partijski funkcionarji.

namiguje tudi Popović (1988, 48-49)? Konec koncev je bila Jugoslavija »karikirano«, učenec Sovjetske zveze. Od slednje se je, glede na zgodovinsko lojalnost, naučila kako se obnašati do opozicije in kako sprejemati kritike na račun Partije. Čeprav se je Jugoslavija uprla samovolji Sovjetske zveze, je v svojih začetkih izgnanstva iz »vzhodnega bloka« obdržala stalinistične metode upravljanja države.

»Med zaprtimi so bili »planski« in »neplanski« informbirojevci«, trdi Jezernik (1994, 13). Jugoslovanski predstavniki oblasti naj bi namreč predvideli določeno število zagovornikov informbiroja po posameznih republikah. Tako naj bi tudi predstavniki Udbe izvrševali ukaze in aretirali določeno število komunistov informbirojevcev. »Če jih niso ali so jih manj, kot je bilo predvideno, ker je bilo denimo, komunistov v okrožju manj, so poslali na prestajanje kazni "planske", to je takšne, ki jih je bilo treba za informbirojevce šele napraviti« (Jezernik 1994, 13). Takšni pa so bili v mnogih primerih zgolj žrtve osebnih zamer, spletk in podobnih zasebnih manevrov. Ivan Kosić, danes 87-letni gospod, je doživel takšne ovadbe na lastni koži. V času Resolucije Informbiroja je deloval kot kontrolor v finančnem sektorju 3. Armije v Novem Sadu. Nekomu na nižjem položaju ni bil všeč in je izkoristil njegovo nepazljivost, zato je slednji opozoril na grožnjo socializmu s Kosićeve strani. Zavzet s poslovnimi zadevami Kosić niti ni slutil, da se je okoli njega začela plesti mreža (Kosić 2008, intervju).

To ni izoliran primer. Tako so mnogi informbirojevci »... dobili pravni pouk o svojem novem statusu (petokolonaša, izdajalca, in odpadnika) praviloma še prej, preden se je kaj zgodilo: okrog njih se je začelo šepetati, ljudje so se jih začeli izogibati; tisti, ki pa so ostali v njihovi družbi, pa so postavljali vsiljiva vprašanja« (Jezernik 1994, 38). To je ustvarjalo občutek negotovosti kar nekaj časa. Krog se je začel stiskati okrog osumljenega in se sklenil s tem, ko so osebo dejansko izločili iz človeškega sveta, kot pravi Jezernik (1994, 38); to dejstvo potrjuje tudi Marijan Luznar – Jeklo, ko brska po svojih spominih¹⁹. Po hitrem postopku je za okolico oseba za določen čas prenehala obstajati, poslali so jo v preiskovalni zapor, od tod pa na »delovišče« oziroma na družbeno koristno delo kot se je uradno imenoval Arhipelag Goli.

¹⁹ Marijan Luznar-Jeklo, ki je na otoku preživel štiri leta, na intervju ni privolil. Njegova razmišljanja o Golem otoku sem pridobila po neformalni poti oziroma kot družinski član. Kljub temu, bom njegove misli vključila v diplomsko delo. V poglavju Literatura bo naveden kot ena izmed referenc.

4.3 Vloga preiskovalnih zaporov, sodni sistem in začetek razčlovečenja

V tem poglavju in v nadaljevanju diplomskega dela se bosta večkrat srečevala dva tipa spomina. In sicer tisti, ki je obveljal kot zgodovinsko dejstvo, in individualni spomin posameznikov, ki so opisali lastna doživljanja poti golgote.

Tako imenovane informbirojevce so obravnavali po kazenskem zakonu ali pa so bili administrativno kaznovani po temeljnem zakonu o prekrških, v katerem je bila najpomembnejša določba tista o izolaciji. To je pomenilo, da so osumljene poslali na določeno mesto, kjer naj bi v prihodnje bivali v popolni izolaciji od družbe (Jezernik 1994,38-39). Tako so obsojenci odšli pravzaprav v »neznano«, kot se je izrazil Vladimir Bobinac, ki je na Golem otoku pustil 2 leti in pol svojega življenja kot administrativno kaznovan študent (Bobinac 2008, intervju).

Preden so prispeli na eno od destinacij Arhipelag Goli, so jih nekaj časa pridržali v preiskovalnih zaporih, kjer se je sistem prevzgoje iz »bande« oziroma iz sovražnikov naroda začel. Tako pravi Jezeršek: »Tam se je začela moja golgota. Pa ne samo moja. Po svoji poti jo je morala prehoditi tudi družina, ki je bila preganjana, izpostavljena hudim pritiskom, ki je dolga leta preživela v negotovosti, kje sem, kako je z menoj in če se bom še kdaj vrnil k njim« (Jezeršek 1989, 34). Janez Jezeršek Sokol je bil potem, ko je podpisal nalog za aretacijo na svojem domu, odpeljan na Banjico, v območje, kjer so stali še od prej vojaški zapor, ki so jih med drugo svetovno vojno uporabljali člani Gestapa (Jezeršek 1989, 33-34).

V preiskovalnih zaporih je bil za informbirojevce pripravljen poseben režim.

Samega naloga za prijetje in odpiranje preiskovalnega postopka ponavadi ni bilo, obstajale so izjeme. O pravici na branilca, obiskih in prejemanju paketov se ni dalo govoriti. Vsaka vez z zunanjim svetom je bila izključena. Vsi postopki od trenutka prijete in nadalje so bili skrajno grobi in poniževalni, usmerjeni na uničenje človekove osebnosti. Cilj preiskovalnega zapora je bil, da se pripornik počuti stisnjen, ustrašovan, kot zločinec in brez kakršne volje za upor, se spominja Kosić (Kosić 2003, 41-42). »Tako se je začelo razčlovečenje. Zunanji izgled so mi iznakazili brez večjih težav. Kako in kdaj mi bodo pohabili dušo, če mi jo bodo, je bilo pa vprašanje« (1989, 35), suvereno razlaga Jezeršek v knjigi Arhipelag Goli, moja zadnja komandantska potovanja.

Kakor so mi vzeli svobodo, sem razmišljal, kakor so me poniževali že dosedaj, teh nekaj ur, kar sem v zaporu, ko še nisem bil obsojen, niti obtožen, ni bilo v

skladu z načeli pravne države. To mora priti na dan, sem verjel, o tem bodo še pisali, bodo razpravljali. Bil sem še dovolj lahkoveren, da nisem mogel sprejeti očitne krivice. Nisem še okusil, kako surova utegne biti oblast nad ljudmi, kadar je nič ne omejuje, kadar nikomur ni dolžna odgovarjati za svoje početje (Jezeršek 1989, 37).

Vendar je preteklo mnogo let, preden je kaj podobnega plašno pokukalo v beli dan. Medtem pa se je sistem prevzgoje nadaljeval po ustaljenem ritmu.

Že v preiskovalnih zaporih je bil repertoar metod prevzgajanja brezmejen. Samo prijetje je bilo poniževalno. Večina jih navaja, da so se morali sleči do golega, sledil je odvzem civilne obleke ali uniforme v zameno za stare cunje, pogosto prevelike. Poleg glavne kazni, torej odvzema prostosti, je sledila tudi konfiskacija imetja in izguba političnih ter posameznih državljanjskih pravic. V primeru oficirjev se je tovrstno dejanje apliciralo na odvzem vojaške uniforme in mogokrat tudi čina, obleke, pohištva, vojnih spominkov. V primeru izgube državljanjskih pravic pa so predstavniki oblasti šli tako daleč, da so odvzeli zaporniku pravico do volitev, pravico do združevanja in udejstvovanja v družbenih organizacijah, pravico do javnega nastopanja, častnega naziva in odlikovanj. »Spodnje hlače in hlače sem dobil brez pasu, traku ali elastike, moral sem jih držati z rokami, da mi niso zdrsnile na kolena. Na noge sem nataknil nekaj pošvedranega, čemur so nekoč rekli morebiti copate, a je že zdavnaj izgubilo prvotno obliko. In vse je bilo razcapano in umazano in je zaudarjalo. Kdove komu in čemu je služilo in kdaj« (Jezeršek 1989, 35). Srečanje z zaporniškimi čuvaji in njihovimi pendreki naj bi bila posebna izkušnja. Po pričevanju mnogih, ki so preiskovalni zapor prestali, kot so Kosić, Bobinac, Luznar, Jezeršek,... so bile celice v preiskovalnih zaporih majhne, v dolžino največ tri metre, v širino okoli dva.

Čez dan naj bi bilo ležati na postelji prepovedano. Dovoljeno naj bi bilo stati ali sedeti na mrzlih tleh, vendar se tukaj med interniranci mnenja razhajajo, saj je bilo preiskovalnih zaporov po nekdanji Jugoslaviji vsaj nekaj in čeprav so si bila prevzgajanja na moč podobna je prihajalo do manjših razlik v obravnavaju internirancev. Če sledimo primeru Jezerška, ta pravi: »To je bil znak, ob katerem sem se lahko slekel, odgrnil odejo in se spravil na pograd, ki čez dan še sesti nisem smel nanj, bog ne daj, da bi legel« (Jezeršek 1989, 43). Posebno vlogo pri vznemiranju zapornika so imeli ječarji, ki so z vrsto nesmiselnih opravil pripravljali interniranca na rob živčnega zloma.

Jezeršek se še spominja:

Šef KOS je bil natančen in je potreboval za svoj nagovor dokajšno mero intelektualnega napora. Ko je povedal vse, kar se je bil namenil, me je odpustil in odpeljali so me nazaj v celico, med štiri zidove, kjer sta bila ob steni dva pograda drug nad drugim, kjer je stala v kotu kibla, namenjena telesnemu praznjenju, in je visela s stropa gola žarnica, ki je ni bilo mogoče doseči. Po stenah je bilo videti vse mogoče napise, izreke, želje in ugovore stanovalcev, ki so pred menoj bivali v celici. Pisave so bile različne, kakor so bili različni zaporniki, ki so pustili sled za seboj (Jezeršek 1989, 41).

Začel se je poseben zaporniški dril, ki je spravljal zapornike v neugodne položaje tako fizično kot psihično. Še se niso dobro zavedali, da so pripti kot izdajalci revolucije in naroda, že so jih obsojali in šikanirali kot slednje.

Sestavni del takšnega postopanja z zaporniki naj bi bilo (po spominih internirancev) tudi stradanje. Hrana, ki je vsaj malo bogata z energijo, predstavlja fizično moč, hkrati poganja tudi samo razmišljanje in psihološke procese. V preiskovalnih zaporih in kasneje na Arhipelgau Goli pa je hrana kot taka postala nedosegljiva – stradanje je bil sestavni del režima, ki je tako fizično kot psihološko in psihično lomil tedanje politične zapornike. Sicer pa je v tem času tudi Jugosalvija utpela močno pomanjkanje hrane.

Nočna zasliševanja brez konca, grožnje in vulgarna poniževanja, dolgotrajna stoja ob zidu, udarjanje s pestmi (glava, trebuh, ledvica) so bile vsakodnevni program, ki ni zaobšel nikogar v ujetništvu (Luznar, osebna izpoved 2009).

Da bi me ubil telesno in duševno, me je pustil major stati v kotu skoraj do jutra. Poklical je stražarja, da me je odvedel nazaj v celico, le malo pred tem, ko je bilo treba spet vstati. Pustili so mi toliko časa, da sem se slekel in legel, potem se je oglasila budnica in stražar je prišel takoj gledat, če sem že pokonci. Začela se je divja jaga, kakor jo je zahteval hišni red. Ves čas se je neznansko mudilo, kakor bi bili morali na pot, za vsako opravilo je bilo odmerjeno premalo časa. Najprej je bilo treba postlati pograd. Potem sem moral pograbit kiblo, teči na stranišče, jo tam izprazniti in pomiti, mimogrede opraviti potrebo. Tega zadnjega seveda nisem utegnil (Jezeršek 1989, 44).

V zaporu so zapornikom odrekli marsikatero pravico, takšnega ravnanja niso mogli prijaviti nikomur, ostali so sami v drilu nerazumljivega hitenja, poniževanja in nočnega zasliševanja, v katerih naj bi priznali svoja sovražna delovanja.

Po določenem času v takšnih prostorih naj bi mnogi zaporniki doumeli, da preiskovalci z zasliševanjem ne iščejo resnice in da bodo obsojeni ne glede na to ali so nedolžni ali ne oziroma so delovali proti državi ali ne. Izpostavljeni vsakodnevni torturi s strani preiskovalcev, ječarjev in ostalih, ki so delovali v mašineriji prevzgoje in popolnoma brez pravic, so mnogi prišli do zaključka, da obramba nima smisla (Luznar, osebna izpoved 2009). Doumeli so, da je očitno pred preiskovalcem boljše odigrati bivšega grešnika, ki bo z preiskovalčevo pomočjo končno dojel svoje zablode in ki jih bodo v prihodnje odslužili v enem izmed zaporov ali taborišč za politične zapornike. Na tak način, z neumornim preizkušanjem ljudi in z metodami ustrahovanja so preiskovalci počasi a vztrajno dobili gradivo in s tem zaključili primer. Za tiste, ki takšne usode nikakor niso hoteli sprejeti in so vztrajali pri svoji nedolžnosti so obstajale mnogo bolj dodelane metode od zlivanj vode skozi nos, do igre z reflektorji (Beograjska "Borba", v Kosić 2003, 45). Po vsej verjetnosti takšni zgledi ohromijo marsikoga, ki bi kršil nenapisane zapovedi priznanja, saj je zapoved lahko učinkovita le tako dolgo, dokler jo tisti, na katere se obrača, upoštevajo. »Zapovedi nasprotno ravnanje pa se lahko omeji le, če je le-ta podprta z dovolj močnimi sredstvi prisile. Kaznovanje kršilca učinkuje tudi na druge pripadnike družbe: kdor bo še v prihodnje kršil določeno zapoved, bo kaznovan« (Jezernik 1979, 258). Tako so mnogi med obsojenimi pod pritiskom priznali, da so bil recimo agenti Gestapa, OVRE, NKVD-ja in podobno.

Pogovor s šefom KOS mi je razkril, kakšen je razlog in namen preiskave, ki so jo začeli proti meni. Obdolžen sem bil sovražnega delovanja proti ljudstvu in partiji, ki ga niso imeli namen dokazovati. Moja dolžnost je bila najti dokaze, da to ni res. To je bila na glavo obrnjena pravica, nasprotje pravnega reda, posmeh demokraciji. Če so videli moje sovražno delovanje v tem da, nisem verjel v nezmotljivost partijskega vodstva, se mi ni dobro pisalo, ker sem večkrat podvomil. V marsikaj (Jezeršek 1989, 47).

Vsa sojenja naj bi potekala tajno in brez prisotnosti javnosti. »Sodne razprave so bile poglavje zase. Sojenje- tako v Jugoslaviji kot v državah realnega socializma - je bilo zaprto, brez pristopa javnosti« (Jezernik 1994, 19). To je pomenilo, da jih niso objavljali v tisku, zato je družine prizadetih niso imele priložnosti izvedeti kaj se pravzaprav dogaja. Kosić se spominja, da je bil že sam dokazni postopek praviloma pomanjkljiv, v večini primerov pa dokazi sploh niso stopili v veljavo oziroma niso bili izstavljeni (Kosić 2008, intervju).

Sodni sistem je bil pod vplivom boljševiške pravne teorije, kakršno je prevzela partija takoj po vojni in jo vsilila pravosodnim institucijam. Takemu sodstvu se je reklo napredno, neobremenjeno z meščanskimi predsodki, njegova značilnost pa je bila revolucionarnost. To je pomenilo, da je bil kriv, kogar je obtožila Partija ali Udba, ki je predstavljala diktaturo proletariata, in da je odločalo o višini kazni partijsko vodstvo, sodišče jo je samo izreklo. V preiskovalnem postopku so zahtevali od njih, naj pripovedujejo, s kom so sovražno delovali in kako (Jezernik 1994, 19).

Kaj so upoštevali za sovražno delovanje, si večina prijetih in obtoženih ni znala razlagati. »Ali pa so prepustili policiji, da je odbrala iz njihove pripovedi sovražne besede, ki so jih kdaj govorili, in misli, ki jih nikomur niso zaupali. To je bil tudi cilj: iztrgati priprtemu zadnjo skrito misel in jo obrniti proti njemu in drugim v škodo. Ker je bilo celo misliti kaznivo, če se je razmišljanje razhajalo z uradno določeno linijo« (Jezernik 1994, 19).

Tako je postal najmočnejši in v primeru nedolžnosti tudi edini »trdni« dokaz zoper »informbirojevca« njegovo lastno priznanje, ki so ga poprej dolge noči in dni iztiskali iz njega preiskovalci in ostala garnitura v preiskovalnem zaporu.

Iskanju »dokazov« je sledila sodna obravnava, ki je potekala po določenih v naprej pripravljenih pravilih. Po navadi je sodišče samo določilo zagovornika po uradni dolžnosti²⁰. Ta je bil pripadnik vojske, katerega je obtoženi videl prvič in zadnjič na sojenju. Obtožnica je bila izrečena kar na sojenju in takoj zatem po navadi tudi odvzeta, se spominja Marijan Luznar (osebna izpoved 2009).

»Saj smo bili obsojeni, ne da bi bila naša krivda dokazana. Velikokrat je bila utemeljena z domnevo, kaj bi se lahko zgodilo, če bi se uresničile namere, ki so nam jih očitali, a nikoli dokazali. S takimi domnevami so tudi opravičevali peklenski načrt politične prevzgoje, ki ga je zasnovalo najvišje politično vodstvo²¹« (Jezeršek 1989, 178).

²⁰ Sodniki so morali soditi, kot jim je bilo naročeno s strani KOS-a ali UDBE. Postopek pritožbe je bil bolj teoretičen kot praktičen.

²¹ Vendar kot pripoveduje Jezernik, se opisano postopanje z osumljenci ni ravnalo samo po navodilih političnega vrha, temveč je bilo v skladu s tradicionalnim pojmovanjem pravičnosti v nekaterih delih Jugoslavije. Raje naj se uniči dva nedolžna, kot da krivec pobegne. Z drugimi besedami: raje so na Goli

Vse do sedaj navedeno kaže na to, da je bila sprememba zakona zgolj formalne narave. Cilj spremembe je bil, da se čim bolj zakrije kršenje človekovih pravic, ne da se jih zaščiti. Da bi država bila pravne narave ni dovolj zgolj imeti zakone, temveč jih je treba oblikovati tako, da počivajo na morali in pravicah posameznikov, da lahko svobodno izražajo svoje mišljenje, ne da bi se pri tem bali samovolje tistega na oblasti. Namesto tega so bili kaznjenci, ki so čakali na sojenje v preiskovalnem zaporu, deležni precej surovega režima (Tasić 1988, 5-30).

Preiskovalci naj bi po svoji oceni in razpoloženju topli zapornike in jih neomejeno maltretirali, brez kakršne koli odgovornosti višjim silam. Vsak poskus, da bi se dokazalo, da človek ni kriv bremenitve, se je stopnjevalo v še bolj kruto torturo in obravnavanje. Cilj preiskovalca torej ni bil, da se dokoplje do resnice, temveč da proizvede še enega informbirojevca. Da bi zadovoljil svoje nadrejene oziroma da ne bi bil neuspešen v očeh kolegov, in sumljiv, da ščiti informbirojevce, je moral zbrati gradivo za sestavljanje obtožnice in »dokazati« da je ujeti deloval sovražno proti Partiji in narodu. Ker so v večini primerov preiskovalci imeli pred seboj ljudi, ki se niso počutili krive, niso izbirali sredstev do cilja, ki je bil priznanje, da so krivi izdaje naroda in delovanja proti Partiji. Tako so vsako malenkost in besedo, ki jo je ujeti izmučen povedal, lahko obrnili sebi v prid kot dokaz za sovražno delovanje (Bobinac 2008, intervju).

Postopek administrativnega kaznovanja v preiskovalnem zaporu naj bi bil krajši in bolj enostaven že zgolj zaradi tega, ker ni bilo potrebe po zbiranju gradiva za obtožnico. Tako navaja Kosić, ki opiše tudi primer Eve Grlić, lani preminule novinarke in pisateljice ter žene znanega korčulanskega filozofa Danka Grlića. Ta je na partijskem sestanku javno obtožil Resolucijo, vendar je kasneje v družbi izjavil, da se sicer res ne strinja z nobeno točko, ki jo navaja Resolucija, strinja se le o tem, da v Jugoslaviji primanjkuje demokratičnosti. Tako je po hitrem postopku pristal na Golem otoku. Evo Grlić so najprej odpustili iz službe, nato vrgli iz stanovanja in to zato, ker se od moža ni hotela ločiti. V času, ko se je mož že vrnil z Otoka, je na vrsto za pripor in preiskovanje

otok poslali 10 nedolžnih, kot da se jim en informbirojevec izmuzne. V takšnem ozračju so sami prisilni ukrepi oziroma njihova neusmiljenost stalno ustvarjali nove prestopnike. (Jezernik 1994)

prišla sama. Po nekaj dneh je prišla na vrsto za preiskavo, kjer so jo vprašali, zakaj zamuja v službo. Odgovorila naj bi, da zaradi sina, ki ga je pelje v vrtec. To naj bi bilo dovolj za obtožbo. Kosić meni, da njen primer²² in mnogi drugi podobni nakazujejo na lahkotnost in površnost reševanja primerov administrativnega kaznovanja in zapečatenja usod ljudi s strani predstavnikov oblasti in Udbe (Kosić 2003, 41-42).

4.4 Pot na »letovišče« in nastanitev

Administrativno kaznjeni so bili tako relativno hitro in po skrajšani proceduri pripravljeni na odhod v enega izmed taborišč za politično prevzgojo. Za ostale, ki so padli pod okrilje kazenskega zakonika je veljalo, da morajo prežvečiti še sodni postopek. Po preiskovalni mrzlici so jih premestili v skupne sobe (tako se spominjajo Kosić, Bobinac, Jezeršek, Luznar), kjer so lahko podnevi vsaj sedeli na posteljah ali na tleh, predvsem zanimivo je bilo, da so sedaj v skupnih sobah med seboj lahko govorili in si izmenjali nekaj izkušenj, v roke pa so dobili tudi po en izvod časopisa, vendar previdnost med njimi ni bila odveč. V prvem delu tako imenovane monodrame z naslovom preiskovalni zapor niso več vedeli komu zaupati in kdo bi jih lahko izdal ob neprevidni besedi. Na sojenje se običajno ni dolgo čakalo, bila pa je to predstava brez publike, kot smo videli v prejšnjem podpoglavju.

Z zbirnega mesta se je odpotovalo ponoči. Internirance so na otoke običajno pošiljali preko zapora na Reki. Od tam so jih v manjših skupinah (30 do 50) ponoči prepeljali s tovornjaki do пристanišča Bakar, kjer so čakale posebne ladje, najpogosteje ladje Punat (Jezernik 1994, 32).

S policijskim oziroma intervencijskim vozilom so jih zvezane z verigo po dva skupaj prepeljali na železniško postajo, od koder so jih natovorili v vagone, v katerih ni bilo klopi za sedenje, dočakala jih je zgolj »kibla«, ki je postala kar stalni spremljevalec. Najbolj zastrašujoče pri tem je bilo to, da večina ni znala uganiti kam jih peljejo. Nekateri so ugibali, da na streljanje. Potovanje z vlakom se je zaključilo v Bakru, na hrvaški obali. »Tam smo bili ob surovem ravnanju premeščeni na ladjo Punat«, mi razlaga Vladimir Bobinac, ki mi tudi pokaže sliko Punata (Bobinac 2008, intervju). Zatohlost, prestrašeni ljudje vseh starosti, gneča, stanje brez vode in nepoznavanje bližnje prihodnosti so naredili svoje. Marsikdo naj bi celo pomislil, da jih nameravajo

²² Več o primeru Eve Grlić : Kosić 2003, 42-43 in Eva Grlić (1997): Sjećanja, Durieux, str: 187-188, Zagreb

skupaj z ladjo potopiti in tako za njimi ne bi ostala nobena sled (Hofman 1984, 133). Takole se spominja eden izmed tedanjih zapornikov: »Po nekem času nekdo pravi, da potujemo v smeri morja. Vsi vemo, da v času bivše Jugoslavije ni bilo kaznilnic. Spet negotovost in strah. Pridemo v Bakar. Zdanilo se je. Spet psovke in udarci. Postrojimo se po dva in dva ter krenemo proti pristanišču. Zagledali smo veliko ladjo. Kasneje sem slišal, da je to po zlu znani "Punat"... Še danes se živo spominjam vsakega detajla« (Vukadinović v Kosić 2003, 52).

Tudi ravnanje z ženskami, ki so potovale ločeno na destinacijo, kjer bodo opravljale »družbeno koristna dela«, naj ne bi bilo nič manj surovo. Eva Grlić se spominja svojega prihoda na otok takole: »Že v prvem koraku po kopnem nas je nekdo grobo prijel in z udarci ter težkimi besedami, da smo "friška banda" pospremil do podnožja pristanišča. Tukaj sem z obeh strani poti, ki je vodila med barakami, zagledala množico strašil. Suhljate ženske, razmršenih las, pretegnjenih obrazov od dretja, mnoge od njih brez zob in prekmalu osivele so histerično krilile z rokami ...« (Grlić 1997 v Kosić 2003, 55). Ženske, ki jih opisuje Grlić naj bi v špalirju postrojene pele oziroma skandirale: »Tko sa nama nije, bolje da ga nije«. Nato so sledile parole, ko je nek močnejši glas zavpil: »Za koga? « in je zbor trumno odgovoril »Za Tita! Za partiju! Svi! Svi! Svi!«, opisuje bivša zapornica.

Vse to je bilo zastrašujoče. Kot sem rekla, iz ladje so nas potegnili in vrgli v ta dreči se mimohod. Mlin udarjajočih rok nas je zajel in udarjal po nas kamor je padlo. Tepli so nas, udarjali s pestmi z obema rokama, brcali z nogami, najprej z eno, nato z drugo. To je bilo takšno veliko presenečenje, da nihče med nami ni uspel dojeti, kaj se pravzaprav dogaja. Tako smo bile s tepežem in vikom potisnjene skozi dvored, skakale smo in bile smo kot kakšne nogometne žoge, vse dokler nismo onemogle, na koncu, na tla, popadale kot vreče peska (Grlić v Kosić 2003, 55-56).

Transportiranje se je zaključilo z destinacijami po jadranskih otokih Sveti Grgur ali Goli otok, kjer so morali kot novinci, še preden so dodobra zadihali morski zrak, prestatati nov zalogaj prevzgojnega sistema. In sicer govorim o zloglasnem stroju, toplemu zajcu, špalirju... Vendar se bom k temu vzgojnemu prijemu golootoškega režima vrnila malce kasneje, kjer bom zajela še ostale vzgojne tretmaje in prijeme s poudarkom na psiholoških vzvodih in posledicah ter moralnih dilemah posameznika.

Vsi obsojenci, ki so prispeli na Goli otok in Sveti Grgur do Stalinove smrti leta 1953 in še malo po tem, so bili deležni podobnega sprejema in bivanja (Luznar, osebna izpoved 2009).

Politični zaporniki in zapornice so že v tem stadiju, ko še niso praktično začeli odsluževati kazen za tako imenovano izdajo ljudstva in Tita, občutili delček tistega, kar jih čaka v prihodnje.

Slika 4.1: Goli otok – pogled na »Veliko žico« z Velike drage 2008

Človeške vrednote, vrline in temelji, na katerih naj bi počivala civilizacija, so bili na Arhipelagu Goli obrnjeni na glavo in v popolnosti izmaličeni. Popolnoma brezpravni in izolirani od javnosti so po vsej verjetnosti mnogi med njimi globoko v sebi vedeli ali čutili, da bodo preživeli le, če bodo sprejeli kaotično igro »obrnjene socializacije« in s tem pustili na otoku del svoje osebnosti. Kljub temu so v času, ko je obstajal na »Arhipelagu Goli« sistem prevzgoje in njegove robustne metode, po Jugoslaviji krožile besede kot so humanizem, človeško dostojanstvo, socialistična demokracija, svoboda in podobno. Za bolj nazoren prikaz ironije naj navedem, da se »je« Goli otok za politične zapornike dogajal v času, ko so mnogi v Jugoslaviji obsojali bivša monarhistična in Stalinova sibirski taborišča ter nacifašistične zločine (Kosić 2008, intervju). S svojimi sorodci so pravzaprav ravnali podobno, če ne celo na enak način ali huje.

Zato tudi Božidar Jezernik navede tale stavek:

Goli otok potemtakem ni bil idealen prostor za »delovišče« zaradi marmorja ali zaradi varnostnih razlogov, temveč je bil to predvsem zaradi topopsiholoških razlogov. Političnih nasprotnikov tedanje jugoslovanske oblasti sicer niso fizično uničevale, toda z vso neprizanesljivostjo so njih in tiste, ki so jih zapustili »na svobodi«, hoteli prepričati, da so popolnoma izločeni iz človeške družbe. Tako rekoč živi mrliči (Jezernik 1994, 34).

4.5 Sistem Golega otoka

V tem poglavju se bom osredotočila na sistem Golega otoka, natančneje na strukturo, ki je poganjala mlin golootoškega režima, vse dokler se ni začel vrteti sam od sebe. Skušala bom ponazoriti sistem politične prevzgoje. Tako se bom sprehodila po upravi taborišča, po notranjosti »žice«, kjer je vladala nekakšna zaporniška »samouprava« s sobnim starešino na čelu. Dotaknila se bom problema nezaupljivosti, suma in (ne)kolektivnega delovanja med interniranci ter molka kot botrujočega pri mistificiranju Golega otoka.

Če torej nadaljujem s tem, kako so po transportu in sprejemu doživljali interniranci svoje »družbeno koristno delo« na območju, ki je bilo dodobra izolirano od javnosti, naj navedem zopet Jezerška, ki je s svojim načinom stvarnega pisanja predstavil vso taboriščno hierarhijo, kalvarijo obsojencev in njihovih svojcev doma. Ko beremo njegovo delo, dobimo vtis, da Jezeršek razmišlja in podoživlja svojo golgoto zelo trezno, racionalno, a hkrati nas pretrese, saj njegovo pričevanje sporoča, da dilema tistih let, torej Tito ali Stalin, nikakor ni bila preprosta in enoznačno rešljiva. Pa pojdimo lepo po vrsti.

»Pozneje, ko sem se razgledoval, sem ugotovil, da je bil stroj postavljen od pristanišča do žice, ograjenega prostora v dolini otoka, da smo morali teči od barake najprej v hrib, potem pa navzdol. S tekom skozi špalir, s tekom za življenje, se je končalo prvo od mojih poslednjih komandantskih potovanj« (Jezeršek 1989, 94), pripoveduje Janez Jezeršek o svoji izkušnji, ki jo je doživel na Svetem Grgurju.

»Odvzem svobode je za informbirojevce pomenil padec na samo dno družbe, ostali so brez vseh človekovih pravic, celo brez pravice do osebnega imena. Uradno jih nihče ni

omenjal kot informbirojevce ali informbirojevke, temveč le kot izdajalce in sovražnike, ki so se prislinili v Partijo; bili so banda, ki jo je treba brez vsakega človeškega obzira in zakona enostavno zatreti; ji vzeti dušo, ki so jo prodali Stalinu in Rusom» (Jezernik 1994, 54).

Po prvem šoku, ki so ga zaporniki doživeli s tekom skozi špalir je sledilo spoznanje, da bodo na Golem otoku v času prestajanja kazni podvrženi stalnim sumičenjem in preiskovanju, še bolj surovimi in dolgotrajnim od tistih, ki so jih preživel v preiskovalnem zaporu; da bodo v tem primeru neposredni izvršitelji prav njihovi kolegi, sotrpini. To je bila posebnost Golega otoka in drugih manjših satelitskih koncentracijskih taborišč za informbirojevce. Kosić trdi, da sta jugoslovanska oblast in UDBA v tem primeru celo presegli svoje stalinistične vzore. Kot pravi sam:

V človeški zgodovini je bilo raznovrstnih primerov surovosti in zločinov, a nihče poprej ni uspel oblikovati zaporniški sistem v katerem so, po izrečeni obsodbi, večletno prestajanje kazni spremenili v permanentni preiskovalni zapor, sami zaporniki pa so se po direktivah preiskovalcev, izmenično fizično in moralno uničevali eden drugega, skupaj z medsebojnim podtikanjem in hvalospevami svojim tiranom (Kosić 2003, 63).

Vsaki prišlek je moral stopiti pred kolektiv barake, v katero je bil dodeljen in izpovedati svoj »stav« oziroma stališče. To je pomenilo, da pred vsemi javno pove vse o svojem življenju do detajlov, o svoji družini, prijateljih, seveda s posebnim poudarkom na svoje sovražno delovanje in morebiti delovanje ostalih znancev.

Slika 4.2: Legenda Golega otoka

Vir: Goli otok

4.5.1 Uprava taborišča

Interniranci, ki so prispeli na arhipelag, so bili v težkem položaju. Prisiljeni so bili delati, se udeleževati političnih ur²³, hkrati so se morali hitro priučiti nenapisanih pravil, ki so sestavljala vsakodnevni ritem taborišča; saj so bili postavljeni v okolje, kjer je bil človek človeku volk, kot se je davno tega izrazil Hobbes, ali bolje, znašli so se v okolju, kjer je postal človek človeku-človek.

Taborišče naj bi upravljal in vodil upravnik taborišča in njegov namestnik. Obaje na to mesto postavila država. Poleg njiju so bili na otoku tudi preiskovalci, ki so nadzorovali in obvladovali eno skupino zapornikov. Ti so tudi imeli največ kontakta s samimi taboriščniki. Tako upravnik kot preiskovalci so bili visoki oficirji Udbe, ki so svojo lojalnost državi in partiji izkazovali prav s tem, da so bili nadzorniki prevzgojnega sistema na otokih. S te stopničke so se lahko nato povzpeli tudi višje in prevzemali razne politične in ostale pomembne položaje.

Za varnost v taborišču naj bi skrbela policija in stražarji. Vsi našeti, uprava taborišča, preiskovalci, policija in tako imenovana varnostna služba so bili locirani izven »žice«, z drugimi besedami, izven prostora, kjer so se gibali zaporniki. V samo žico so zahajali redko, razen vsaj dveh nadzornikov ali policajev, ki sta preštevala ljudi. Okoli »žice« so bili postavljeni bunkerji, od katerih so danes ostale le razvaline (slika 3 spodaj prikazuje stražni stolp; fotografija ni bila posneta v času najhujšega prestajanja kazni). V njih so stražili pripadniki uprave ali stražarji. Drugi sistem bunkerjev se je nahajal na drugi strani otoka, koristil je v primeru poskusov pobega ali v primeru nezaželenega približevanja otoku (Luznar, osebna izpoved 2009).

²³ Obširneje o političnih urah in posameznih revidiranjih razlaga Dimitrij Žilevski v delu Otok brez milosti (1995) na straneh 64 do 70.

Slika 4.3: Pogled na taborišče s stolpa

Vir: Tasić (1988, 30).

4.5.2 Zaporniška samouprava

V splošnem je bila organizacija celotnega življenja in dela zapornikov predvidoma prepuščena »njim samim«. Taboriščni oblastniki naj bi dobili nalogo, da zapornike sicer »prevzgojijo«, pri tem naj bi se sami izogibali prisile in nasilja nad njimi. Izoblikovala se je tako imenovana zaporniška samouprava, ki je bila jugoslovanska posebnost v političnem zaporniškem sistemu. Zakaj je temu tako, bomo videli v pričujočem podpoglavju.

Dejansko naj bi bilo tako, da so se interniranci »prevzgajali« sami med seboj, in sicer s šikaniranjem, poniževanjem, tepežem in nadvlado moči. Čeprav so bili interniranci v odnosu do predstavnikov oblasti na Golem otoku enaki, je bila skupnost znotraj »žice« precej razslojena (Jezernik 1994, 53).

Poglavitna naloga taboriščnih oblasti je bila torej prepričati internirance, da so na napačni poti, da njihovo početje ni prispevek k internacionalizmu in da so izdajalci. Da morajo pokazati, da so iskreno revidirali svoje stališče in se popravili, če hočejo priti spet na svobodo; to pa lahko storijo z neusmiljenim bojem proti sovražniku. Ob prihodu na »delovišče« je predstavnik taboriščne

uprave v priložnostnem nagovoru ponovno povedal, da so izdali Partijo in ljudstvo in da od tod nihče ni odšel kot heroj! Kdor ne bo revidiral, pa zanj sploh ne bo svobode, temveč bo na delovišču »pustil kosti« (Jezernik 1994, 68).

Na vrhu te »samoupravne« hierarhične strukture znotraj žice je bil tako imenovani komandant Centra²⁴ in še nekaj njegovih pomočnikov. Vsak paviljon ali baraka je imela svojega predstojnika, svojega sobnega starešino, njegovega namestnika in sobnega vodnika. Center samouprave je bil Golem otoku ustanovljen leta 1949, in sicer s prihodom Jova Kapičiča, pomočnika Aleksandra Rankoviča. »Sestavljali so ga samo kaznjenci: komandant delovišča, kulturno-prosvetni referent in vodja del. Po barakah so bili sobni starešine in njihovi namestniki, vodje del in aktivisti. Naloga centra je bila organizirati življenje v določenem taborišču. Sobni starešine so dobivali ukaze od centra, center od uprave« (Jezernik 1994, 74). Interniranci, po besedah Jezernika, niso smeli iti na upravo, dokler se niso javili na centru; slednji je bil podrejen upravi, ki je prek njega izvrševala uvajanje zapornikov, saj naj se uprava ne bi neposredno vmešavala v prevzgojo obsojencev. »Formalno je ukazoval sobni starešina. Preiskovalci, čeprav glavni, so bili povsem v ozadju. Tako so se taboriščniki sami upravljali, medtem ko je bila prava uprava na robu taborišča in se ni izpostavljala« (Jezernik 1994, 74).

V grobem so se zaporniki na Golem otoku, ki je desetletja predstavljal misterij večjemu delu javnosti (Šošić 2008) in njegovih satelitih delili na »revidirance«, to je tiste, ki so (že) s pomočjo metod prevzgoje revidirali svoj »sovražni« odnos in na »bando«, torej tiste, ki tega še niso storili. Če si pogledamo podrobneje, so torej obstajale vsaj štiri stopnje zaporniškega statusa. Takole se jih spominja Jezeršek:

Gonič mi je zaupal, da si je sistem prevzgoje na otoku zamislila Udba, in mi razložil kako poteka. Vsak logoraš je bil ob prihodu na otok banda. Ko se je vključil v proces prevzgoje, je lahko dosegel štiri stopnje, kar je bilo odvisno predvsem od njegove prizadevnosti, od pripravljenosti da revidira. Najprej je bil bojkotirani, potem odloženi, končno je lahko postal član kolektiva, in nazadnje, ko je dosegel popolno stopnjo, še aktivist. Nazadnje me je prosil, naj nikomur ne

²⁴ Center – nekakšno notranje vodstvo delovišča, ki so ga sestavljali kaznjenci. Člani so bili tisti, ki jim je policija zaupala. Oziroma ki jih je poprej že zlomila na enak način, kot so zdaj oni lomili druge.

izdam, kaj mi je govoril, kar sem mu seveda obljubil. Sem se pa spraševal kasneje, zakaj mi je vse to pripovedoval. Če bi se razvedelo za njegovo zaupljivost z novo bando, bi imelo to zanj hude posledice. Saj ni mogel vedeti, če ga ne bom izdal. V želji, da bi se uveljavili, da bi si olajšali položaj, so bili nekateri zmožni še bolj nizkotnih dejanj (Jezeršek 1989, 102).

Podobne poskuse samouprave jetnikov naj bi izvajali že v 19. stoletju v kaznilnicah Sing Sing ali v Portsmouthu, kot navaja Hibbert (1965, 180) v knjigi Zgodovina zločinstva in kazni. Na kaznjence naj bi vplivala njegova socialna okolica in kot sam pravi: »Sleherni človek iz spodobne hiše se je zgrozil ob odkritju, da se ljudje lahko tako poživinijo. Povprečnega človeka vedenje oziroma zgled ljudi, ki ga obdajajo, pač neubranljivo vleče za seboj, saj se ne more otresti njihove družbe« (Hibbert 1965, 180-181).

Podobno trdi tudi Nastran Uletova v knjigi Temelji socialne psihologije, kjer obravnava konformizem: »Konformizem pomeni posameznikovo popuščanje eksplicitnim ali implicitnim socialnim pritiskom nanj, ko ima namreč svoja lastna stališča, mnenja, orientacije, a se jim odpove. Konformizem je torej vedno posledica nekega bolj ali manj zavestnega notranjega konflikta in pomeni odpoved lastnemu mnenju pod vplivom različnih socialnih pritiskov« (Nastran Ule 2000, 338). Tukaj takšnih pritiskov ni bilo malo, saj se moramo zavedati, da so bili tako imenovani informburojevci ljudje, ki jih oblast ni več upoštevala za komuniste. Bili so izdajalci in najhujši sovražniki države, torej Partije.

Pomembna točka zaporniške samouprave je bila torej v tem, da si tisti, ki so bili na oblasti, niso mazali rok. Namesto predstavnikov oblasti so za njih preiskovali tisti zaporniki, ki so revidirali, ki so se želeli na vse pretege vrniti k Partiji ali pač sebi skrajšati muke. Tega so se taboriščni oblastniki zavedali. Prevzgoja, ki je temeljila na medsebojnem pretepanju, mučenju in uničevanju, je zagotovila, da so bili brez truda oblasti prav sami nenehno kaznovani in moralno ponižani. Vsak je vsakogar »špijoniral«, kot se je izrazil Luznar (Marijan Luznar, osebna izpoved 2009), vsak vsakomur podtikal, vsi so bili stalno sumljivi, vsak je s seboj nosil svojo »senco«. To je bilo samoupravljanje, ideološki dril.

Jezernik pravi, da je uprava delovišča dajala smernice, kako se morajo zaporniki, ki želijo na svobodo, vesti do sotrpinov (Jezernik 1994, 74). »Točno so vedeli, na koga se je treba spraviti. Brez tega namiga uprave se ni zgodilo nič, nobeno mučenje; uprava je

spremenila »revidirce« v svoje »podaljšane roke«. Taboriščni oblastniki so bili fizično oddaljeni, pa so vendar »vse videli«.

Jezernik nadaljuje, da od zunaj te globine ni bilo moč zaznati, saj noben udbovec ni mogel videti, kar je lahko videl sojetnik. »Taboriščni oblastniki so le skrbeli, da nič ni bilo prepuščeno naključju. Sobni starešine so vsak dan odhajali k preiskovalcem po inštrukcije: tako po načelne kot po najbolj konkretne, ki so se tikale določenih posameznikov« (Jezernik 1994, 74). Miličniki in miličnice so tako postali nepotrebni in odveč, nadzor pa skoraj popoln. »S pomočjo sobnih starešin so zasliševalci skrbeli za to, da so se zaporniki med seboj topli, ovajali, kaznovali drug drugega. Zasliševalec je na koncu veljal celo za rešitelja, ko je za koga ugotovil, da je na »pravi poti« in mu omogočil višji zaporniški položaj« (Jezernik 1994, 75).

Tudi slednjega so si morali jetniki zaslužiti, zopet dokazovati Upravi, da so na pravi poti in to z zaničevanjem ostalih. Šlo je za predrugačenje zavesti, če se lahko tako izrazim. Ko je nekdo enkrat revidiral svoje stališče, se je moral tudi dokazati, kar je pomenilo na primer, dretje na bojkotiranega, ki je zjutraj nosil kablo na izpiranje (Luznar, osebna izpoved 2009).

Nikakor mi ob teh dejstvih samoupravnega stila zaporniškega življenja ne uide misel na besedno zvezo: do it yourself sistem, kjer so brikolaž torture pod taktirko oblasti na otoku, kreirali zaporniki sami. Kosić piše, da je večina tedanjih predstavnikov oblasti na področjih prestajanja kazni kasneje (ko se je začelo o Golem otoku govoriti v medijih) trdila, da so se jetniki med seboj topli in vzpostavljali red med seboj, kamor se uprava zaporov ni vmešavala (Kosić 2003, 117). Vendar to ni povsem res. Kljub videzu, taboriščni sistem ni bil nikoli prepuščen samoupravi v tem smislu, da bi interniranci smeli med seboj urejati življenje v taboriščih po svoji volji. To bi pomenilo, da imajo določene pravice, ki pa jih takrat niso imeli. Kot sem že prej opisala, je za vsem tem zverinstvom, ki so ga pripisovali jetnikom, stala ravno Uprava oziroma predstavniki oblasti na splošno. »Popolna odvisnost in povezanost taboriščne samouprave od oblasti je razvidna tudi iz dejstva, da je bilo njeno delovanje vedno usklajeno z načrti in interesi organizatorjev sistema delovišč. Ostrina in strogost taboriščnega reda je bila vedno in povsod povsem odvisna od tistih, ki so »v ozadju vlekli nitke«. Dokler jim je ustrezalo, je bilo nasilja in trpinčenja več, ko jim to ni več ustrezalo, so uveljavili spremembo« (Jezernik 1994, 76).

4.5.3 Nezaupljivost/sum in nezmožnost upora

Zakaj se nihče takšnemu sistemu in mučenju ni uprl, je bilo moje prvo vprašanje, ko sem izvedela od Marijana Luznarja, da je tudi sam kot kazensko obsojen major štiri leta preživel med temi »informbirojevci« in »prelagal kamen s točke A na točko B«.²⁵

»To enostavno ni bilo možno. Kje se boš uprl..., čim si se uprl, je bilo še huje, takšni so leteli v bojkot. O neki skupni akciji pa med nami ni bilo govora, saj smo med seboj malo govorili, v večini primerov smo drug na drugega gledali z veliko mero pazljivosti, saj nas je ravno ta Goli otok naučil, naj ne zaupamo nikomur« (Luznar, osebna izpoved 2009).

Vzroki za nezaupanje so se vrstili. Samouprava v primeru Golega otoka je učinkovala precej destruktivno, saj je popolnoma ohromila politično moč jetnikov in razbila vsako jedro odpora, še preden se je oblikovalo (Marković 1987, 283). S tem se strinjajo tudi Jezernik, Jezeršek, Kosić in Bobinac ter ostali. Poleg dejstva, da je bila hrana slaba in da so večino časa fizično delali, so jih izmučila tudi bolezenska stanja kot posledica slabe prehrane in ne higienskih pogojev. K nezmožnosti upora so prispevali tudi psihični napor in pritiski in neskladnost ter vse večja nezaupljivost, nesolidarnost. Sama menim, da je bila ta »pasivnost« tudi posledica razočaranja nad sistemom in moralne deprivacije.

Takole se je izrazil tudi Jezeršek:

Takoj po prihodu na otok sem osupnil nad nezaupanjem, ki je vladalo med logoraši. Človek bi pričakoval, da bo politične obsojence, ki so bili moralno vendarle nad kriminalci, povezal tovarištvo. Zgodilo se je ravno nasprotno. Večina je presenetljivo hitro sprejela pravila umazane igre in se vključila v nečloveške odnose, sumničila, ovajala in mučila sojetnike. Komu je služil takšen sistem, je bilo jasno, saj je bilo ogrožje zamišljene politične prevzgoje. Teže je bilo razumeti, kako je proniknil v kolektiv starih partizanov in prekaljenih komunistov, kako je vodstvo taborišča obvladovalo toliko množico in jo kot čredo vodilo po poteh, ki so se je morali sramovati (Jezeršek 1989, 110).

²⁵ Za njegovo pridržanje in izolacijo sem izvedela vsaj deset let nazaj, vendar si takrat nisem znala predstavljati zakaj točno se je to zgodilo in kam pravzaprav umestiti te pomanjkljive podatke. Dedova skrivnostnost in občutna nejevolja, smo ga o tej zadevi spraševali, sta me podžgala, da začnem o tem globlje raziskovati. Vendar tudi danes, sedaj ko je star 86 let, stežka o teh stvareh pripoveduje in ker opazim, da mu to povzroča težke noči, sem se preusmerila večinoma na druge vire. Čeprav njegovih misli ne gre prezreti.

Solidarnost in prijateljstvo (v velikih primerih so se interniranci med seboj poznali) med jetniki so predstavniki oblasti, skozi prste Uprave in njihove podaljške rok-starešine, razbijali in izničevali tudi na način, da je moral gnati brat brata, oče sina, tovariš vojnega tovariša, sestra mamo in obratno (Jezernik 1994, 40).

»Čim bolj je skupinska pripadnost za posameznika pomembna in čim bolj je skupina enotna v svojih prepričanjih, tem večja je verjetnost, da se bo posameznik prilagodil skupinskemu pritisku«, pravi Natran Ule (2000, 344). »Najmočnejši vpliv na posameznika imajo zato referenčne skupine«. Do ekstremno velikega konformizma naj bi prišlo le v primerih, ko je skupina nasproti posamezniku absolutno enotna. »Že prisotnost enega samega drugačnega mnenja je drastično zmanjšala stopnjo konformnosti. To lahko pojasnimo s tem, da so poskusne osebe doživele prisotnost vsaj še ene osebe, ki se ne strinja z drugimi, kot znak za vztrajanje pri lastnih mnenjih« (Nastran Ule 2000, 344).

Glede na dejstvo, da golotoški zaporniki niso bili postavljeni v vsakdanjo socialno situacijo in da se je v njih nabiral strah ter poprej omenjene disfunkcionalne kategorije za kakršen koli upor, vseeno lahko apliciram prej navedeno na njihov primer. Čeprav ni prišlo do odprtega in kolektivnega upora, pa so se pojavljale individualne, recimo temu delikventne težnje posameznikov, ki so se vsiljenemu sistemu upirali in na tak način kazali drugim, ki so počeli podobno, da niso sami v svojih dejanjih. Mogoče so zato nekateri med njimi lahko v takem položaju vztrajali do konca oziroma dokler niso prišli na svobodo ali pač podlegli mejam vzdržljivosti lastnega telesa in uma. Za takšnega »neukrotljivega« političnega zapornika naj bi po pričevanjih veljal Vlado Dapčević, bivši polkovnik in komisar višje vojne akademije v Beogradu (Kosić 2003, 92- 95).

4.5.4 Molk in zavetje pred javnostjo

Življenje v takšnih ekstremnih razmerah je zahtevalo tudi trde zakonitosti, če je človek želel preživeti oziroma ohraniti vsaj del sebe in svojega dostojanstva. Čustveni svet internirancev je krnel, saj so bili sposobni pod težkimi bremenoma fizičnega in psihičnega nasilja misliti zgolj na to, kako bodo preživeli ta dan. Za kaj globljega naj ne bi bilo ne časa, ne volje, ki je hitro kopnela, ne življenjske energije. Tako je med zaporniki v izolaciji in ljudmi na svobodi zazijal nepremostljiv prepad, ki se krpa še danes. V tem

prepadu se je nekje na obrežju bivšega »logoraša« Luznarja izgubil pomen besed kot so zaupanje, toplina, razumevanje, dostojanstvo in integriteta.

Skozi preučevanje problematike Golega otoka in informbirojevcev sem opazila, da je razmeroma veliko napisanega o dogajanjih v letu preloma (1948) in po njem. Obstaja namreč veliko zgodovinskih knjig, ki se dotikajo tovrstnega problema, vsaka s svojo levo ali desno sredinsko razlago. Toda le malo je opisanega in znanega širši javnosti o usodi tako imenovanih odpadnikov, odpisanih, peti koloni, ki so bili hkrati tudi ena izmed posledic dogodkov v prelomnem letu.

Ali ta posledica sloni na molku bivših zapornikov, ki niso mogli in niti niso smeli o tem spregovoriti še dolgo po prihodu nazaj med žive. Ali gre za pomanjkanje zgodovinskega zanimanja s strani akademskih krogov? Ali gre za problem tabu teme, ki jo je ustvarila jugoslovanska oblast že ob ustanavljanju Golega otoka? Ali gre zgolj za mišljenje, da obdobje in kraj, kjer so mnogi pretrpeli torture in izgubili svoja dostojanstva, ni primeren za umestitev v svoje zgodovinsko poglavje? Vsaka ideologija ima svoje aplikativne lapsuse. Tudi Tito je bil človek in tudi Tito je delal napake – če bi se to priznalo in s tem ugodilo dolgoletni prošnji in apelu še živečih bivših zapornikov, med katerimi so tudi člani društva Goli otok, ne bi Tito izgubil na svoji priljubljenosti, saj je vendarle za Jugoslavijo in posledično za Slovenijo storil mnogo dobrega – še posebno, če poslušam svoje starše in stare starše, med katerimi je tudi zapornik golotoškega sistema. Obstajala bi pač končno formalna črna pikica tudi v sistemu vladanja vsestranskega Josipa Broza, kar je dandanes nekaj povsem sprejemljivo demokratičnega, če pogledamo današnje politike in politično kulturo.

»V času velikega preloma se je med drugim pojavil tudi nov pojem »informbirojevec«. O informbirojevcih se je veliko govorilo, predvsem kadar so govorci naštevali notranje sovražnike, ki naj bi zavirali družbeni razvoj, o njihovem življenju v izolaciji pa v jugoslovanski javnosti do osemdesetih let sploh ni bilo slišati« (Jezernik 1994, 35). Torej niti ni čudno, da mnogi tedaj niso vedeli kaj pomeni oznaka IB, ali kaj pomeni topli zajec, kasela, tragač in podobno. Verjamem, da tudi danes mnogi iz moje generacije ne znajo umestiti čas in prostor Golega otoka v dogajanje po drugi svetovni vojni oziroma v čas po sporu z Informbirojem. To je čas, ko je nastajala ustanovitev Sveta Evrope in je George Orwell napisal svojo znamenito delo 1984; globalno gledano

v čas, ko so Kitajci okupirali Tibet, ko se je vnela vojna med Severno in Južno Korejo, v čas začetkov hladne vojne, ki je trajala do konca osemdesetih, in v čas ko je Simone de Beauvoir, francoska eksistencialistka, objavila esej *The second Sex* leta 1953. Kako naj bi sploh znali umestiti Goli otok vzporedno s preostalimi, bolj medijsko obleganimi dogodki, saj je, vsaj do polovice osemdesetih prejšnjega stoletja, fantomsko taval nekje v jadranskem morju.

Dejstvo je, da je bil Goli otok kot simbol represije nad »informbirojevci« v Titovi Jugoslaviji precejšnja tabu tema. Dolgo časa je temo obravnavala samo »politično-panična proza« (Mandić v Jezernik 1994, 35), ki je marmorne ljudi radikalno in brez razlike obsojala. Potem se je pojavila najprej plašno in nato vse bolj pogumno leposlovna obdelava teme s spremljajočo uniformirano psevdo-dokumentarno publicistiko, za katero je bilo značilno, da nikogar ni obsojala (Jezernik 1994, 35). Tudi sama sem ob raziskovanju problema prišla do zaključka, da vsaj v primeru Kosića, Bobinca in Luznarja, nihče nikogar ne obsoja. Kar ne pomeni, da ne povedo, kdo je kriv za kalvarijo, vendar obsodbe iz njihovih ust ni bilo zaznati.

Prekinitev dolgoletnega molka o tej temi v Jugoslaviji je pomenila šele knjiga Antonija Isakovića *Tren 2*. Knjiga je imela kar 23 recenzentov, preden je dobila dovoljenje za objavo leta 1982 (Marković 1987, 106).

V tujini so zapise o zaporih in taboriščih za informbirojevce in o režimu v njih jugoslovanski emigranti začeli objavljati že dosti prej, vendar takrat takšne vesti niso hitro pricurljale v Jugoslavijo, saj je bila dokaj hermetično zaprtega tipa. V Rimu je že decembra 1949 bila objavljena publikacija *La Jugoslavia sotto li terrore di Tito*, ki omenja otoke v Jadranskem morju kot kraj za izolacijo politične opozicije. Dokaj podroben in verodostojen opis Golega otoka, »enega iz vrst taborišč smrti v Jugoslaviji«, so predvajali 19. maja 1951 po radijski postaji jugoslovanskih revolucionarnih emigrantov. V njej je bilo med drugim izrecno rečeno: »Taborišče za komuniste in poštene patriote so titovci odprli na Golem otoku julija 1949« (Kjosseff v Jezernik 1994, 35).

O Golem in drugih otokih pregnanstva ter izolacije se je dolgo in vztrajno molčalo. Molčali so vsi, tako v družini kot v družbi. Tudi tisti, ki so preživeli muke Arhipelaga Goli, so molčali. Eden od razlogov je bil strah pred represijo (Jezernik 1994, 36) ali

ponovno izolacijo. Bistven element jugoslovanskega taboriščnega režima v obdobju političnih zapornikov pa je bilo sejanje nezaupanja in vzpodbujanje jetnikov k surovosti do sojetnikov, tako da so žrtve izpadle same najvidnejši nosilci represivnega sistema. Zato so nekateri le neradi govorili o svoji jetniški preteklosti, ker so se sramovali lastnega ravnanja, pripoveduje Jezernik (1994, 36). Spet drugi še danes niso pripravljeni izpostavljati svojega spomina ponovnim fizičnim in psihičnim naporom, čeprav mineva šestdeset let od njihovega prijetja; preveč boleče je in spomini režejo prav tako kot realnost. Vsekakor obvelja tudi naslednji stavek: »Kakorkoli obrneš, se nihče od nas, ki smo bili na Otoku, nima s čim hvaliti« (Kalajdžić 1985, 31). S tem se strinjata tudi Kosić in Bobinac, ki pravita, da na otoku ni bilo herojev (Bobinac 2008, intervju; Kosić 2008, intervju).

Kje so bili in kaj se je z interniranci dejansko zgodilo, niso vedeli niti najbližji sorodniki vse do leta 1953 (Jezernik 1994, 40), oziroma do takrat, dokler se ni režim na Golem otoku ublažil. Ker je v državi na splošno vladalo precej hektično in naelektreno ozračje zaradi preteklih spornih dogodkov in izginotij ljudi, nihče naj ne bi smel niti spraševati, kje se nahajajo pogrešani. V začetkih golotoškega režima, torej recimo temu, v najhujšem obdobju, ki so ga politični zaporniki prestajali na delu, je bilo prepovedano pisati kakršna koli pisma domov ali prejemati pakete ter podobno – bili so popolnoma izolirani od zunanjega sveta, zunanji svet pa od njih.

Sčasoma so smeli, vendar ne vsi (odvisno od statusa tisti mesec), prejeti in napisati eno dopisnico. Vsebina naj bi bila po normativih skopa in je bila bolj ali manj pri vseh odposlanih dopisnicah podobna ali enaka. Smeli so torej napisati, da so zdravi, da se dobro počutijo, da delajo, imajo dobro hrano in ne potrebujejo ničesar. Sicer pa da svoja dejanja obžalujejo in si želijo znova stopiti po poti Partije. Seveda ni manjkal pripis »Tito – Partija« (Jezernik 1994, 40). Takole je zgledalo tipično pismo zapornika, ki je pisal domov:

»Dragi moji, ne brinite za mene. Dobro sam i zdravo. Partija o nama vodi računa da se sa puta izdaje zemlje i Partije vratimo na častan put kojim nas vodi naš veliki Tito. Titova ljubav prema nama je velika. Tito vodi brigu o nama, kao što to radi i o našim porodicama na slobodi. Druže Tito mi ti se kunemo da sa tvoga puta ne skrenemo. Vrat ćemo se preporođeni. Čekajte nas i radujte se što ćemo uskoro doći ...« (Marković 1991, 313).

Prepovedano je bilo omenjati, kje se nahajajo in kaj točno delajo. »Napisali smo lahko, da smo zdravi in da v celoti sprejemamo sistem politične prevzgoje. Lahko smo vprašali po zdravju svojcev, drugega pa nič. Posebej nam je bilo prepovedano, da bi omenjali, kje živimo in kaj delamo« (Jezeršek 1989, 132). Naslov, kamor so dobivali pošto, je bil povsem drug kot pa dejanski prostor, kjer so se nahajali. Za Slovence naj bi veljal naslov Ljubljana PP 64, za Srbe pa Beograd PP 45 (Jezernik 1994, 40). »Domači, ki niso slutili, kje smo, so bili zavedeni tudi po prejetju naših prvih poročil. Saj smo napisali na dopisnico naslov pošiljatelja, a je bil izmišljen: KPD – II. Stara Gradiška NR Hrvaška« (Jezeršek 1989, 133). Šele po dolgih letih naj bi družine in ostali izvedeli za kraj bivanja pod šifro Podjetje Mermer, pošta Bakar, kot trdi Perućica (Perućica 1990, 149).

Pisali so lahko samo na črte v naprej pripravljene dopisnice, ki so predvidevale število vrstic. Kdor si je dovolil preveč, je hitro padel v bojkot ali bil kako drugače kaznovan. Vso pošto, ki so jo pisali ali prejeli, so strogo cenzurirali. »Seveda so vse dopisnice cenzurirali, mnogo jih pa sploh niso odposlali. V kratkem času so uvedli še druge omejitve. Javljanje domačim je postala ugodnost, vezana na stopnjo politične prevzgoje. Bojkotirani so običajno izgubili pravico do dopisnice. Ko so bila uvedena pisma, pa so jih smeli pisati samo člani kolektiva« (Jezeršek 1989, 133). Pisali naj bi srbsko ali hrvaško, kratko in jedrnato. Vsa sporočila so si bila bolj ali manj podobna, »omejena na nekaj točk, ki so jim bile v tistih življenjskih razmerah še lahko skupne« (Jezernik 1994, 41).

Kasneje, nekateri navajajo čas po 1953. letu, so lahko tisti, ki naj bi že revidirali, torej prišli nazaj na pot Partije in Tita s pomočjo prevzgojnega sistema, prejeli od svojcev do sedem kilogramov težak paket mesečno in celo denar (Jezeršek 1989, 202), in sicer na naslov PP 39 na Reki (Hofman 1984, 207; Jezeršek 1989, 202; Perućica 1990, 149). Sprva so pakete izročali sobnemu starešini v skupno hrambo, kar je pomenilo da je sobni vodnik vsak dan delil iz njega, kakor se mu je zahotelo in kolikor se mu je zahotelo. Šele po letu 1954 so s paketi razpolagali kaznjenci sami – vsak se je sam odločil, ali bo paket zadržal zase ali ga bo predal kolektivu. Razen v primeru, ko je bil nekdo pod bojkotom, paketa ni mogel koristiti, zato ga je lahko predal kolektivu, sam pa od njega ni imel nič (Jezernik 1994, 42).

»Paketi in denarne nakaznice so poglobljali razliko med interniranci: Bilo je tako, kakor bi v divjino s prvobitno družbo vdrlo nekaj civilizacije. Paketi in denar so poglobljali razlike med zaporniki« (Jezeršek 1989, 203). Razpolaganje s paketi in pojav denarja naj bi okrepila sebičnost, vendar spet govorimo o pojavu na splošno, seveda so obstajale razlike in znaki altruističnega vedenja med političnimi kaznjenci. S tem v zvezi je zanimivo, da naj bi tako delali prav politični zaporniki, medtem ko so kriminalci (ki so bili v kasnejših letih prisotni na Golem otoku) pakete vedno delili med seboj. Večina zapornikov je vendarle ohranila visoko stopnjo solidarnosti, čeprav so to vrlino stalno napadali in šteli kot sovražno delovanje (Markovski 1984, 148; Jezeršek 1989, 203). Po letu 1953 so bili na Golem otoku dovoljeni omejeni obiski.

Na obisk so smeli priti le najožji družinski člani, in sicer k tistim, ki niso bili pod bojkotom. Če je kdo izgubil ugodnost medtem ko so se svojci že odpravili na dolgo potovanje, je bilo vse zaman in so se morali vrniti, ne da bi se srečali z obsojenim. Obiskovalci so morali pred srečanjem s svojcem skoz preiskavo. Da so jih pred obiskom pustili čakati, je sodilo v taboriščni protokol (Jezernik 1994, 42).

4.6 Struktura družbenega dna in statusi politične prevzgoje

V diplomu ne želim prikazati zaprte na Golem otoku in njegovih satelitih kot pošasti iz omare; vsi ti ljudje so bili več ali manj psihično zdravi ob vstopu v novi svet, vendar so jih razmere, v katerih so se znašli, primorale na soočanje s travmami. Če so hoteli preživeti, so morali pozabiti na svojo človečnost, postati praktično sočloveku volk. Pa tudi ne volk – volkovi delujejo v tropu in med njimi vlada neka solidarnost, medtem ko jo je na teh mestih, kjer so bili politični zaporniki izolirani, primanjkovalo. Vsaj v večini. Zato menim, da je pomembno, da navedem tudi mnenje gospe Marije Zelić: »Nihče med nami ni bil sadist, nihče med nami ni bil monstrum, vsi smo bili psihično zdravi ljudje. Kot take so nas tudi poslali tja, saj se je pazilo na to, da smo psihofizično zdravi. Vendar so bile razmere takšne, da so na nas delovale in nam tudi zapuščale travme« (Simić in Trifunović 1990, 241).

Situacija in institucija Golega otoka, v katero so bili postavljeni informbirojevci in njihovi skrbniki, je bila zelo delikatna. Pod nenehnim pritiskom nasilja in negotovosti večina ni bila več zmožna razmišljati normalno ali trezno in je grožnje sprejela kot

dejstvo: »Če si kaznjenec na Golem otoku, je enako, kot da si padel v jamo, polno kač. Ne veš katera je bolj strupena oziroma katera te bo prej ugriznila. Tu nas grizejo provokatorji. Sistem Golega otoka jih je spremenil iz normalnih ljudi v kanibale. Nasprotnika moraš gristi, sicer bo on tebe. Če tega ne počneš, ne prideš z otoka...« (Hrast 1991, 179).

Novo prispelim informbirojcem so nazorno pokazali, kje je od sedaj naprej njihovo mesto ob prihodu v taborišče. Novincem so namreč kaznjenci z daljšim stažem pripravili špalir za »svečani sprejem«. Ta naj ne bi bil krajši od 500 metrov ne daljši od 1500 metrov. Vsi novinci so morali skozenj. Naloga starih internirancev v njem je bila pokazati novincem, da so sami že prevzgojeni in to s tepežem in zaničevanjem ter prezirom. Tolkli in brcali so jih z vseh strani, jih bili po glavi, v obraz, po očeh, suvali v dimlje in zadnjico, nam razlaga Jezernik v svojem prispevku *Non cogito ergo sum*, ob tem pa navaja številne avtorje, ki to dejstvo potrjujejo²⁶ (Jezernik 1994, 44).

Vse to naj bi bilo del rituala, ki je spremljal in označeval prehod iz zunanjega civilnega sveta v »narobe« svet, v »kazensko popravni dom«, kot se je taborišču uradno reklo (Jezernik 1994, 44).

Smoter takšnega postopanja pri sprejemu in iniciaciji novincev je bil označiti spremembo v samem temelju družbe, ki so jo sestavljali kaznjenci in položaj posameznika v njej. Jezernik nam sporoča, da številni avtorji menijo²⁷, da je bil tak prehod iz ene družbe v drugo natančno preračunan, in je potekal v skladu s pravili, ki veljajo za sprejeme v vse totalitarne institucije (zapor, umobolnica, kasarna,...); v primerjanju z njimi se je golotoški sprejem razlikoval od drugih institucij le po stopnji grobosti, ki naj bi bila praviloma hujša kot v nemških koncentracijskih taboriščih (Jezernik 1994, 44).

Na »družbeno koristnem delu« je paviljon sestavljal en kolektiv, vendar vsi stanovalci v baraki niso bili člani kolektiva. Diferenciacija med jetniki je bila posledica razčiščevanja preiskave. Tisti, ki so tekom arestovanja uspeli prepričati preiskovalce, da so revidirali svoje stališče, so napredovali v hierarhični lestvici znotraj jetništva, ki je

²⁶ Kjosseff 1953, 254; Jurančič 1982; Hofman 1984; 52; Markovski 1984, 35-36; Čupić 1988, 11; Mekina 1988; Jezeršek 1989: 151; Banac 1990, 234; Dragović-Gašpar 1990, 192; Jovanović 1990, 304; Vujović 1990; Hrast 1991, 128

²⁷ Čeprav jih ne omenja.

bila dodobra razdelana in togo upoštevana. Kljub temu je ta družba kaznjencev delovala od zunaj precej enako, vsi so bili kaznjenci, vsi izdajalci in zatorej »banda« na dnu družbene lestvice (Jezernik 1994, 52). Na ravni simboličnega se je to odražalo v tem, da so predstavnike »onstran žice« vikali, medtem ko so se med seboj tikali, ne glede, kakšen vojaški položaj so imeli pred aretacijo. Podrejenost internirancev napram predstavnikom Uprave se je izražala tudi v tem, da so obvezno pozdravljali, kadar se je kakšen izmed upravnih organov znašel v »žici«, sneli kape in se postavljali v pozor (Jezernik 1994, 52).

Vendar je za preučevanje odnosov med interniranci in samoupravnega sistema znotraj »žice« potrebno pogledati z druge plati – in sicer ne z zunanje vidika, marveč z notranjega. »Čeprav so bili enaki v odnosu do predstavnikov oblasti, je bila skupnost internirancev znotraj razslojena. Namestitev in režim za internirance v resnici namreč nista bila za vse enaka, temveč sta bila določena z njihovo kategorizacijo in med njimi so obstajale precejšnje razlike« (Jezernik 1994, 53).

Preiskovalci in stražarji, ki so tudi bivali na Golem otoku, vendar izven skupnosti jetnikov, se niso do vseh kaznjencev vedli vedno enako, ampak so jih iz (njim) preverjenih razlogov obravnavali različno. Vendar je to pravilo veljalo samo dotle, dokler ni bil ogrožen temeljni red taboriščnega sistema. Stvari so se hitro spremenile v primeru, če je bil zaradi kakšnega izrednega dogodka ali izgrede ogrožen red taborišča. Tak primer je bil lahko recimo beg, saj je bežanje konec koncev pomenilo »negacijo temeljnega načela taboriščnega sistema«, kot pravi Jezernik (1994, 53), torej negacijo strogo omejene svobode gibanja, hkrati je beg interniranca lahko pomenil grožnjo osebni svobodi stražarjev. Zato so takšne poskuse izgrede in kaljenja taboriščnega miru predstavniki oblasti na otoku ostro zatirali. Čeprav je kljub varnostnim ukrepom nekdo pobegnil (ni jih bilo veliko, nekaj poskusov pa je bilo), ni več veljala notranja hierarhija med interniranci, ampak so vsi morali stati v zboru, tudi starešine, ki so veljali za najvišji status med taboriščniki.

Zakaj je temu tako? Enakost in enakopravnost namreč med taboriščnimi zaporniki v tem primeru pomeni precej bolj poudarjeno budnost in pazljivost stražarjev in preiskovalcev in je to z vidika »prevzgoje« precej nefunkcionalna zadeva. Prav tako bi se morali oboji precej bolj vidno vmešavati v sistem prevzgoje; z razslojevanjem med jetniki pa so

poskrbeli za to, da so se zaporniki prevzgjajali sami med seboj. Tako so s posegi »od zunaj«, predvsem s privilegiji, ki so jih bili deležni posamezni interniranci, vzpostavili razlike med njimi. S tem se strinja Jezernik, saj trdi, da je temeljno pravilo hierarhično strukturiranih družb, da so vsi pripadniki tovrstne družbe nekomu podrejeni in nekomu nadrejeni. Taborišča za informbirojevce naj ne bi bila torej nikakršna izjema, saj je razslojenost podrejenih namreč »bistveni element slehernega kasarniškega drila in je imela bistveno vlogo in pomen tudi v taboriščih za informbirojevce« oziroma so razlike med interniranci »sine qua non taboriščnega sveta« (Jezernik 1994, 53). Ali kot se je izrazil Kalajdžić: »V vsaki baraki, na deloviščih, ko se deli hrana, ko se »pari obleka«, ko se spi, je treba strogo paziti na »red po rangi«. Pravilo je bilo: čim manj enakih!« (Kalajdžić 1985, 178). Prvi interniranci na Golem otoku naj bi bili trdni v svojih stališčih, pripravljeni na odpor do zaporniške represije. Jezernik navaja, da je bilo v prvi skupini okoli 150 prvoborcev, največ starih in globoko prepričanih komunistov.

Toda izguba svobode in okoliščine, ki v vsaki prisilni izolaciji postajajo vse bolj surove in se težko prenašajo, storijo svoje. Volja do odpora slabi, hrepenenje po svobodi zunaj žic, po družini, po ljubezni se krepi in kljubovanje popušča. Vse to se dokaj hitro dogaja v človekovi zavesti, ko nima izhoda, zlasti če ga to apatično okolje, v katerem zmedeno živi, začne iz dneva v dan bockati s prepričevanjem in dejstvi o zablodi in nesmiselnosti žrtvovanja na napačni strani (Jezernik 1994, 69).

»Trmoglavost« prve skupine naj bi hitro popustila, ko je na Goli otok prispela druga skupina – iz Bosne, ki je bila pripravljena na »revizijo svojega sovražnega stališča. Prav z njo naj bi se tudi začel celoten sistem »politične prevzgoje«.

Takšna vertikalna strukturiranost, v kateri je dinamika vsega družbenega dogajanja izvirala iz nasprotja med spodnjim in zgornjim oziroma nadrejenimi in podrejenimi pa je implicirala še na neko pomembno dejstvo, ki pomaga ohranjati status quo stabilnosti sistema v notranjosti. To je agresija in možni upor, ki se kopiči v žrtvah zaradi izvajanega fizičnega in psihičnega pritiska, se nikakor ne more usmeriti tja, od koder pritisk prihaja, ker nosilci družbene moči razpolagajo s preveliko močjo nad zaporniki, in je bil vsak upor v naprej zatrt. Zato pa se agresija in upor ter gnev usmeri v obratno smer. Tja od koder ni odpora, torej zoper tiste z manjšo »družbeno«²⁸ močjo, novince,

²⁸ tukaj je družbeno mišljeno v okviru mej Arhipelaga Goli, ne vsesplošno.

bando, podrejene,... (Jezernik 1994, 54). Tako je počasi prišlo do sistema brez osnovnih moralnih vzgibov z načelom: »Če je zgoraj se mu klanjaj, če je spodaj – gazi po njem!« (Knežev 1988, 50).

Poglejmo sedaj bolj podrobno statuse, ki so si jih lahko zaporniki prislužili s svojim revidiranjem in delom. Prostor bo odmerjen vsem, tako tistim, ki so jih topli in mučili, kot tistim, ki so topli in mučili. Poleg samih opisov statusov in pripadajočih privilegijev se bom osredotočila še na odnose, ki so potekali med njimi in način življenja ter prilagoditve.

4.6.1 Sobni starešina – podaljšana roka preiskovalca

Na čelu vsakega paviljona oziroma zidne barake je bil kaznjenec, ki so ga imenovali za sobnega starešino; ta je užival v taborišču največje privilegije. Izvajal je ukaze preiskovalcev, odločal je o tem, kdo bo padel v bojkot in kdo se bo iz njega povzdignil. Odločal je tudi o tem, kdo si zasluži sprejem v kolektiv. V sistemu Golega otoka je imela funkcija sobnega starešine pomembno vlogo v sistemu represije, če ne eno ključnih – sobni starešina je bil posrednik med preiskovalci (zunaj) in zaporniki (znotraj). V svojih paviljonih, ki so bili označeni s številkami, so bili sobni starešine »capo di banda«. V resnici naj bi bili zgolj poslušno orodje, skozi katerega so Uprava in preiskovalci držali vse niti v svojih rokah ter daljinsko upravljali z vsakim detajlom zaporniškega življenja, kot nam večina bivših golotočanov razlaga skozi njihove spominske zapise (Jezeršek 1989, Žilevski 1995, Kosić 2003).

Mašinerija kolektiva za uničevanje »sovražnikov ljudstva in partije« je na gib sobne starešine (ki ni deloval brez potrditve s strani Uprave) vsakega, ki so sumili, da še ni razčistil s preteklostjo, potolkla. K sobnemu starešini so zaporniki prihajali kadar so se hoteli javiti na »raport« pri preiskovalcu²⁹, naj je šlo za dopolnjevanje svoje izjave ali za prijavljanje novih opazanj. S takšnim zglednim vedenjem ali zatoževanjem ostalih v svojo korist, naj bi zapornik pokazal, da je začel hoditi po poti »Partije in Tita«. Sobni starešina tudi ni fizično delal, imel je funkcijo glavnega v baraki, kateremu so vsi poslušni (Jezernik 1994, 58). Čeprav so za njim stali preiskovalci in upravljali z njim

²⁹ »raport« naj bi izvajali vsi zaporniki na »družbeno koristnem delu«, kjer so dajali izjave o tem, kako so se popravili v svojem razmišljanju, kakšne misli jih obkrožajo sedaj in v primeru, če so opazili kakšne sumljive misli ostalih internirancev.

(pretepi, zaničevanja, politične ure, prevzgoja, premeščanje statusnih rangov je bila sicer domena sobnega, vendar pod taktirko preiskovalca). Svoje relativno udobje (ne pozabimo, da je bil vseeno kaznjenec³⁰) je plačeval s tem, da je opravljal posle za sistem represije in da je konec koncev sprejel igro in jo igral sam proti sebi. Še enkrat naj poudarim, da na Golem otoku ni bilo pogojev za proti režimsko delovanje ali podobno organiziranje, zato nikomur ni padalo na pamet, da bi s podobnimi akcijami situacijo, ki je bila na meji vzdržljivega, še poslabšal.

V en paviljon na Golem otoku je bilo skupaj zbito od 250 do 300 ljudi, ki so ležali na dvo ali tronadstropnih pogradih z glavo proti glavi in seveda na golih deskah. Preoblačenja ni bilo. Spalo se je v tisti obleki, v kateri se je čez dan delalo. Za sobnega starešino je bilo v vsakem paviljonu pregrajena mala soba z mizo, stolom in posteljo. Sam naj bi tu počival in sprejemal »stranke«, kot se spominja Kosić (Kosić 2003, 67). Imeti zasebni prostor na Golem otoku, pa čeprav majhen, je bil pravi privilegij. Ostali aktivisti in člani kolektiva naj bi spali na pogradih z drugimi zaporniki.

Na vprašanje, po katerih kriterijih so izbrani sobne starešine, ni lahko odgovoriti. Vsekakor je moral Upravo in preiskovalce na nek način prepričati v svojo lojalnost in pripravljenost pomagati. Vendar v svojih pričevanjih, kot pravi Kosić (2003, 67-69), so bivši zaporniki pričevali tudi o tem, da so jim sobni starešine pomagali. Kričali so na njih in jih lahkotno topli, slednji so zaigrali bolečino, da je predstava delovala avtentično tistim, ki so gledali. Takšna igra je bila zelo tvegana za sobnega starešino, saj je moral imeti izjemno zaupanje v bojkotiranega. Koliko je bilo takšnih primerov lahko le ugibamo, vendar Kosić poudarja, da se večina sobnih starešin ni spuščala v takšna tveganja in je raje opravljala naloge, ki jih je dobila od preiskovalcev – saj je v postopku prestajanja kazni in mučenja monogokateri od zapornikov razvil precej labilen odnos do sotrpinov. S torturo umeščena moralna pravila so bila tukaj precej izkrivljena. Zato so mnogi zaporniki prilagajali svoje obnašanje določenim nenapisanim pravilom sistema.

»Poročali so o obnašanju posameznikov, na podlagi teh poročil so zasliševalci nato ugotavljali, kdo se popravlja in kdo ne« (Jezernik 1994, 58). Na tak način, skozi

³⁰ Ne glede na trenutni status, je bil vsak na otoku pod strogim nadzorom.

starešine, so preiskovalci segali globoko v notranjost, saj so interniranci največ časa preživeli med seboj.

»To dejstvo je bilo močan vir občutka negotovosti in nemoči med interniranci. Ko so uvideli, da nimajo nobene možnosti umika, da ne morejo pričakovati opore in pomoči niti med sotrpini, so se mnogi »zlomili«: spoznali so, da se ne splača vztrajati pri svojem in da je treba »reševati kožo na račun drugih« (Jezernik 1994, 58). Čisto za občutek naj navedem, da so mnogi bivši interniranci občutili breme Golega otoka še dolgo po odhodu na prostost. Eden izmed bivših zapornikov pravi: »Nisem bil dolgo na Golem otoku – dve leti, vendar dovolj, da sem vse videl in občutil. To je najbolj strašen del mojega življenja. Ne toliko zaradi fizičnega trpljenja kot zaradi sramu. Nikoli več si nisem opomogel zaradi tega. Še vedno imam pred očmi podobe ljudi, ki sem jih tepel, cinkaril, provociral – vse samo zato, da bi obstal in prišel ven... Zdaj me je groza samega sebe, ko se spomnim tega« (Marković 1987, 245).

4.6.2 Kolektiv in aktivisti

Član kolektiva je bil revidiranec, ki je opravil s preiskovanjem, se pokesal in dovolj dolgo ter močno pljuval po sebi, hkrati pa stopil na pot izpraševanja. Ta naj bi bil zdaj oster do »bande« in tak mora biti, če ne želi tudi sam biti del nje. Izvaja nadzor nad njo in sam vrši preiskovanje nad bando, se stežka odzove na moje vprašanje Luznar (osebna izpoved 2009).

Iz člana kolektiva so lahko jetniki napredovali naprej v aktivista, to je zapornika, ki je zelo oster in strog nad bando ter pasivisti in vsemi, ki v kakršnem koli primeru upočasnjujejo tok izpraševanja in borbe proti sovražnikom. Iz redov aktivistov in članov kolektiva so izbirali tudi komandanta centra in njegovega pomočnika, sobne starešine, brigadirje, higijehičarje, kuharje in ostale. V kolektivu spet niso bili vsi člani enaki, iz njega so lahko bili odstranjeni, vrnjeni v prejšnji položaj. Pravica do glasovanja v taboriščni samoupravi je bil nemara največji privilegij članov kolektiva. Le-ti so hodili na delo; če so delali v stroju, kjer se je delalo s kaselo in tragačem, je bilo njihovo mesto bočno na tragaču, na kaseli na zadnjem koncu (Markovski 1984, 70; Kalajdžić 1985, 118; Marković 1987, 86; Knežev 1988, 43).

Najvišji sloj kolektiva so predstavljali aktivisti, politični zaporniki z daljšim stažem, z že revidiranim stališčem in tako rekoč zaključeno preiskavo. Vsega jih je bilo okoli 10 odstotkov v posamezni baraki oziroma paviljonu. Z dejanji naj bi dokazovali svojo prevzgojenost in da z informbirojem nimajo opraviti ničesar več. Zato so aktivno sodelovali pri prevzgoji ostalih jetnikov. Opravljali so kuharska dela za predstavnike taboriščne uprave, kasneje so bili strežno osebje, delali so kot predelavci v delavnicah in pristanišču (Jezernik 1994, 56). Aktivisti so torej spremljali stanje v barakah in opazovali posameznikovo delovanje na področju revidiranja svojega odnosa do Partije. Hkrati so lahko predlagali tudi ustrezne postopke za krčevitneže, ki niso hoteli popustiti v svojem mišljenju. Marsikateri med njimi so zavzeto govorili na konferencah kolektiva, spet drugi iz njihovih vrst so bolj veljali za pasiviste, ki jih je bilo še potrebno izoblikovati. Aktivisti naj bi ves čas izkazovali revolucionaren odnos do bande in do odloženih. Vendar kljub nezaupanju in pomanjkanju solidarnosti med jetniki niso bili prav vsi aktivisti ali člani kolektiva naperjeni proti nižjemu rangu.

Njihovo kričanje, pljuvanje in udarjanje pa je bilo pogosto namenjeno bolj lastni varnosti kot prevzgoji bande. Drug drugemu niso zaupali, pa so skrbeli, da jim ne bi mogli očitati mehkobe. Nenapisano pravilo je velevalo, da mora biti član kolektiva ali aktivist do nižje stopnje politične prevzgoje vedno strog, sicer si lahko pokvari svoj položaj. Večina se je seveda prilagodila razmeram, čeprav le na zunaj. Toda tudi s tem so soustvarjali poseben svet družbenih odnosov, kajti drugi največkrat niso mogli zanesljivo vedeti, kdo se pretvarja in kdo misli zares (Jezernik 1994, 57).

Tako je bil sklenjen začaran krog, golotoški mlin, ki je deloval sam po sebi, sam zase in sam proti sebi. Če nekdo ni izvrševal enako dobro svojih dolžnosti (presoja o tem je bila na strani najprej samih internirancev in nato preiskovalca) je bil zlahka vržen pod kamne golotoškega mlina, kjer so z namenom zastraševati druge, ravnali z njimi skrajno surovo. Ne glede na položaj, ki so si ga izborili, niso nikoli bili pravzaprav varni pred padcem, ki je lahko sledil v primeru, če dolžnosti niso bile zadovoljivo opravljene. Seveda o pravicah na tem področju ni bilo ne duha ne sluha.

4.6.3 Banda

Banda se je delila na novo bando, bojkotirane in odložene. Nova banda so bili tisti zaporniki, ki so nedavno prišli v taborišče in se najbolj sveže spominjajo iniciacije – špalirja, ki je doletel vsakega prišleka. Čakalo jih je še zaslišanje pred kolektivom oziroma pred zaporniki cele barake, kjer so morali podati svoj odnos, glede na katerega so jih nato razdelili v bojkotirane, odložene ali celo člane kolektiva. Štela je kakšnih trideset odstotkov vseh kaznjencev. Tudi vsa banda ni bila enaka; bila je nova in stara banda. Nova banda so bili novinci, staro bando so sestavljali tisti, ki so novince v stroju topli mlačno in brez volje, in so bili blažji v odnosu do bojkotiranih ter jih niso klofutali in preganjali. Pri političnem pouku niso poudarjali negativnosti drugih in si niso prizadevali pri delu, bili so torej »brezperspektivni« in »nekoristni člani« taboriščnega kolektiva (Jezernik 1994, 54).

Banda je ostala banda, dokler ni izgubila svoje (politične) identitete, to se pravi, dokler ni »revidirala«. Da bi to storila čim prej in čim temeljiteje, je skrbel kolektiv. Vzroka za pretepanje niti niso iskali; etiketa »banda« je bila zadosten razlog. Vedelo se je, kako je treba to storiti in tudi, da bodo »prevare in laži« neusmiljeno kaznovane in da je samo od njih odvisno, kako dolgo bodo čemeli tukaj in ali bodo še pred iztekom kazni postali »svobodni graditelji socializma« (Jezernik 1994, 54).

Status odloženega je bil stopničko višje od bojkotiranega. Med dvema rangoma je bilo toliko razlike, da je lahko odloženi sedel v času konferenc, debatiral o vsebini politične ure.

Status bojkota je zaporniku praktično odvzemal vsakršno pravico, ki so je bili deležni ostali zaporniki, če se je o pravicah političnih zapornikov sploh lahko v tistem času na tistem prostoru govorilo. Bojkotiranega naj bi morali vsi prisotni pljuvati, tepsti, ga preganjati. Če kdo ne bi sodeloval pri preganjanju slednjega, ali bi mu hotel na kakšen način pomagati, bi tudi sam postal bojkotiranec, se spominja Bobinac (Bobinac 2008, intervju).

Bojkotirani naj ne bi smeli nikoli sedeti, niti med odmorom. Neprestano naj bi delal, nosil, premikal, skratka bil v gibanju. Zvečer naj bi moral stati nad kiblo. Ker je bilo ponavadi v eni baraki naenkrat več bojkotiranih, so določili dežurnega, ki je ponoči do jutra pazil na to, da so bile bojkotirančeve glave nagnjene nad kiblo. Zjutraj so odšli na

delo. Prav na delu se je začelo pravo prevzgajanje. Glavno sredstvo prevzgajanja sta bila tragač (trajle, čivera) in kasela. Na tragač se je zlagalo kamenje, nosila sta ga po dva skupaj, se spominja Kosić (2003, 72).

4.7 Fizično delo kot vzgojni prijem in psihološki vidiki zloma

Goli otok je bil v začetku političnega preganjanja ljudi precej gol in pust, zato so zaporniki na njem obdelovali kamen, za kaj drugega niti ni bilo pogojev. Kopali so, razbijali in prenašali kamenje z enega kupa na drugega. Tudi v normalnih okoliščinah se takšno delo obravnava kot težko fizično delo, s prisilnim delom, ki je na Golem otoku veljal kot temeljni vzgojni ukrep (Jezernik 1994, 131), pa je pri prevzgoji informbirojevcev dobilo osrednjo vlogo. Uprava taborišča je s pomočjo odrekanja pravice za vodo in z omejitvami hrane uspela na tak način že tako težko delo spremeniti v torturo. Delo je bilo večkrat brezciljno oziroma oteženo. Na primer čiščenje tal s krtačko, ne da bi upognili kolena. Prelaganje kamna iz točke A na točko B in spet nazaj (Luznar, osebna izpoved 2009). To potrjuje tudi Jezernik sklicujoč se na mnoge, ki so podobno prestali:

Značilno za prevzgojo z delom je bilo, da so morali vsako delo opravljati na najbolj nemogoč način. Na voljo ni bilo niti najosnovnejšega orodja in so, na primer morali ves drobljenec narediti ročno. Stotine kaznjencev je sedelo v vrsti in s kladivom drobilo kamen, veliko več pa kar s kamnom, saj kladiv ni bilo dovolj. In še tisto orodje, ki so ga imeli, je obležalo za več tednov, če se je polomilo, ker ga delavnice niso zmogle popraviti (Jezernik 1994, 133).

Najpogostejše delo je bilo pridobivanje drobljenca, s katerim se je nasipavalo glavne ceste ali stranske poti. Postavili so količinsko normo, katero so morali izpolniti, v nasprotnem primeru so lahko bili ob kladivo in so naslednji dan tolkli kamen ob kamen. Če niso dosegli zadostne količine ali če je nekdo hotel skriti in prikrojiti količino, so ga šteli za saboterja izgradnje socializma. »Na Golem otoku so kaznjenci kopali in obdelovali marmor, simbol trdnosti in veličine; in ko so obdelovali kamen, ki je pod njihovimi rokami dobival nove oblike, so hkrati oblikovali (»izgrajevali«, »prevzgajali«) tudi sebe« (Jezernik 1994, 132). Z drugimi besedami: »Nismo prišli tolči samo kamna, temveč ustvarjati ljudi« (Kovačević in Rastoder 1989, 37).

Nesmiselna dela v svojih spominih opisuje več nekdanjih interniranih informbirojevcev.

Osem ur fizičnega gonjenja ali osem ur tucanja nič vrednega kamenja v delovnem času, šikaniranje v 'prostem času', nasilno prebujanje, pomanjkanje spanja, predstavlja zaokroženo celoto vsakodnevnega strogega bojkota, ki sistematično ohromi telo, se skozi mesece zajeda v dušo, sesa še ono, komaj živo v organizmu, vse troje pa ponovno prehaja v naraščajoče blodnje, prisluhe in privide, ki v meni tle, že vrsto let nazaj. Svojega ravnanja gospodar sem vedno manj. ... Lastne volje v meni ni več. Sem kot ožeta cunja, v katero se lahko obriše vsak (neobjavljen tipkopolis Weiss, v Jezernik 1994, 99).

Delo, kot ukrep prevzgoje, si niso izmislili taboriščni oblastniki sami. To je bila splošna praksa celotne Jugoslavije. Šlo je za čas vseobče socialistične izgradnje in to je veljalo tudi za družbeno koristno delo na jadranskih otokih in drugih taboriščih za politične zapornike po Jugoslaviji. Kot pravi Hrast (1991,140), so bile za Goli otok predvsem značilne gradnje takšnih in drugačnih objektov. Ko so doseljenci prispeli na gol otok so nato

...naredili pristanišče v Mali dragi, tako imenovani Stari žici, da sta imela Punat in Izvor kje pristajati, postavili so štirinajst montažnih barak, napeljali bodočo žico okrog barak in s tem dali kraju podobo taborišča, sezidali upravno zgradbo, uredili poti. Hkrati so na otočku Lopar poleg Raba postavili hiše za preiskovalce in drugo uradno osebje. Vse to je bilo dokončano do polovice leta 1950., nato se je začela izgradnja Velike drage, kamnitih paviljonov, ograjenih z žico, bunkerjev za stražo, stebrov za električno razsvetljava taborišča od zunaj. V dragi pa še skladišča, stanovanjske zgradbe za milico in poti do malega pristanišča (Marković 1987, 84, 272).

Če si ogledamo mnenje, ki ga je podal nekdanji preiskovalec na Golem otoku, se precej razlikuje od tistih, ki so delo dejansko opravljali. Slednji se je spominjal, da kaznjenci na Golem otoku »niso imeli nekoristnega dela, nasprotno, vsako delo je bilo družbeno koristno« (Jezernik 1994, 142). Nekako v treh letih so izgradili celotno podobo taborišča. »Iz tega pregleda se vidi, da je delo kaznjencev na Golem otoku imelo smisel. To, da je bilo to delo posebno, v tempu, ki se ga ni dalo niti predstavljati, to je druga stvar, to je bilo v sistemu Golega otoka«, je sarkastičen Marković (1987, 272). Da so zgradili vse to, je bilo treba preliti morje znoja in veliko krvi. Ugasnilo je precej življenj, preden je na pustem, neobljudenem otoku zraslo vse, kar je bilo potrebno za

izkoriščanje cenene delovne sile zapornikov, pojasnjujeta tako Jezeršek (Jezeršek 1989, 175) kot Zorica Nikolić (Nikolić v Jezernik 1994, 142).

Za prenašanje izkopanega kamenja in zemlje so uporabljali tragač, kaselo in laboda. Tragač je bila naprava za nošenje tovora oziroma bremena v dvoje. Golotoški tragači so bili kvadratni, široki in zgrajeni iz debele deske, oprijemi za roke pa so bili kvadratni, ostri in težko oprijemljivi, se spominja Bobinac (intervju, september 2009). Banda, torej bojkotirani in odloženi, so nosili tragač na sprednji strani, na zadnji strani pa je nosil gonič, ki je bil ponavadi aktivist, član kolektiva ali celo odloženi, od katerega so pričakovali, da izjasni svoj status.

Slika 4.4: Nošenje kamna v kaseli

Vir: Kosić (2003, 70).

Kasela je prav tako služila za premeščanje tovora v dvoje, le da je bila mogoče bolj prikladna za nošenje razsutega tovora, drugače je bila funkcija kasele na moč podobna tragaču.

Tudi labod je bil večji. Nosilo ga je najmanj osem zapornikov na svojih ramenih. Koristili so ga za prenos ogromnih skal. Tukaj ni šlo za gonjenje posameznika, temveč

skupinsko mučenje, suženjsko delo, ki iz človeka izvleče še zadnji atom moči, se spominja Bobinac (Bobinac 2008, intervju).

Poleg raznih deformacij, ki so jih zaporniki utrpeli s tem, ko so nosili težka bremena, so zaradi oslabljenega imunskega sistema, slabe prehrane in psihičnega pritiska mnogi utrpeli tudi druge oblike poškodb, od raznih epidemičnih bolezni³¹ do psihičnih posledic. Tisto, kar želim poudariti je, da so se ljudje ob delu in prevzgoji lomili, tako kot se je lomil kamen pod težo njihovih rok. »Osnovni cilj prevzgoje je bil v vsakem zlomiti njegov jaz. Izganjali so ga z udarci, težko kamenje na tragačih ga je iztiskalo, lakota in žeja razkrajala. Neprespanim in utrujenim je spanec, ki jih je zmagoval ves čas, najmočnejše mehčal hrbtenico in lomil voljo do odpora. Zapletali so se ob kamenje, se opotekali in padali. Zaspali so med hojo, zaspali so, ko so vlečeli tragač. Sekundo, dve« (Simić in Trifunović 1990, 35,98). Delati naj bi se pričelo po urniku ob šestih zjutraj. Vstajali so ob peti uri, po predpisih sestavljen delavnik pa je trajal osem ur na dan in šest dni na teden.

Taboriščni oblastniki so menili, da ni dobro, če ima obsojenec dovolj prostega časa, še zlasti ne, če je banda. Torej so se »prostovoljno« udeleževali delovnih akcij tudi tedaj, ko to ni bilo predpisano. Delovne akcije so bile vedno prostovoljne in nanje so odhajali vsi; in ker je bila prostovoljna, je na njej vladalo navdušenje in udarniško delo. Če kdo ni delil navdušenja, ker ni mogel ali ni hotel delati, je moral stati z dvignjenimi rokami tri ure obrnjen proti soncu ali z bosimi nogami poskakovati po ostrih kamnih (Jezernik 1994, 131),

zapisuje Jezernik, ki v virih navaja veliko bivših zapornikov in zapornic, katerih spomini se ujemajo.

Interniranci so opravljali več ali manj vsa dela, ki so bila povezana z vzdrževanjem taborišča. Privilegirani so kuhali, prali ali stregli zasliševalce. Spet drugi so bili peki, bolničarji, ribiči, ... Številni med njimi so bili zaposleni kar v taboriščni samoupravi in Centru kot evidenčniki in statistiki. Na Golem otoku so obstajale delavnice za predelavo marmorja (Jezernik 1994, 132). Delu se je bilo praktično mogoče izogniti le s pisanjem: prizadeti je rekel preiskovalcu, da bo »vse priznal« in zahteval svinčnik in papir. Pisali so lahko ves dan, lahko tudi po več dni. O vsem: od tega kako so ga prijeli do tega kar

³¹ Oslabljen organizem, podrt imunski sistem od stradanja in stalnih fizičnih in psihičnih naporov je bil izpostavljen raznim boleznim, kot so distrofija, tuberkuloza, dizenterija oziroma griža, hepatitis, trebušni in pegavi tifus.

ima za revidirati (Kalajdžić 1985, 186). Za elitno skupino naj bi veljali prevajalci. V njihovi domeni so bili prevodi vojaških knjig in urejanje arhiva povojne jugoslovanske politične emigracije. V sklopu svojega dela so lahko pregledovali različne revije in časopise, izpisovali podatke in jih vnašali v kartoteko. To delo je veljalo za »kar prijetno«, saj je zahtevalo le intelektualni napor, imelo je vsebino in smoter (Jurančič 1982; Jezeršek 1989, 213-214).

Vsi do sedaj navedeni so bili zunaj sistema tistih, ki so kopali in prenašali kamen, vlečili razna bremena, mešali in podajali malto ter pomagali zidarjem. Ti so bili »delovni stroj«.

4.7.1 Žeja in izčrpanost

V procesu prevzgoje oziroma pri revidiranju političnih stališč sta imeli pomembno vlogo tudi pomanjkanje hrane³² in žeja. Ljudem je, izčrpanim, lačnim in še bolj žejnim kopnela volja do odpora, hrana oziroma pomanjkanje le-te je postala še eno od manipulativnih orodij v prevzgoji internirancev. Lakota je močno vplivala na vedenje ljudi, kar ponazori tudi tale stavek: »Stalno smo bili lačni. Sprva se lakoto nekako prenaša, ko pa gladiješ mesece in leta, potem človek ni več normalen. Lakota vpliva na obnašanje ljudi. Mislim, da so zaradi boljšega koščka kruha in drugih majhnih ugodnosti mnogi ljudje izdali sebe in postali zveri. S čim drugim pojasniti to zverinstvo človeka proti človeku« (Kovačević in Rastoder v Jezernik 1994, 111).

Vendar bi bilo narobe misliti, da so se vsi zaporniki podredili lakoti in zaradi slednje spremenili vedenje. Nekateri so kljub izmučenim telesom in volčji lakoti ohranjali svoj ponos in niso hoteli pobirati ostankov s tal ali iz kje drugje. Mnogi so si iz posušenih krušnih drobtin, ki so jih prežvečili, da so bile dovolj gnetljive, naredili šahovske figure in domine (Popović 1988, 64, 68; Jovanović 1990, 180). Kar nakazuje, da so jetniki hrepeneli po družbenem okolju in normalnih socialnih stikih. Po vsej verjetnosti so pogrešali tudi medsebojno kolektivno delovanje in razmišljanje, ki pa je bilo tukaj močno opustošeno in izničeno. Obstajale so izjeme, ustvarile so tudi pristne vezi med jetniki, vendar vedno nekako z majhno rezervo v ozadju. Tudi tisti, ki so bili prijatelji še iz časa bojev proti okupatorju, so se srečali na otoku, vendar med seboj zaradi varnosti

³² Hrane je v tedanjem času (vsaj do leta 1953) in razmerah primanjkovalo tudi izven izolacijskih taborišč, po celi Jugoslaviji.

niso govorili, ali pa so zadeve skrivali. »Otok« jih je izoblikoval v prave mojstre prikrivanja dejstev.

Poleg sredstev fizične prisile naj bi oblasti po besedah Jezernika in ostalih, ki pripovedujejo iz lastnih izkušenj, uporabljale tudi druge metode deprivacije, predvsem pri zadovoljevanju osnovnih človekovih potreb. Če so interniranci hoteli preživeti, so morali svoje navade in standarde znižati, predvsem pri prehranskih navadah, spolnih potrebah, intelektualnih podvigih,... Dolgotrajno gladovanje je lahko povzročilo smrt oziroma je bilo duševno nevzdržno (Jezernik 1994, 123).

Jedilnik naj bi bil suhoparno enoličen, se strinjajo bivši golotočani. V letih od 1949 do 1952 naj bi za zajtrk prejeli nekaj podobnega kavi in 150 gramov kruha ali pa zajemalko nekakšne koruzne kaše, polente (Jezeršek 1989, 98; Jezernik 1994, 112). »Zajtrk je bil nekaj gostejša koruzna kaša, kosilo pa nekaj več od porcije umazane vode, po kateri plavajo neke "bube". Ali je to poboljšanje položaja?«, se je spraševala Ženi Lebl (1990, 156), ko naj bi se po letu 1953 razmere in s tem tudi hrana izboljšale. Obdobje po letu 1953 lahko naslovimo kot drugo etapo Golega otoka. Izboljšale naj bi se razmere in tudi hrana. Koliko se je dejansko izboljšala, se točno ne ve, res pa je, da je morala skupna kalorična vrednost zaužite hrane junija 1954 znašati od 3.240 do 4.429 kalorij na dan za obsojence, ki so delali fizično (Marković 1987, 103).

Včasih so tudi po več mesecev jedli zgolj kislo zelje ali repo, brez začimb ali masti, se spominja Hrast (Hrast 1991, 108). In ričet za kosilo in večerjo, meso je bilo na jedilniku poredkoma, enkrat na mesec, kot se spominja Markovski (1984, 179). Za kruh, ki so ga pekli zaporniki, so se znali tudi stepsti (Kovačević in Rastoder 1989, 34; Hrast 1991, 69). Ena od internirank je svoj spomin na lakoto in s tem povezano tegobo opisala takole:

Motilo me je marsikaj. To da smo bili licemerni, je bilo najbolj grdo. Tako so nas učili. Zahtevali so, da smo navdušeni, da smo hvaležni ljudstvu, da smo hvaležni Partiji, saj smo vsi izdajalci, in, pri Bogu, Partija je velikodušna do nas, Partija nam je vse omogočila. Mi pa smo bili lačni in nikoli se ni smelo reči, da si lačen. Partija pa te je pripeljala, Partija je velikodušna do tebe, ti si izdajalec, ti si nihče in nič... In zares smo bili lačni in bedni (Simić in Trifunović 1990, 99).

Velikokrat so se pogovori med interniranci razvili v smeri hrane, o tem so se radi pogovarjali, saj je bila tema precej nevtralna in ni mogla škodovati nikomur. Dostikrat so zaradi takih pogovorov prišli na ideje, kako hrano tudi dejansko izboljšati. Čeprav je bilo hrano prepovedano nabirati ali pobirati s tal, so se mnogi znašli in nabirali ali galebja jajca, morske kumare, koprive, čemaž,...Čeprav so bili nekateri precej iznajdljivi in so zaobšli prepoved, pa trgovina med njimi ni nikoli preveč zacvetela, še najbolj pogosto je prišlo do menjave cigaret³³ za kruh (Jezeršek 1989, 127-210; Simić in Trifunović 1990, 139-149; Jezernik 1994, 119).

Vsi tisti, ki so se odločili, da bodo svoje tegobe in spomine na Goli otok opisali v knjigi ali kako drugače, opisujejo pomanjkanje vode kot še težje zlo, kot je bilo pomanjkanje hrane. Arhitekti sistema so očitno vedeli, da na Golem otoku in Sv. Grgurju ni pitne vode niti nobenega naravnega vira vode, a so kljub temu tja poslali na deset tisoč političnih zapornikov. Žeja je bila še ena od funkcij planiranega sistema mučenja. Umivanje in kopanje so tako po navadi opravili kar v morju in brez šampona, marsikdo je skušal piti tudi slano vodo, vendar je ta žejo še povečala. Omejevanje pravice na vodo je dolgo trajalo. Zaporniki na Svetemu Grguru so vodo dobili šele leta 1952, za tiste na Golem otoku pa je voda postala pravica šele, ko so zgradili cisterno in dovolj velik plato za zbiranje deževnice, ki se je zlivala v cisterno. Glavni vir vode je zagotavljala ladja Izvor, ki je tudi dopolnjevala cisterne na Golem otoku. Kljub temu je bila porazdelitev vode skrajno racionalizirana, kot so zatrjevali zaporniki (Jezernik 1994, 117).

4.7.2 Dodatne oblike vzgoje

Vsaki obsojenec, ki je prišel v enega od taborišč tako imenovanega Arhipelaga Goli, je prešel razne faze torture, še posebno v primerih, ko so upravljalci menili, da pripornik ni dovolj poslušen oziroma ne stopa na pot Partije in Tita.

Taborišč z interniranimi pripadniki obeh spolov ni bilo. Stroga ločitev po spolu ni bila sama sebi namen, temveč je imela pomembno vlogo v socializaciji novincev v bando. Ta proces je potekal hitreje in učinkoviteje, če so bili njegovi objekti iztrgani iz svojega prejšnjega emocionalnega okolja. Osamljeni v

³³ cigarete, ki so jih dobili ali izmenjali, so imele poleg zadovoljevanja svojih potreb še eno razsežnost: ko so se razmere malo umirile, so predstavljale eno redkih priložnosti za druženje in družabnost.

množici neznanih ljudi so bili bolj ranljivi in čustveno bolj odvisni od subjektov "vzgoje". V splošnem so spomin na družino, znanci in zlasti obveščenost o političnih zadevah dobro vplivali na interniranje. Da bi to preprečili, so jih oblasti skušale odrezati od sveta s prepovedmi dopisovanja in vzdrževanja vsakršnih stikov s svojci zunaj taborišča (Jezernik 1993, 59).

Marsikdo je moral teči skozi stroj, mirno prenašati bojkot, gonjenje na tragaču, razne oblike težkega fizičnega dela, hkrati pa prestajati vse to lačen in žejen. Če je kolektiv menil, da obsojeni skriva še kakšne malenkosti, so ga obravnavali kot grožnjo in zato so bili predstavljeni posebni tretmaji.

Takšni obsojenci so že bili pod bojkotom, vendar po oceni preiskovalca slednji ni zadostoval. Posebne oblike mučenja so za takšne uvedli na vsakodnevni menu.

Izolacija v jazbini, narejeni iz dek (Kosić, 2003, 82); špansko plavanje³⁴; izkopavanje peska z lopato v morju ob nadzoru miličnika (Žilevski 1955, 132-133); samice, za katere mnogi niti niso vedeli, saj so bile postavljene izven »žice«. Da bi se zakrile sledi samic, je bil hodnik s samicami kasneje pregrajen z zidom. Nekdo je kasneje preluknjal zid in napravil luknjo, skozi katero se lahko splazi človek. Na koncu hodnika obstajajo tri majhne luknje, ki so služile kot samice in en večji prostor, katerega namen ni razjasnjen (Kosić 2003, 85; osebni arhiv Rebernik).

Čeprav sem špalir že omenjala v prejšnjem poglavju, se mi zdi tudi v tem razdelku pomembno omeniti njegove značilnosti in funkcije ter ga bolj podrobno predstaviti kot eno izmed orodij represije in »samoiniciativne« prevzgoje med taboriščniki. Takšen dvored je imel pomembno in poudarjeno vlogo in pomen v obredu prehoda iz sveta živih v svet informbirojevcev, pri sprejemu novih kaznjencev na enega izmed otokov ali ostalih celinskih zaporov za informbirojevce po Jugoslaviji.

³⁴ Da bi od zapornika izvlekli priznanje, so zvezali roke z vrvjo in tako vezane premaknili čez kolena, tako da so bila kolena med rokami, med koleno in rokami so povlekli desko, ga prevrnili na hrbet in mu v usta porinili krpo, poprej natopljeno v slano vodo. V takem položaju so mu nato sipali vodo v nos. Človek ni mogel dihati, niti se premakniti, ničesar. Sčasoma je padel v nezavest ali vsaj v komatozno stanje. Ko so ga prebudili so od njega zahtevali, da prizna svoje grehe. To se je lahko ponavljalo noč za nočjo, dokler preiskovalec ni ukazal drugače. To metodo naj bi nekdo na Golem otoku poimenoval »špansko plavanje«. Na ta način so ljudje prešli v stanje norosti in priznali vse, celo v stanje samomorov, nam razlaga Kosić (2003, 82).

V taboriščih za informbirjevece je bil tak način sprejema prisoten že od samega začetka – s svojo nenavadnostjo, silovitostjo in surovostjo so osupnili vsakega novinca. Pred tem je še marsikdo verjel, da bo v taborišču našel tovariše, prijatelje, altruiste in zanesenjake, zaporniško solidarnost. Namesto tega so jih pričakale »iznakaženi obrisi ljudi«, ki so krilil z rokami, vzklikali parole in mlatili po njih (Torkar 1984, 326).

Prvi prebivalci taborišča na otoku in njegovi graditelji (omenjajo se kriminalci), so pričakali s špalirjem prvo skupino informbirojevcev, ki je prispela julija. Ko je septembra 1949 prišla druga skupina, jo je enako pričakala julijska skupina (Marković 1987, 273; Bobinac 2008, intervju; Kosić 2008, intervju). »Zaradi takšnega 'sprejema' so novi obsojenci malodane blazni od strahu. In od tod do iskrenega 'revidiranja' in 'odsekanja repov' ni več daleč. Ko še pridejo v sobo in ko vidijo 'jazbinaše', ko preživijo prvi 'tovariški večer' - jim ni rešitve« (Jovanović v Jezernik 1994, 46). Nekdo je takšen mlin moral zagnati, da je začel delovati sam.

Stroj ni le zadajal bolečin, povzročal ran, poškodb. Predvsem in najbolj je uničeval zaupanje v soljudi, vzbujal jezo in sovraštvo. In potem... Potem so sami postali člani stroja, gospodarji. Vendar kaznjenci v stroju niso pretepali kaznjencev, novincev ali bojkotiranih (samo) zato, ker so jih sovražili. Mnogi so topli zato, ker so vedeli, da jih opazujejo. Na ta način so si prizadevali prislužiti ugled v očeh svojih rabljev, in s tem pot v svobodo, kajti kdor je močno mlatil, je bil na dobri poti, da bo revidiral (Jezernik 1994, 48).

Princip, ki ga je udeleževal stroj je torej bilo stalna napetost do novincev. Bil je prag, preko katerega so vstopili v narobe svet. Bil je torej tudi funkcija razdvajanja solidarnosti med kaznjenci, saj je med njih naselil nesoglasja, sovražni govor, nezaupanje in tako nezmožnost za upor oziroma kakršnokoli skupno delovanje zoper svojega dejanskega rablja.

Nekateri niso bili voljni na tak način revidirati svojega stališča. Ti so lahko svojo vnelo pri tepežu samo igrali, vendar je bilo takšno dejanje precej rizično. Namesto da bi pljuvali po človeku, so pljuvali v tla, njihovo lasanje ni bilo tako krčevito, udarci ne tako močni. Kot pravi Jezernik, je bilo teoretično sicer mogoče prekrizati roke in ne udarjati po sočloveku, praktično pa je takšno dejanje lahko pomenilo dolgotrajen in boleč samomor. »Le zelo redki niso hoteli za nobeno ceno dvigniti roke na drugega, za

kar so bili sami deležni hudih udarcev. Laže je bilo poskušati s pretvarjanjem: na vso moč zamahovati s pestmi, brez pravega udarca« (Jezernik 1994, 48).

S takšnim delovanjem so oblastniki tudi stare internirance postavili pred paradoksalno preizkušnjo. Preprosta golootoška logika je delovala, saj so tisti, ki niso hoteli mlatiti, s tem dokazali, da so sami nepopravljiva banda in so bili lahko že jutri na sporedu prav oni. Kot zatrjuje Ženi Lebl: »Biti ali ne biti? Če biješ–boš, obstaneš. Če ne biješ, te bodo ubili. Izginil boš« (Lebl 1990, 98). Obvarovali so svojo glavo, če se niso identificirali drug z drugim, ampak s svojimi dejanskimi prevzgojitelji.

»Bistveni element prevzgoje je bila potemtakem identifikacija žrtev s svojimi rablji. Posledica te identifikacije je bila odtujitev lastnega ega pri žrtvi v korist rabljevega super ega. Žrtve so introjicirale rabljev pogled na svet; prav to pa je proporcionalno odvzemalo pri žrtvi prostor za njen lastni jaz« (Caruso v Jezernik 1994, 49).

Stroj in ostale metode sistematične prevzgoje so torej na grob, surov in psihično naporen način pretvarjali žrtve v rablje. »To je težko psihično stanje, ki je na vse delovalo. To je prav tisto, kar so hoteli, mislim na Upravo; ta njihova metoda in ta njihov sistem je bil domišljen – da nas tudi psihično uničijo. Uničevali so nas kot osebnosti, ubijali so vero v nas in iz nas naredili zveri. Preprosto je bilo tako« (Simić in Trifunović 1990, 111). »Z njegovo uporabo so si rablji ne le umili roke, temveč so svoje zločine zvalili na žrtve, češ da je mučenje posledica medsebojnih obračunavanj med jetniki« (Jovanović v Jezernik 1994, 50). Takšnih primerov zagovarjanj in dokazovanj ni bilo malo. Tako je trdil na primer Jovo Kapičić, general Udbe in pomočnik ministra Rankovića, ki naj bi Goli otok obiskal tudi sam.

Ponavljam, nihče nikoli ni planiral zločinov na Golem otoku, to bom, če je treba, izjavil tudi pod prisego. Toda na Golem otoku se je ustvarjala takšna atmosfera, da so zaporniki, med katerimi je bilo precej nedolžnih ljudi, drug drugemu storili največ hudega. Oblast je sicer na vse to gledala skozi prste. Ne vem niti za en primer, da bi preiskovalec mučil kakšnega zapornika! Morda ga je žalil ali mu kdaj primazal kakšno klofuto, vendar, tam so bili najpogostejši spopadi med revidiranci in nerevidiranci, in psihologi naj znanstveno podučijo, če je bilo tu kaj prisile. Drži torej, da je mučenje zapornikov obstajalo, toda medsebojno, da so bile zaradi tega tudi žrtve, vendar ni res tisto, kakor se piše o tem« (Ranković v Jezernik 1994, 50).

Oblast naj bi bila dobro obveščena in o stroju in o tem kaj, se je pod budnim očesom preiskovalcev in Uprave dogajalo. Če je bil Ranković, ki je bil dolgo časa desna roka Tita (s Kardeljem sta se očitno izmenjavala), na obisku v enem izmed zaporov, naj bi potemtakem tudi vedel za špalir, če ga niso poprej preiskovalci ali kdo drug prekrili. Vendar, kot zatrjuje Đilas, ožji sodelavec Tita in tisti, ki mu je pomagal v letu 1941 vzpostaviti partizanski odpor ter kasneje skrbel za propagando, je za golotoški stroj Ranković vedel in se celo z njegovo uporabo strinjal (Đilas v Jezernik 1994, 50).

Če bi bilo res tako kot zatrjujejo predvsem bivši preiskovalci, ki so bili prisotni v prostoru in času političnega zapiranja in ostali predstavniki tedanje oblasti, stroj ne bi pričakal novincev prav v vsakem od taborišč za informbirojevce.

V tako imenovanih satelitih so prav tako poznali stroj oziroma toplega zajca. Precej dvomljivo je, da so po vseh taboriščih v tedanji Jugoslaviji zaporniki sami od sebe in vsi enoglasno predlagali stroj za novince, bojkot kot najnižji rang in sopomenko za totalno brezpravnost, »samoupravo«, podobne prevzgojne metode in podobne institucije političnega prevzganja.

Če bi stroji nastali kot samoiniciativa zapornikov, bi jim oblast po vsej verjetnosti to preprečila, saj bi drugače popustila in zgrešila celotno poanto pri vzgoji, ker bi dopuščala jetniku, da se sam odloči, kar bi dejansko pomenilo, da ima lahko slednji svoje mišljenje. Tega ni storila do leta 1953 in je očitno stroj namerno uporabljala za pranje svojih rok in pranje možganov »sovražnikom ljudstva«. Tudi dejstvo, da se ni smelo kar tako tepsti, temveč na ukaz nekoga iz Uprave, priča proti tem argumentom: »Tepeža nikoli ni moglo biti brez ukaza. Ukaže se in moraš delati. Vse to je bilo zrežirano iz Uprave« (Simić in Trifunović 1990, 137).

Po letu 1953 so tudi v primeru špalirja zadeve popustile v svoji silovitosti in tenziji ter ustvarjanju mukotrpnega okolja za jetnike. Sprejemi so se nehali (Jezeršek 1989, 128), kljub temu so se ob prihodu novincev po letu 1953 paviljoni oziroma barake postavili v neskončno dolg dvored, vse je bobnelo od pesmi, udarjali pa vendarle niso. Namesto tega so iznašli nove metode ustrahovanja in prevzganja. Posipavali so jih z DDT-jem, ki naj bi bil v primerjavi s prejšnjim tempom sistema pravšnje olajšanje (Jezernik 1994, 51).

5 ODGOVORNOST ZA GOLOOTOŠKE ZLOČINE

Na vprašanje, kdo je bil pravzaprav tvorec taboriščnega sistema, ni mogoče podati zgolj enega samega in enoznačnega odgovora. Naj ponazorim s primerom. Ko je neki preiskovalec vprašal enega od internirancev, kaj bi storil v primeru, da bi bile vloge zamenjane, torej da bi interniranci zaprli svoje ječarje, je ta odgovoril: »Če bi mi vas pozaprli, Jovo, bi bili enaki kot vi. Jovo, isto življenje nas je učilo« (Kalajdžić 1985, 133).

Slika 5.1: Goli otok 2008

Po besedah nekaterih avtorjev naj bi bili tvorci režima v informbirojevskih taboriščih tisti, ki so se po vojni šolali v Sovjetski zvezi, zato naj bi bila jugoslovanska taborišča narejena po vzoru sovjetskih (Dedijer 1984). Drugi avtorji navajajo, da so bila taborišča v Jugoslaviji vir izkušenj iz nemških koncentracijskih taborišč, ki so bila tudi v prvem poskusu namenjena prevzgoji nasprotnikov oblasti (Segev 1990, 28-29).

Golootoški taboriščni sistem je bil po mnenju Kosića (2003, 117) kombinacija več represivnih metod. Po besedah političnih internirancev, ki so navedeni v njegovem delu, naj bi se avtor ali avtorji golootoškega sistema sklicevali na:

- a) Ohrano - sistem tajne ruske policije – stroj za prebijanje, mreža agentov in provokatorjev;
- b) gestapovskih koncentracijskih taborišč (»kapo«, sobni starešina, lakota, epidemije) in
- c) stalinističnega Gulaga (daljše prestajanje kazni kot prvotno dodeljeno, prepoved obiskov, težko fizično delo).

Jugoslovanski kreator taborišča za informbirojevce je navedeni kombinaciji dodal še inštitut »podaljšanega preiskovanja«³⁵ skupaj s celotnim preiskovalnim aparatom in inštitut fiktivne zaporniške samouprave, kateri je v celoti dirigirala Uprava v namen popolnega psihičnega in fizičnega kolapsa osebe oziroma če se izrazim bolj filozofsko, persone. S tem so ustvarili precej popoln sistem obračunavanja s političnimi nasprotniki, ki naj bi celo prekosil svoje vzore v polpretekli zgodovini.

Tisti, ki naj bi bili odgovorni za takšen režim v taborišču, ki so bili zunaj »žice« oziroma ki so kreirali samo podobo tedanje Jugoslavije so izredne represivne metode zagovarjali s tem, da so bili prisiljeni delovati tako kot so. V nasprotnem primeru bi bilo dosti huje, zato so se odločili, da izberejo od dveh, pač manjše zlo.

Tako je tudi zatrjeval Ante Raštegorec, narodni heroj in eden od oblastnikov na Golem otoku, v pismu Dedijeru: »To so bili pasji, zli časi. Bilo je ali-ali kot v najbolj usodnih dneh vojne. Ali bo prišel Stalin v našo domovino in jo pokoril ali se bomo branili, kot smo to delali v najhujših bojih med vojno« (Dedijer 1984, 470). Kot pravi Kosić, zločini, ki so se dogajali na Golem otoku in v ostalih taboriščih in zapornih po tedanji Jugoslaviji, vključno s preiskovalnimi zaporji poprej, niso bili samo običajen seštevek posamičnih zločinov, ampak do potankosti planiran zločinski sistem, pazljivo nadziran in usmerjen iz enega centra (Kosić 2003, 117).

Sodeč po trajanju prestajanja kazni, številčnosti zapornikov, enakim kriterijem za pripor in izolacijo ter predvsem z enakim nečloveškim tretmajem prijetih na področju celotne nekdanje države lahko sklepamo da se je vse dogajalo po smernicah in pod pokroviteljstvom ozkega kroga v vrhu oblasti – to naj bi bili Aleksandar Ranković,

³⁵ Jugoslovanski totalitarizem, ki je bil najhujši v prvi etapi golotoškega zapiranja (1949 do 1952) naj bi prešel prakso stalinističnih taborišč prav z »nikoli končano« preiskavo že po izrečeni obsodbi in s tem, da so zapornike silili, da dokažejo svoj povratak »Partiji in Titu« s krutim, nekateri pravijo zločinskim odnosom do drugih sojetnikov.

Josip Broz, Edvard Kardelj in Milovan Đilas, povesta brez večjega zadrževanja tako Kosić (Kosić 2003, 118) kot Bobinac (2008, intervju). Zakaj tako sklepati?

Na deset tisoče ljudi, med njimi članov centralnega komiteja, visokih državnih funkcionarjev, generalov, oficirjev, intelektualcev vseh vrst, borcev antifašistične vojne in narodnih herojev, vključno z navadnimi člani Partije v neki ekstremni totalitarni državi, kakršna je Jugoslavija v tistem času bila, po vsej verjetnosti niso bili priprti in zaprti ter podvrženi brutalni torturi brez neke načelne oziroma generalne soglasnosti in blagoslova s strani samega vrha, torej v prvi vrsti Josipa Broza. Po vsej verjetnosti si tega ne bi privoščil nihče in četudi bi poskušal, bi bil v najkrajšem roku tudi zaustavljen in odstavljen.

Če bi se metode »prevzgoje«, kakršne so uporabljali na Golem otoku in drugih »deloviščih«, razvile zgolj v glavah taboriščnih oblastnikov in bi bilo to v nasprotju z željami njihovih nadrejenih, bi bili ti kaznovani in odpuščeni, kakor hitro bi njihovi predpostavljeni zvedeli kaj se dogaja. To pa se ni zgodilo niti potem, ko je nekatere lažne obtožbe in visoke obsodbe nedolžnih junija 1951 obravnaval plenum CK KPJ in na katerem je Aleksandar Ranković v referatu Za dalje jačanje pravosuda i zakonitosti obsodil drastične nepravilnosti v delu teh resorjev (Jezernik 1994, 66).

Na tej točki diplomskega dela moram poudariti, da kot raziskovalka političnega problema tedanje Jugoslavije s prstom ne kažem na nikogar, saj se zavedam, da zadeva le ni tako črno-bela kot se zdi na prvi pogled. Zgolj obujam in z dodatnimi besedili in pričevanji gradim podobo nekega zgodovinskega momenta, ki je bil dolgo v objemu sistema, ki ni dopuščal javnega in kritičnega obravnavanja teme.

Kosić se v svojem delu spominja, da je bilo Dobrici Ćosiću, članu CK-ja in znanemu srbskemu književniku, odobreno obiskati Goli otok. Navezal naj bi celo stike z interniranci, med katerimi je nekatere poznal. Posamezni zaporniki, ki jih Kosić v knjigi (2003, 118) sicer ne omenja, se tega srečanja z Ćosićem spominjajo. Sam naj ne bi verjel, da je kaj takšnega mogoče, kar se je na otoku dogajalo. Svoja opažanja naj bi kasneje omenil Đilas (ki je tudi edini, ki je o teh stvareh spregovoril širši javnosti), ta pa naprej Rankoviću in celo Kardelju. Oba naj bi se zgražala nad strahotami, ki sta jih

slišala, čeprav naj bi bil Ranković še pred Ćosićem obiskal tako Goli otok kot Bilećo in naj bi vsaj okvirno vedel kaj se tam dogaja. Pa pogledajmo njegove besede:

Kar pomeni: v glavnem sem se strinjal, ne bom rekel, da v vseh posameznostih. Po nekem pogovoru z Dobrico Ćosićem leta 1953 sem prvič resno interveniral pri Rankoviću, prek njega pa tudi pri Kardelju. K nam so z Golega otoka prihajale posamezne vesti, na primer izjave o kesanju znanih komunistov, ki jih je objavljala »Borba«. Rankoviću sem rekel, da nisem navdušen nad temi izjavami. Videlo se je, da gre za ljudi pod pritiskom. Slišal sem tudi vesti, da na primer, nimajo dobre hrane, da so nekatere pretepli ob prihodu, da so nekateri naredili iz tega črni humor. Ni mogoče trditi, da nismo vedeli prav ničesar, toda za vse podrobnosti celo Ranković ni vedel. Zadevo je predal aparatu. Ta je dobil napačno oziroma grdo nalogo, da spremeni mišljenje ljudi, pravzaprav, da jih prevzgoji, da jih politično spremeni. To pa brez izjemnih metod ne gre lahko (Đilas v Jezernik 1994, 67).

Zanima me, ali se ti ljudje niso spraševali, kaj se dogaja z njihovimi znanci, nekdanjimi soborci, sodelavci, sinovi, očeti, nadrejenimi, podrejenimi, sestrami, materami, hčerami..., ki so izginili iz javnega življenja, mnogi med njimi so bili tudi na visokem položaju? Z letom 1954 naj bi se stanje v jugoslovanskih taboriščnih zaporih spremenilo³⁶.

Razlog za to po vsej verjetnosti ni bila samo informacija, ki jo je z Golega prinesel Ćosić, ampak več dejavnikov. Stalinova smrt, prihod Hruščova v Jugoslavijo, učvrstitev mednarodnega in notranjega političnega položaja vladajočega režima in ocena vrha, da bi podaljševanje statusa quo na Golem otoku in njegovih satelitih v danih okoliščinah lahko botrovalo k neugodnim situacijam. Zgodba s Ćosićem je po mnenju mnogih imela zgolj ta namen, da se je vrh skril pred javnostjo v svoji hladnokrvnosti do preteklih dogodkov, kjer so kot odkriti borci za svobodo in humanizem, prikrito vlekli golootoške niti.

³⁶ Načeloma naj bi bil režim več ali manj skozi čas enak, dejansko pa se je spreminjal s prihodi vsake skupine. Ostrina v ravnanju naj bi se po besedah nekaterih avtorjev stopnjevala od leta 1949 do leta 1951, potem naj bi se zadeve malce umirile in postale bolj znosne. Drugi avtorji navajajo, da so te spremembe stopile v veljavo kasneje. Sama bom dodala, da so se spremembe režima po vsej verjetnosti dogajale ves čas, saj je bil princip »enkrat tako-drugič tako« eden temeljnih principov taboriščne prevzgoje.

Odločitev o ustanavljanju golootoških kazenskih taboriščih naj bi bila, po besedah Kosića, izoblikovana v času, ko naj bi bila predpostavka o Stalinovem napadu že ovržena, saj so ZDA že opozorile Stalina in Sovjetsko zvezo, da bodo vojni pohod nad Jugoslavijo razumele kot povod za tretjo svetovno vojno.

V takšnih okoliščinah ni upal niti vseomogočni Stalin izpostaviti svoje vojne moči tolikšnemu tveganju (Kosić 2003, 120). Vendar z obzirom na sovjetsko indoktrinacijo mnogih, ki so tudi Jugoslaviji podlegali Stalinovem kultu osebnosti, še posebej ga je častil sam vrh KPJ, sedaj po sporu informbirojevski nasprotnik ni smel biti v državi podcenjen. Pa tudi precenjen ne.

Po mojem mnenju je prav precenjevanje grožnje po dogmatskem načelu »strti vsakogar, ki ni z nami« vrh Partije pripeljalo do odločitve, ki se je v svoji realizaciji pretvorila v lov na čarovnice srednjega veka. Nastala je gonja za prikritimi informbirojevci, saj je bilo odkritih informbirojevcev zelo malo, sčasoma pa je tudi teh zmanjkalo³⁷, zato se je lov preusmeril v namišljenega sovražnika.

S to gonjo se je lahko odvrčala pozornost javnosti od vse večjih gospodarskih neuspehov. Strah pred neznanim je potlačil strah pred drugimi stvarmi, saj so vsi nerešeni problemi postali tako rekoč sekundarnega pomena. V tej gonji, ki je trajala leta, so med drugimi stradali kreativni kadri ljudi, ki so svojo lojalnost državi in narodu večkrat pokazali in dokazali, vendar niso bili slepi poslušalci in konformisti, marveč so bili to ljudje, ki so razmišljali s svojo glavo in so celo verjeli, da imajo pravico do kritičnega pogleda na stanje v državi.

³⁷ Po podatkih naj bi bilo vsega skupaj 5 odstotkov tistih, ki so se opredelili v prid Resolucije Informbiroja.

6 GOLI OTOK DANES - ŠTUDIJA PRIMERA IN ODNOS DO SPOMINA NA GOLI OTOK

V tem delu diplomskega dela se bom posvetila Golemu otoku v današnjem času, 60 let po prihodu prvih skupin na otok. Odgovorila bom na vprašanja, ki sem si jih zastavljala tekom celotnega procesa raziskave tega projekta. Predstavila bom, kako lahko strah pred posledicami vpliva na skupno (ne)delovanje in kako lahko je človeku vsaditi občutek manjvrednosti in krivde. Prav tako bom predstavila raziskavo, ki bo osvetlila mnenje tistih, ki so Goli otok obiskali v zadnjih treh letih (2007, 2008 in 2009) v spremstvu vodiča ali sami, in moja opažanja ter ugotovitve, zbrane pri opazovanju z udeležbo v zadnjih 12 mesecih.

6.1 Goli otok je množica, ne posameznik

Kako je uprava Golega otoka (in ostalih represivnih institucij, ki so bile namenjene za izolacijo informbirojevcev) uspela vzpostaviti pri tako velikem številu političnih zapornikov režim, v katerem so se interniranci med seboj tako fizično kot psihično mučili, zlorabljali in uničevali. Za odgovor na takšno vprašanje ne razpolagam z materialnimi dokazi, zgolj z omejenim številom spominov preživelih, a kljub temu menim, da obstajajo določene predpostavke, katerim sledi nekakšen logičen zaključek.

Slika 6.1: Goli otok, september 2008 – Velika žica

Prvič, mesto taborišča je bilo premišljeno izbrano. Osamljen otok, na katerega nihče ni zahajal, daleč od naseljenih mest in s prepovedjo plovbe v bližini, je tako rekoč postal popolnoma nedostopen za nepovabljene.

Zanimivo je, da se v spominih prvih informbirojevcev na Golem otoku nikjer ne zasledi gradnjo barak za bivanje. Tako ostaja vprašanje, kdo jih je sezidal. Bobinac in Kosić pravita, da so bile po vsej verjetnosti pripravljene že vnaprej. V ta namen naj bi okoli 200 kriminalcev prišlo na Goli otok pred prihodom prve skupine kaznjencev. Bobinac mi pove, da so krivdo za obstoj in funkcioniranje Golega otoka preložili na kaznjence same, vendar se on s tem nikakor ne strinja. Ne priznava tudi teorije o tem, kako so bile sezidane prve barake:

To je teorija, ki jo mi golootočani in tisti, v društvu Goli otok ne sprejemamo. 900 ruskih šolanih specialcev, ki so bili lojalni Stalinu in so formirali represivne organe tudi na naših tleh, naj bi naša Udba prevarala. Teh 900 ljudi naj bi bilo premeščenih na Goli otok, brez hrane, brez barak. Bili naj bi prvi zaporniki. Jedli naj bi galebe, kače in plazilce. Okoli otoka naj bi bili oboroženi ljudje v čolnih. Zgodila naj bi se tudi dva poskusa pobega, vendar sta se končala z likvidacijo v morju. Čez en mesec naj bi na Goli otok prišla Udba, takrat naj bi specialci gradili paviļjone, kasneje naj bi bñih Udba likvidirala. Tako se opravlja oblast. Torej to študijo Petra Strćića golootočani ne sprejemamo, kot sem rekel. Mi (društvo golootočanov, ki smo še ostali) poskušamo izvedeti čimveč o Golem otoku. In lahko javno izrečemo samo tisto, kar vemo (Bobinac 2008, intervju).

Ko pogledamo pričevanja in spominske zapise bivših taboriščnikov, je bilo po njihovih besedah, zelo majhno število zaprtih, ki bi se globlje opredeljevali za Resolucijo Informbiroja. V večini spominskih zapisov avtorji tudi zatrjujejo, da sami niso bili med tistimi, ki so topli oziroma niso izdajali svojih sotrpinov, v kolikor je bilo to mogoče. Toplji in poniževali so vedno tako imenovani »drugi«. Hkrati nekateri med njimi navajajo tudi, da je obstajala ogromna večina, ki nikoli ni bila za Resolucijo in so na Arhipleag Goli prišli zaradi nepazljive besede, lažnih obtožb ali podobnih medsebojnih situacij.

Ker so se aretacije začele takoj po Resoluciji leta 1948, taborišče na Golem pa so osnovali šele v drugi polovici 1949. leta, naj bi UDBA med prijetimi po celi Jugoslaviji našla določeno in potrebno število profilno odgovarjajočih zapornikov, ki niso bili obteženi z intelektualnimi ali moralnimi kamni, ampak so svojo kožo v času prestajanja kazni reševali na račun drugih, in sicer tako, da so delovali proti sojetnikom.

Prav takšni, pravi Kosić (2003), naj bi pomagali upravi Golega otoka, da vzpostavi režim, kakršnega si je oblast zamislila.

Na tak način se je lahko vzpostavljala diferenciacija med jetniki in hkrati baza, na katero se je lahko uprava zanašala. Ostali zaporniki, čeprav v večini, so bili v takem položaju nemočni oziroma kolektivno nikakor niso bili zreli za upor, saj sta bila znotraj združbe zasejana strah pred posledicami in nezaupanje v sojetnika. Tako je bil organiziran odpor praktično neizvedljiv – ne samo zaradi oblikovane atmosfere, kjer nihče nikomur ni povsem zaupal, marveč tudi zato, ker je bil v kali takoj zatrt, posledice pa so bile lahko ogromne. Če pogledamo skozi prizmo individualnosti, so obstajali primeri, kjer so se posamezniki upirali golotoškemu sistemu in s tem najprej svojim sojetnikom, ki so bili višje pozicionirani od njih samih, starešini in upravi in konec koncev sistemu, ki je takrat vladal po celotni državi. »Posebnost in zanimivost je v temu, da ne obstaja glavni junak. Tu je glavni akter masa. Tako isto je bilo na Golem otoku. Če je nekdo igral junaka, je stradal. Zatorej, potrebno je posneti film o masi, ne pa o posamezniku« (Bobinac 2008, intervju).

In ko je enkrat takšen kamniti mlin začel mleti sam oziroma ko se je takšen sistem utekel, ko so ga pognali, se je sam od sebe brez večjih zapletov ohranjal in izpopolnjeval prav z novodospelimi skupinami zapornikov, ki so po preizkušnji špalirja in drugih metod prevzoje, hitro preusmerili svoje uporniške in partizansko-kolektivno naravnane misli, zgolj na golo preživetje telesa in, če se posreči, celo uma.

Kosić kot eden izmed bivših kaznjencev trdno zagovarja stališče, da za golotoško »zverinstvo« (Kosić 2003, 124) niso krivi zaporniki kot neposredni izvršitelji, temveč tisti, ki so jih prisilili, da preganjajo eden drugega. Uprava naj bi bila tako tista, ki je vzpostavila sistem medsebojnega uničevanja, s tem sistemom je manipulirala in bi lahko, če bi hotela, to tudi zaustavila. Najboljši dokaz za te trditve je, da so nehumani sistem spremenili potem, ko je uprava in njeni dirigenti ocenila, da takšen sistem ni več

potreben. Življenje in odnosi so se leta 1954 izboljšali, prav tako so bili pogoji dela znosnejši. Uprava bi lahko tovrstne metode zaustavila mnogo prej, a tega ni storila. Nasprotno, dokler je bila upravičljivost takšnega početja še možna, jih naj bi celo iniciirala in favorizirala, saj so s tem predstavniki oblasti ostali čistih rok, krivdo za grozodejstva so pripeli zapornikom samim. »Tako je Uprava izključni krivec za grozodejstva na Otoku, ne pa zaporniki in tudi ne tisti, ki so jim pokorno služili kot batinaši«, je prepričan Kosić (Kosić 2003, 125). Sama pa dodajam, da je bila Uprava Golega otoka upravno podrejena vodstvu KPJ oziroma takratnemu ministrstvu za notranje zadeve Jugoslavije, in je zato izvajala naročeno.

Glavni cilj golotoškega sistema je bil torej zamišljen tako, da s pomočjo neprestane torture in psihološkega pritiska spremeni zapornika v moralni nič, tako da se slednji počuti ponižanega v lastnih očeh in da se ga naredi politično nenevarnega ter »gnetljivega« oziroma voljnega za preoblikovanje in manipulacijo tudi po izpustitvi na »svobodo«. Ljudi so ponižali v stanje brezpravnosti in popolne nemoči, da bi bili pripravljeni za rešitev lastnega preživetja narediti vse, kar se je od njih zahtevalo.

Zaporniki so se sprehajali po črti med dvema ognjema: kako zaščititi sebe in ohraniti življenje in kako pred svojo zavestjo in pred drugimi ohraniti obraz, dostojanstvo človeka oziroma svojo moralno identiteto. To je bilo izredno težko, vendar v mejah celo izvedljivo. Hitro se je bilo potrebno naučiti komu in kdaj popuščati, trpeti lakoto, žejo in kamnolom, dušiti se nad kablo, a povedati samo tisto, kar UDBA že ve. Morali so se naučiti razlikovati pomembno od nepomembnega. Diskutirati na sobnih konferencah z obrabljenimi in vsemi poznanimi frazami, skandirati svojim mučiteljem, kričati parole,... Vse to je bilo boleče, vendar po besedah Luznarja, ni škodovalo nikomur, hkrati pa je olajšalo pritisk (Luznar, osebna izpoved 2009). Vsak se je torej moral znajti sam. Zaupati prijatelju je bilo nevarno za oba, kar pa je izkušnja Golega otoka pokazala mnogokrat.

Zdaj razumem, zakaj ded težko govori o svojih izkušnjah, zakaj se je zaprl vase in je človek, kakršen je. Moja radovednost, kateri je na začetku botrovala prav dedova skrivnostnost in način razmišljanja, me je peljala skozi kamnite palisade raziskovanja pojava Golega otoka, s tem sem tudi prišla do odgovorov, zakaj je ded tak, kot je, molčec in poln težkih spominov do odgovorov, ki mi jih ni znal ali upal dati. Zdaj ga razumem.

Zato to diplomsko delo ni zgolj raziskovalno delo na področju preteklih dogodkov, izkušenj in historičnih podatkov, marveč za seboj z veliko silo potegne tudi razumevanje sedanjosti in današnjega odnosa do Golega otoka. V pismu, ki sem ga prejela od gospoda Kosića konec januarja 2009 mi obrazloži:

Govoriti o sebi je, za nas, ki smo prestali Goli otok (nekomu, ki takšne izkušnje ni doživel) vedno neugodno, saj se izpostavljam nevarnosti, da nas bodo narobe razumeli. Etična merila so bila tam obrnjena narobe. Kdor se ni uspel vsaj malo prilagoditi, je bil povožen. Ne vaš ded, niti jaz, ali kateri koli drugi od naših sojetnikov, se nimamo česa sramovati. Naj se sramujejo tisti, ki so nas pripeljali sem. Danes se to že dogaja (Kosić, pismo 2009).

6.2 Goli otok danes

O Golem otoku kot o metafori za koncentracijska taborišča po socialistični Jugoslaviji, se danes piše in javno govori. Tudi v slovenskih učbenikih za srednjo šolo je moč zaslediti Goli otok kot prostor, kamor so nekdanje zapirali politične nasprotnike. Vendar je to zgolj vrh ledene gore, kakor se izrazi Jezernik (1994, 184); kar je pod njo, je potrebno še raziskati, utemeljiti, ponazoriti in ponovno obiskati – če povzamem Jezernikove besede, zato potrebujemo pogumne potapljače, ki se bodo spustili ponovno ali prvič v globine Golega otoka. Ti potapljači so v tem primeru vsi tisti bivši zaporniki ali celo bivši preiskovalci na Golem otoku, ki so zbrali pogum in z nami delili svoje spomine. Nekateri od teh spominov so že postali zgodovinska dejstva, nekateri mogoče še bodo.

Če bi ohranili spomin na Goli otok kot na eno večjih mučilišč nedolžnih ljudi po drugi svetovni vojni v Evropi in če bi se ga spominjali po tem, da je Goli otok bil prisposoba za zatiranje vsakega resnejšega odpora v jugoslovanskem totalitarizmu, bi to po vsej verjetnosti imelo velik zgodovinski vpliv na izkušnjo v prihodnosti. Iz zgodovine se namreč učimo za prihodnost oziroma za prihodnje ravnanje v podobnih ali vsaj aplikativnih situacijah.

Goli otok pa že dolgo ni več gol. Preoblikovali so ga takrat, ko so drugi preoblikovali njih. Fotografije, kakršen je bil otok poprej so po večini nedostopne oziroma jih sploh ni, novejša fotografija, ki jih prilagam, in mnoge druge pa razkrivajo zgolj ruševine in propadle objekte obdobja, ki v kontekst Golega otoka med leti 1949 in 1955 ne sodijo (glej slike 6.2 in 6.4).

Slika 6.2: Goli otok, september 2008 – Titov put - v eni izmed stavb

Spominov, pričevanj in predmetov je več kot pa zgodovinskih analiz. Že leta 1989 je Zorica Nikolić napovedovala, da bo Goli otok zagotovo doživel podobno usodo, kot jo je v petdesetih letih doživel Sveti Grgur. Nedolgo po odhodu poslednjih zapornic in stražarjev, so na otok prišli prebivalci sosednjih krajev, predvsem z otoka Raba, ki so pokradli vse, kar se je dalo odnesti: vrata, kljuke, ploščice, cevi, strehe ...

Ravno tako se je zgodilo z Golim otokom. Vse, česar se ni dalo odpeljati ali je bilo pretežko, so uničili, razbili, demolirali do te mere, da danes obiskovalec Golega otoka, ki je na otok prišel brez spremstva poznavalca, ne more vedeti zakaj in kaj se je pred šestdesetimi leti na tem prostoru dogajalo. Otočani z otoka Raba so na otok na pašo pripeljali ovce, ki so dodatno uničile in ponečedile vse objekte, ki v večini predstavljajo neko drugo obdobje zaporniškega življenja.

Ovce so v eni zimi uničile tisto, kar je bilo z veliko težavo zgrajeno v desetletjih in v mukah, kar so zaporniki pod vodstvom inženirja Mihovila Marića pogozdili (Nikolić 1989; Hrovat 1992 v Jezernik 1994, 143).

Za konec se bom osredotočila na rezultate lastne raziskave, ki je potekala od avgusta 2008 do maja 2009. Anketnih vprašalnikov (glej prilogo C) sem razdelila 200, v štirih jezikih po petdeset, in sicer na dveh lokacijah. Prva lokacija je bila Lopar na otoku Rabu, druga lokacija pa je bila bolj specifična, in sicer izletniška ladja z otoka Krka. Gre za naključno izbrano populacijo ljudi, ki so bili v obdobju raziskave prisotni na otoku Krku in Rabu. Od vseh razdeljenih vprašalnikov jih je verodostojnih zgolj 44. Temu rezultatu botrujejo dejstva, da je bila zainteresiranost na Rabu kot tudi otoku Krku precej skopa.

Namen raziskave je v grobem predstaviti poglede na Goli otok danes. Raziskava ni zastavljena s kvantitativnimi metodami, saj sem želela od anketirancev dobiti njihov pogled na situacijo, ne pa jim že oblikovati prednastavljena vprašanja. Velik del anketnega vprašalnika je sestavljen tako, da anketirana oseba vpisuje svoje mnenje. S tem sem pri tistih, ki so vprašanjem podali odgovor (predvsem na Krku), dobila vpogled v to, kaj menijo o Golem otoku, od kod poznajo termin Goli otok, kakšen se jim je zdel vodeni ogled z izletniško ladjo in kaj menijo o Vladimirju Bobinacu, ki je vodil ogled po Golem otoku.

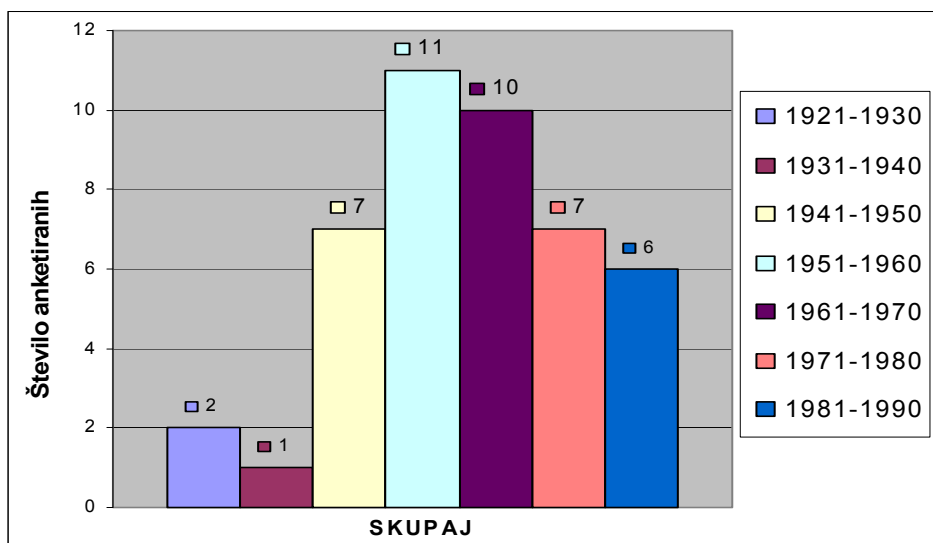
V primeru Loparja na Rabu, ljudje po večini niso obiskali otoka z vodenim ogledom, ampak sami oziroma ga niso. Na otoku je bilo čutiti odpor do te teme, predvsem s strani starejših prebivalcev. Tudi v primeru, ko sem iskala povezavo za vodeni ogled z Raba na Sveti Grgur in Goli otok, je bil odziv vse prej kot dobrodošel. Tisti, ki so privolili v pogovor, so ostali skopi z informacijami.

Rezultate sem združila v celoto, saj posamezno vprašalnika ne tvorita konkretnega vzorca. Skupaj pa kljub kvantitativni nereprezentativnosti tvorita kvalitativni vpogled v današnje razmišljanje o Golem otoku. Menim, da so v raziskavi zajeti mnogi in raznoliki pogledi na institucijo Golega otoka.

Anketiranih je bilo 44 ljudi. Od tega 15 na otoku Rabu in 29 na otoku Krku (oziroma na poti na Goli otok – izletniška ladja). Delež moških znaša 52%, žensk pa 48%.

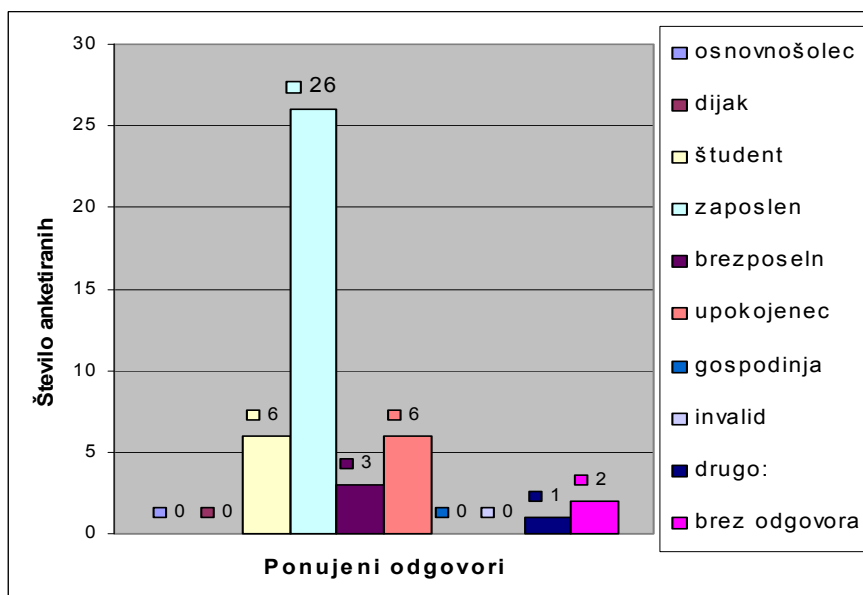
Starostne omejitve ni bilo in najvišji delež po starostni kategoriji pripada tistim, ki so se rodili v letih 1951-1960 in sicer 24% oziroma 11 ljudi, tesno pa sledijo tisti, rojeni v letih 1961-1970 s 23%. Ti dve skupini sta v večini tudi najbolj izražali svoje mnenje v primerih, kjer je bilo v vprašalniku postavljeno vprašanje z odprtimi odgovori.

Graf 6.1: Starost

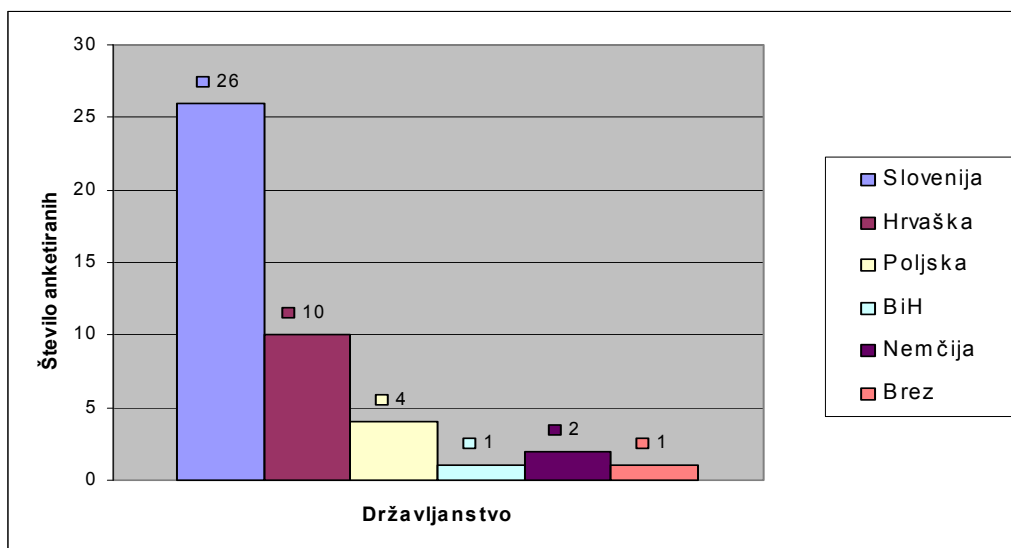
Po zaposlitvenem statusu je največ zaposlenih in sicer 26, kar znaša 58%; drugo skupino tvorijo s 14% študenti in upokojenci, prav tako v 14%.

Graf 6.2: Zaposlitveni status

Struktura v primeru nacionalne pripadnosti je sledeča: 59% Slovencev, 23% Hrvatov, 9% Poljakov, sledijo Nemci in Bosna in Hercegovina. Čeprav je bil anketni vprašalnik zastavljen tudi v italijanskem jeziku, so ti ostali nepopisani.

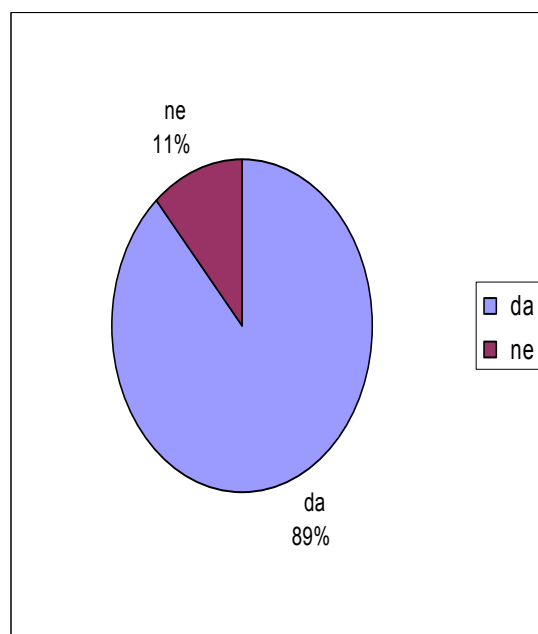
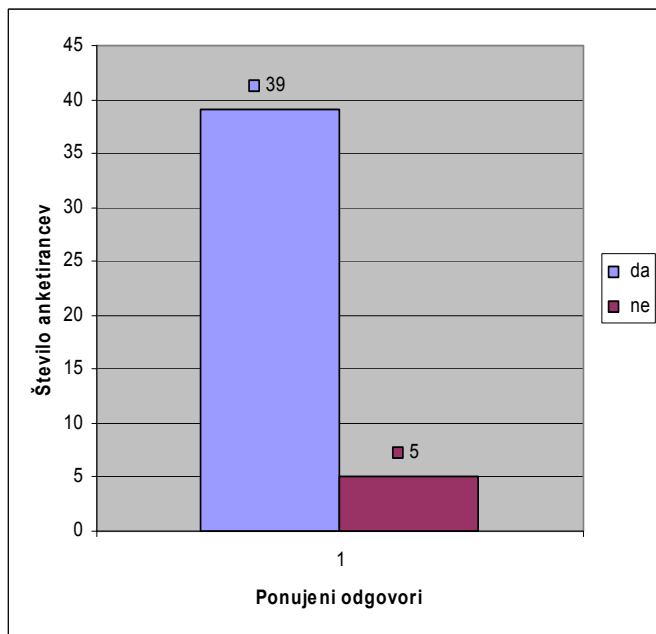
Graf 6.3: Nacionalna pripadnost

Za izolacijsko taborišče Goli otok je slišalo od 44 anketiranih 39 ljudi, kar znaša 89%. Ostali so zanj slišali prvič v času razdeljevanja anket.

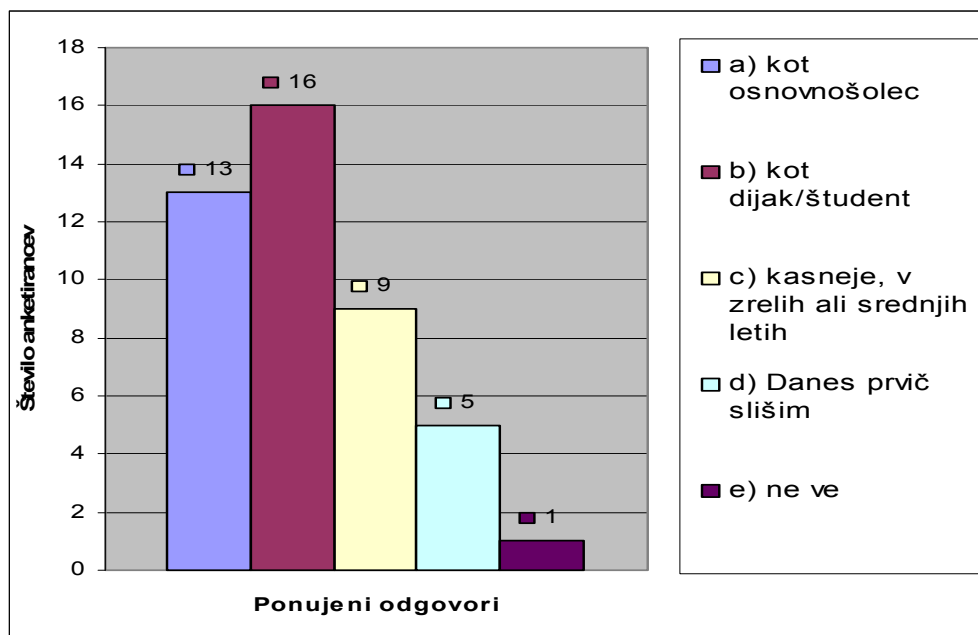
Graf 6.4: Seznanjenost s terminom izolacijsko taborišče Goli otok

Graf 6.5: Seznanjenost s terminom izolacijsko taborišče Goli otok (v deležih)

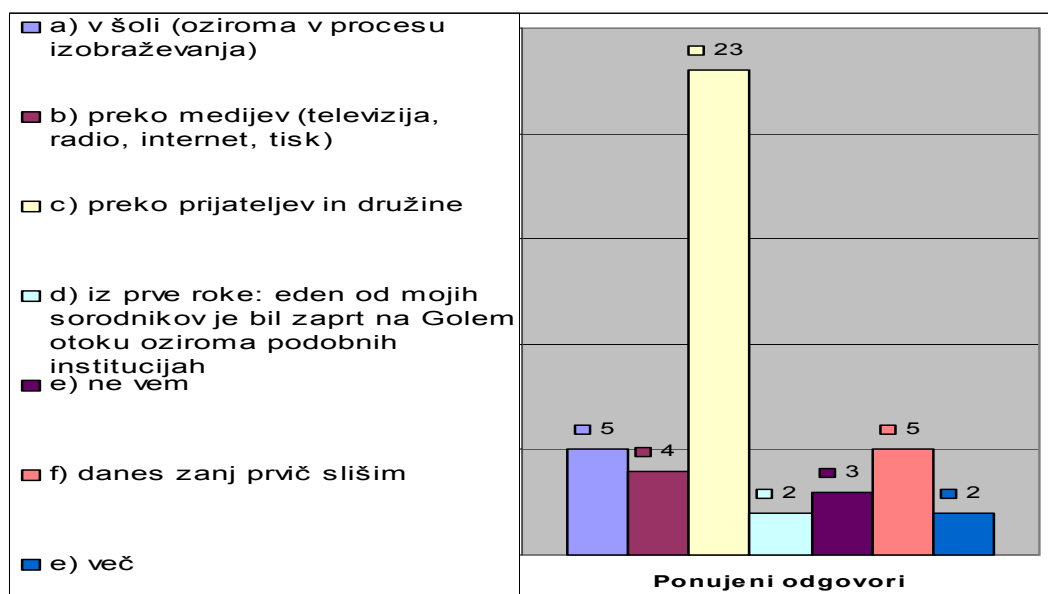
Informacije so pridobili v času, ko so bili sami dijaki ali študentje, takšnih je 37% oziroma 16 anketirancev, nekateri med njimi so za Goli otok slišali v času obiskovanja osnovne šole, in sicer 13 anketirancev (30%).

Graf 6.6: Čas seznanjenja s terminom Goli otok

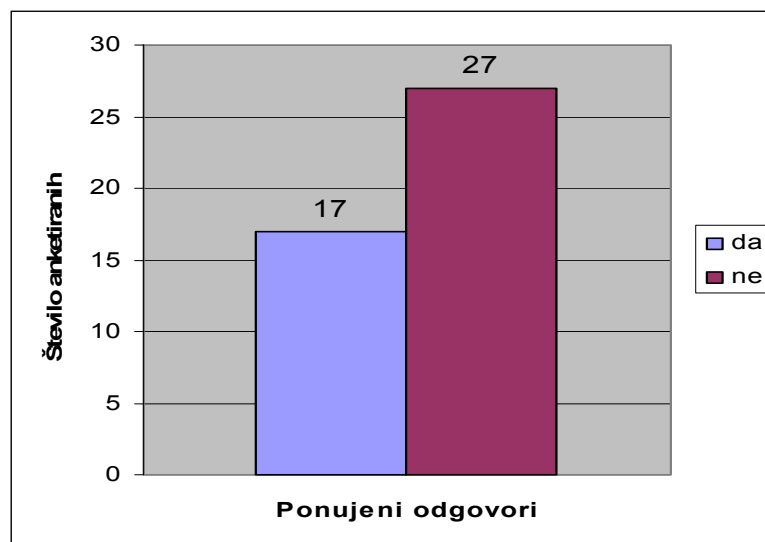
Po večini so informacije o Golem otoku dobili preko družine in prijateljev, in sicer v 52% (23 anketiranih), medtem ko je za Goli otok slišalo v procesu izobraževanja zgolj 11% anketiranih.

Graf 6.7: Dejavnik seznanjena s terminom Goli otok

Od 44 anketiranih jih vsaj 17 pozna nekoga, ki je bil zaprt na Arhipelagu Goli, kar znaša 39%. Od teh 17 ljudi je 15 anketirancev (88%) zapisalo s svojimi besedami tisto, kar naj bi od bivših političnih zapornikov slišali. Poglejmo si vprašanje in par odgovorov:

Graf 6.8: Število anketiranih, ki pozna nekoga, ki je bil zaprt na Arhipelagu Goli

»Če je odgovor na 5. vprašanje "da", bi prosila če z nekaj stavki opišete, kaj ste od te osebe izvedeli, koliko vam je povedala o Golem otoku in kaj to prebudi v vas (občutki nelagodja, sočustvovanje, jeza, apatičnost, nerazumevanje tedanjih pogojev življenja,...)«:

Anketni vprašalnik št. 34: »Gospod je še danes zaprt, kadar naletimo na pogovor o povojni situaciji. Rad razlaga o obdobju vojne in boja proti okupatorju, nato se ustavi. Težko mu je, kot bi želel ta leta izbrisati. Sam menim, da je bila večina zaprtih v tem pogledu nedolžna, zato simpatiziram«.

Anketni vprašalnik št. 44: »Mož. Vse kar sem vedela je bilo to, da je bil zaprt. Kje, koliko nisem vedela. Bili so težki časi. Niti nisem spraševala«.

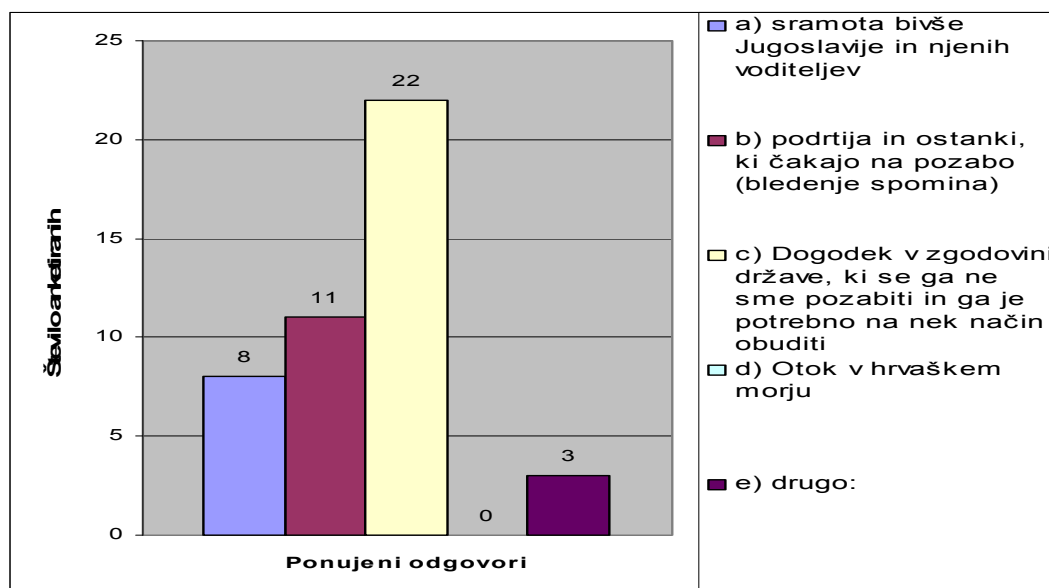
Anketni vprašalnik št. 6: »Razne represije i poniževanja koje čovjek može doživiti za vreme Komunističkog režima«.

Anketni vprašalnik št. 18: »Pripovedovanja te osebe sem došla šele z obiskom Golega otoka«.

Anketni vprašalnik št. 28: »Razmeroma malo. Vsi so ta del vzeli z neko obliko tolerance (razumevanja), niso obsojali, čeprav so bili prizadeti. Sam takega načina ne odobravam, čeprav razumem razloge- STRAH, da bi lahko propadlo vse, za kar so se 4 leta borili proti (sicer nekemu drugemu) okupatorju. Vse žrtve zahtevajo spoštovanje. To v zgodovini ni edini primer neustreznega načina »obvladovanj« potencialnih sovražnikov (inkvizicija, čarovništvo,...)«.

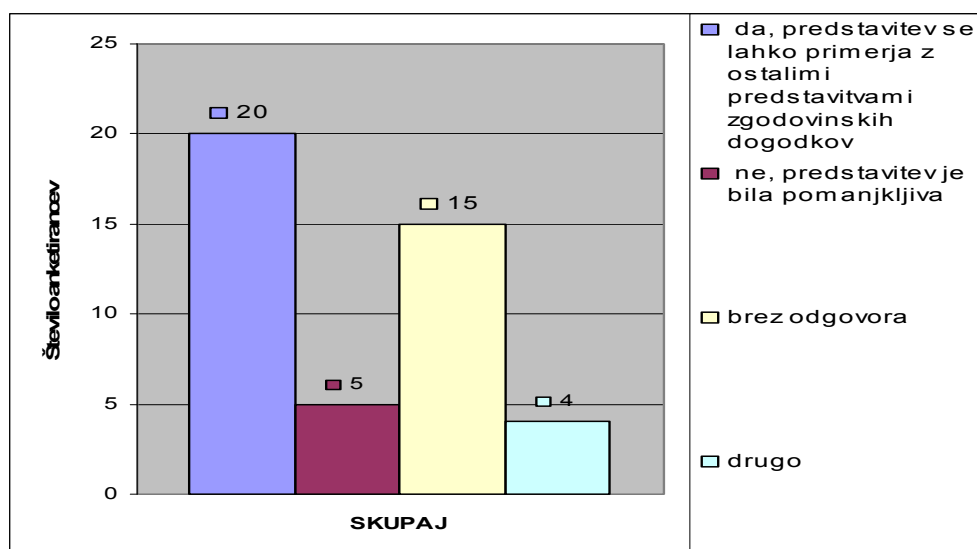
Na vprašanje »Kaj je Goli otok danes« je polovica anketiranih odgovorila, da gre za dogodek v zgodovini države, ki se ga ne sme pozabiti in ga je potrebno na nek način obuditi. Četrtnina pa meni, da je Goli otok danes podrtija in ostanki, ki čakajo na pozabo (bledenje spomina). Medtem, ko jih 18% meni, da je Goli otok sramota bivše Jugoslavije in njenih voditeljev.

Graf 6.9: Kaj je Goli otok danes

Tisti anketiranci, ki so se udeležili izletniške ladje na Goli otok v spremstvu gospoda Bobinca (bivšega interniranca, ki je na otoku cel dan predaval o tem kaj se je kje dogajalo in kaj je kje stalo) so menili, da se njegova predstavitev lahko primerja z ostalimi predstavitvami zgodovinskih dogodkov, in sicer v 46 % (20 ljudi). 5% med tistimi, ki so Goli otok obiskali z izletniško ladjo pa meni, da je bila predstavitev pomanjkljiva.

Graf 6.10: Primerljivost/pomanjkljivost predstavitve zgodovinskih dogodkov

Med anketiranci so bili tudi ljudje, ki Golega otoka niso obiskali z gospodom Bobincem, ampak s kakšno drugo izletniško ladjo ali brez spremstva. V tem primeru razlagajo, da predstavitve niso zadoščale njihovim pričakovanjem, saj so v večini takšne izlete vodili lokalni vodiči, brez zaporniških izkušenj ali pa so iz Golega otoka naredili dvomljivo atrakcijo. Anketiranec, ki se je vkrcal na ladjo s Krka in poslušal G. Bobinca pri razlagi, je poudaril, da je sicer razlaga bila prijetna, vendar preveč subjektivna, v smislu, da bi bilo potrebno slišati še druga mnenja zaprtih. 3 anketiranci z Raba so sicer obiskali Goli otok v tem obdobju, vendar v lastni režiji. 34% ljudi ni podalo odgovora: 3 anketiranci s Krka niso odgovorili na to vprašanje, 12 anketirancev z Raba pa na Golem otoku ni bila v spremstvu vodiča, zato na to vprašanje prav tako niso odgovarjali.

Slika 6.3: Goli otok 2008 – G. Vladimir Bobinac med predstavitvijo

Na vprašanje »Ste kot obiskovalec/obiskovalka z vodenim ogledom dobili vpogled v ustroj otoka oziroma ali si lahko predstavljate kaj in zakaj so zaporniki/zapornice doživljali v času t.i. prevzgoje« so v 52% (23 anketiranih je podalo svoj komentar na zastavljeno vprašanje) odgovarjali takole:

Anketni vprašalnik št. 2: »Ja. In ne. Gospod se je zelo potrudil, ampak za vpogled v čas, ki so ga preživljali, bi bilo potrebno več mnenj. Goli otok je le senca tistega, kar je bil. Same ruševine«.

Anketni vprašalnik št. 14: »Kot obiskovalka sem doživela in občutila nelagodje, jezo in žalost in se v sebi spraševala, ali je bilo to resnično potrebno za preživetje in obstoj nekdanje SFRJ«.

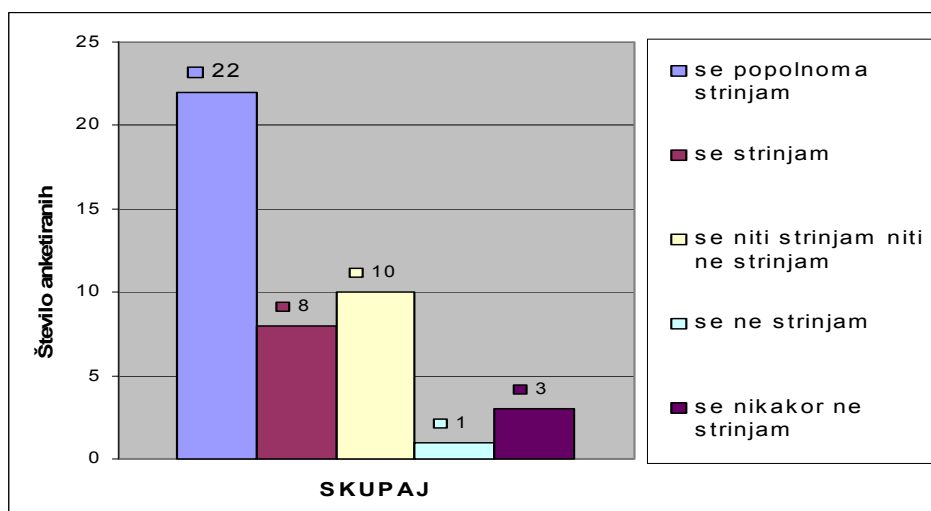
Anketni vprašalnik št. 16: »Da, vendar sem bila o teh dogodkih seznanjena že prej iz različnih virov. Vsekakor je pohvalno, da je nekdo, ki je to preživel, pripravljen to prenašati tudi na druge«.

Anketni vprašalnik št. 22: »11% jugo komunista uzeli su si pravo da preodgajaju 89% ostalih građana. Negativna selekcija u novinarstvu i školstvu dovela je do ideologizacije«.

Anketni vprašalnik št. 28: »Dobil sem en kamenček mozaika-izkušnjo enega. Več izkušenj (kamenčkov) bolj izpolni mozaik«.

S trditvijo »Ljudje, zaprti in primorani na obvladovanje težkih psihičnih in fizičnih pogojev v času po sporu s Sovjetsko zvezo, še danes s težavo spregovorijo o tej temi na račun strahu, poniževanja in konstantnega nadzorovanja« se popolnoma strinja polovica anketiranih, 18% se jih strinja, 23% se niti strinja niti ne strinja oziroma so ostali indiferentni, medtem ko se zgolj 3% anketiranih s to trditvijo nikakor ne strinja.

Graf 6.11: Strinjanje s trditvijo

Večina anketiranih je mnenja, da je za grozodejstva na Golem otoku »kriv«¹ tedanji sistem oziroma KPJ oziroma vodstvo tedanje vlade, eden izmed anketiranih je v komentar vprašalnika zapisal, da je to »bila ena težjih napak vodstva bivše SFRJ«² (arhiv Rebernik 2009, anketni vprašalnik št. 1). Nekateri menijo, da je temu botroval jugoslovanski strah pred tem, da sami postanejo Goli otok. Drugi poudarjajo, da situacija ni bila zgolj samo črno-bela, ampak da je med tema skrajnostima obstajala siva vrzel, ki je goltala vase vse, kar je bilo možno interpretirati kot grožnjo z ene ali druge strani.

Danes je težko presoditi, če bi Stalin šel v vojno stanje ali ne. Od tu dalje gre zgolj za »špekulacije«. Menim, četudi je bila Jugoslavija pripravljena na samostojno pot, ne bi smela uporabiti metode, kot jih je, in to na lastnih ljudeh, katerim v večini ni nikoli dokazala, da so zares krivi. Pa tudi s tistimi, ki so se izjasnili v prid Resolucije, ne bi smela postopati, tako kot je. Proti Stalinu se je dejansko borila s stalinizmom.

Na Goli otok danes zaidejo turisti, nekateri zaradi Golega otoka samega, nekateri zgolj zaradi tega, ker so bili v bližini. Nekateri z izletniškimi ladjami, na katerih poskrbijo za celodnevni izlet s hrano, spet drugi ga obiščejo sami. Vendar s kakšnimi vtisi odhajajo z njega? Ivan Miklenić v svojem članku S kakvim dojmovima odlaze strani turisti? pravi, da prvo kar zbode (ali pa bi jih vsaj moralo zvesti, op.p. Rebernik) obiskovalce Golega otoka je opustošenost otoka. Razbita so stekla, strehe, uničena so upravna poslopja, do delavnic za kaznjence.

Slika 6.4: Goli otok 2008 – propadanje objektov

Miklenić pravi, da se je opustošenje začelo dogajati v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, po zamenjavi oblasti na Hrvaškem; Goli otok je bil v tem času zapuščen in brez kakršnega koli nadzora, kot bi bil nikogaršnja zemlja (Miklenić 2005). Tudi današnja slika Golega otoka in Svetega Grgurja je zastrašujoča. Po tleh steklo, stari kosi nečesa, kar je bilo nekoč pohištvo, propadajoče stopnice, zgradbe, v notranjosti pa drobci razbitega inventarja. Zunaj pred stavbami sledi ovčjih iztrebkov...

Menim, da je Goli otok tudi v sedanjosti predmet človeške agresije – agresije tistih, ki so kradli, uničevali in razbijali objekte. In to v času, ko že leta in leta potekajo dokaj neplodne razprave o tem, kaj z njim narediti; ali naj se to nekdanje zloglasno taborišče pretvori v hotelsko naselje, lovišče, umetniško kolonijo ali gledališče. Strinjam se z društvom Goli otok, v katerem sta člana tako Bobinac kot tudi Kosić in menim, da bi otok najprej moral postati spominsko področje. Vprašanje ostaja, ali to nadalje pomeni pretvorbo v muzej komunizma ali ne. Dejstvo pa je, da takšno stanje najprej zahteva in kliče po zaustavitvi nadaljnjega uničevanja in propadanja Golega otoka. Da bi Goli otok postal spominsko področje, je najprej potrebno postaviti grobove, pravi Luznar (osebna izpoved 2009). Potrebno bi bilo pridobiti verodostojne podatke o tistih, ki so na otoku umrli. Vendar se takšna ideja zdi nemogoča. Še danes se točno ne ve, koliko ljudi je na Golem otoku umrlo, koliko jih je dejansko storilo samomor, podatki so pomanjkljivi ali nedostopni, grobov oziroma zgodovinskega spomina nanje pa ni. Ravno društvo Goli otok si po besedah Bobinca prizadeva, da bi Goli otok postal spominsko področje in bi se kot takšna institucija lahko vsaj delno zavarovala pred devastacijo in bledenjem spomina.

Slika 6.5: Krk 2008 – intervju z G. Vladimirjem Bobincem

Tisti, ki Goli otok obiščejo, v večini primerov (naša skupina je imela srečo, saj je z nami na Goli otok potoval bivši kaznjenec, ki je eden redkih, ki se trudi spomin na Goli otok ohraniti) ne dobijo vpogleda v stanje, ki se je na otoku dogajalo od leta 1949. in naprej, že zaradi samega izmaličenega stanja. Drug dejavnik je ta, da informacije ali vsaj najosnovnejši podatki o taborišču niso na voljo na licu mesta.

Tako mnogim, bolj zainteresiranim, ostane le to, da se napotijo v bolj založeno knjižnico in tam poiščejo knjige, ki po večini temeljijo na osebnih izpovedih tistih, ki so se opogumili in napisali svoje doživljanje Golega otoka in ostalih satelitov v času spora z Informbirojem in po njem. Pomembno se mi zdi izpostaviti, da se v diplomski nalogi v večini primerov sklicujem na določene avtorje. Ob prebiranju mnogokaterih izpovedi, pisem, člankov, monografij, skratka takšnih in drugačnih publikacij sem opazila, da večina, ki je preživela torture golotoškega režima in njegovih satelitov, opisuje svoje izkušnje precej podobno, kar vsaj v mojih očeh nakazuje na to, da so bili vsi deležni enakega oziroma podobnega sistema in obravnavanja. Vendar menim, da so nekateri med njimi kljub temu svoje pisanje preusmerili na višjo raven kot zgolj pripovedovanje o dogodkih na Otoku. Analitično, ne zgolj prvoosebno in celo z veliko mero konstruktivizma so se lotili pisanja, ki ni zajemal zgolj kronološko kohezijo poteka, marveč so nam, kot bralcem predstavili neko celoto, zaokroženost, ki je s prstom kazala na tedanje razmere³⁸...

³⁸ Kljub temu se moramo zavedati, da so nastala obstoječa dela, predvsem spominski zapisi, ki pa niso vedno točni. S tem nimam namena nikogar ne žaliti ne spodbijati v njegovi ali njeni iskreni izpovedi, vendar so osebna pričevanja, ki so dragoceni vir obširnega raziskovanja, mnogokrat obremenjena tudi z raznimi pristranostmi, površnostjo ali zgolj z ugibanji, zato so poleg spominskih zapisih tudi historično preverjena in dostopna dejstva.

7 SKLEP

Perverzni golootoški sistem prestajanja kazni, v katerem je bila tortura množično prakticirana s tisočimi zaporniki, ki so bili istočasno tako mučitelji kot žrtve, kaže na absurdnost ali deformiranost sistema izolacije tako imenovanih notranjih sovražnikov. Odgovorni za Goli otok in ostale satelite po Jugoslaviji naj bi poznali učinek dolgotrajnega fizičnega in psihičnega mučenja, to je samoobtožba.

Prvič, s priprtjem velikega števila starih komunistov in postopki proti njim, so zahodnim silam, katere pomoč je bila neobhodna, dokazovali da so se oddaljili od Stalina in Vzhodnega bloka. Drugič, masovna in nepojasnjena prijetja so služila za ustrahovanje celotne tedanje družbe. Tretjič, s prijetjem članov partije, ki so pokazali, da znajo misliti s svojo glavo, so očistili le-to kritikov svoje samovoljne politike in pretvorili ostale v poslušno orodje. Nazadnje so s priprtjem svojih dovčerjašnjih soborcev lahko na njih preusmerili negodovanje naroda zaradi poveljne ekstremne stalinistične politike.

V diplomskem delu sem skušala predstaviti pomen spomina na tiste, ki so izkusili grozodejstva Arhipelaga Goli. Osredotočila sem se na že poznana zgodovinska dejstva, predvsem na lastna spoznanja, ki sem jih pridobila v času raziskovanja golootoškega fenomena. Skušala sem predstaviti manifestacijo Golega otoka v spominih preživelih oziroma kolikšen vpliv je imela celotna institucija Golega otoka na posameznika oziroma na skupino. Kakšne fizične in psihične napore so pretrpeli tekom prestajanja tako imenovanega družbenega koristnega dela v izolaciji, ki je veljala za vzgojno oziroma za prevzgojno.

V zadnjem delu sem se usmerila na današnje stanje Golega otoka; predstavila sem raziskovalno delo in zaključila, da so vrata Golega otoka še vedno na pol zaprta in je potrebno ta vrata odškrniti na stežaj – ponovno javno spregovoriti o Golemu otoku in predvsem postaviti spomenik tistim, ki so topli in ki so bili tepeni. Na podlagi argumentov in rezultatov raziskave bom prvo hipotezo le delno potrdila. Ljudje, ki so preživeli Goli otok, neradi govorijo o slednjem, ne toliko zaradi vsajenega strahu, marveč bolj zaradi razočaranja nad sistemom in zaradi občutka, da jih tisti, ki tega niso izkusili, ne bodo razumeli.

Drugo hipotezo bom na podlagi rezultatov raziskave potrdila. Obiskovalci ne dobijo dejanskega vpogleda in spoznanja, kaj se je na otoku dogajalo v času političnega zapiranja informbirojevcev. Večina nekdanjih stavb in ostalega inventarja na Golem otoku ne izhaja iz časa, ki ga obravnavam v diplomskem delu; fotografije Golega otoka iz petdesetih let niso dostopne ali pa ne obstajajo, zato obiskovalci ne dobijo prave predstave o Golem otoku v začetku petdesetih let. Prizorišče tedanjega Golega otoka danes propada in zato predvsem tisti, ki otok obiščejo v lastni režiji, ne morejo dobiti vpogleda ali predstave o tem, kako je golootoški sistem v celoti deloval.

Velik poudarek v diplomskem delu sem namenila tudi individualnim spominom tistih, ki v slovenski zgodovinski literaturi do sedaj niso bili pretirano izpostavljeni, zato, da spodbudim k misli, da Goli otok še zdaleč ni pojav, ki je dobil svoj epilog, ali pa, ki tava nekje v morju zgodovine, marveč je prisoten še danes, prisoten je in prisoten bo vsaj še toliko časa, dokler ne bo izginil zadnji golootočan in z njim spomin na Otok.

8 LITERATURA

Benko, Vladimir. 2000. *Zgodovina mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Bobinac, Vladimir. 2008. Intervju z avtorico. Krk-Goli otok, 13.september.

Borak, Neven, Zdenko Čepič, Vida Deželak Barič, Ervin Dolenc, Tone Ferenc, Jasna Fisher, Aleš Gabrič, Jure Gašparič, Bojan Godeša, Damijan Guštin, Milica Kacin Wohinz, France Kresal, Žarko Lazarevič, Boris mlakar, Andrej Pančur, Jurij Perovšek, Jože Prinčič, Mateja Režek, Andrej Studen, Mojca Šorn, Tadeja Tominšek Rihtar, Nevenka Troha, Anka Vidovič-Miklavčič in Peter Vodopivec, ur. 2005. *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Dedijer, Vladimir. 1984. *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Tretji del*. Beograd: Rad.

Dornik Šubelj, Ljuba. 2006. Ozna-vojaška proti obveščevalna ali zločinsko-genocidna organizacija? V *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino: zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj*, ur. Mitja Ferenc in Branka Petkovšek, 337-346 . Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Gabrič, Aleš. 1993. Informbirojevstvo na Slovenskem. *Prispevki za novejšo zgodovino XXXIII-1993*, 163-175. Dostopno prek: <http://www.sistory.si/literatura-arhivi.html> (18. september 2009).

Goldstein, Ivo. 2008. *Hrvaška zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica.

Grlić, Eva. 1997. *Sjećanja*. Zagreb: Durieux.

Goli otok. 2008. *Goli otok*. Dostopno prek: <http://www.goli-otok.com/> (12. avgust 2008).

Hibbert, Christopher. 1965. *Zgodovina zločinstva in kazni*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Hrast, Radovan. 1991. *Čas, ki ga ni: preprosta povest o človekovi usodi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

--- 2007. *Viharnik na razpotjih časa*. Ljubljana: Forma 7.

Hofman, Branko. 1984. *Noč do jutra*. Ljubljana: Slovenska matica.

Jakuc, Dalibor. 2006. *Goli otok: reklamna brošura Goli otok*.

Jezernik, Božidar. 1979. Zgodovina v zgodbah ustne tradicije. *Časopis za kritiko znanosti* (35-36): 239-277.

--- 1993. *Spol in spolnost in extremis: antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück, Auschwitz 1933-1945*. Ljubljana: Borec.

--- 1994. *Non Cogito ergo sum: Arheologija neke šale*. Ljubljana: Borec

Jezeršek-Sokol, Janez. 1989. *Arhipelag Goli: moja zadnja komandantska potovanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

--- 1990. *Medaljoni našega časa: Goli še kar traja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Jovanović, Dragoljub. 1990. *Muzej živih ljudi*. Beograd: Rad.

Kalajdžić, Dragan. 1985. *Otok gole istine*. Zagreb: Globus.

Knežev, Dimitrije. 1988. *Zapisi iz Mathauzena*. Beograd: avtor.

Kos, Janko. 1996. *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.

Kosić, Ivan. 2003. *Goli otok: Najveći Titov konclogor*. Rijeka: Adamić.

--- 2008. Intervju z avtorico. Krk, 14. september.

--- 2009. Pismo. Krk, 25. januar.

Lebl, Ženi. 1990. *Ljubičice bela: vic dug dve i po godine*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

Luznar, Marijan. 2009. *Osebna izpoved*. Pričevanja bivšega zapornika , ki na intervju ni privolil. Ljubljana: Arhiv Rebernik.

Marković, Dragoslav. 1987. *Istina o Golom otoku*. Beograd: Narodna knjiga.

--- 1990. *Josip Broz i Goli otok*. Beograd: Beseda.

Markovski, Venko. 1984. *Goli otok: the island of death: a diary in letters*. New York: Social Science Monographs, Boulder.

Miklenić, Ivan. 2005. S kakvim dojmovima odlaze strani turisti? *Glas Koncila*, 31. julij. Dostopno prek: http://www.glas-koncila.hr/rubrike_komentar.html (9.junij 2009).

Nastran Ule, Mirjana. 2000. *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Perućica, Kosto. 1990. *Kako su nas prevaspitali*. Beograd: Grafički atalje Dereta.

Pirjevec, Jože. 1995. *Jugoslavija 1918-1992: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.

Popović, Miroslav. 1988. *Udri bandu*. Beograd: Filip Višnjić.

Pučnik, Jože. 1996. *Iz arhivov slovenske politične policije*. Ljubljana: Veda.

Repe, Božo. 1997. Čas graditve. V *Slovenska kronika 20. stoletja*, 2. knjiga (1945-1995), ur. Drago Bajt in Marjan Drnovšek, 93. Ljubljana: Nova revija.

Režek, Mateja. 2005. *Med resničnostjo in iluzijo: Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem: (1948-1958)*. Ljubljana: Modrijan.

Sajovic, Bogdan. 2006. *Udba*. Ljubljana: Karantanija.

Segev, Tom. 1990. *Soldiers of evil. Commandants of the Nazi Concentration Camps*. London: Grafton.

Simić, Dragoslav in Boško Trifunović. 1990. *Ženski logor na Golom otoku: ispovedi kažnjениca i islednice*. Beograd: ABC Product.

Šošić, Jelena. 2008. Dosije-Goli otok. *Press online*. 8. september. Dostopno prek: <http://www.pressonline.rs/page/stories/sr.html> (11. maj 2009).

Tasić, David. 1988. *Leševi s Golog: prvo dokumentarno kazivanje o Golom otoku*. Ljubljana: D. Cunjak.

Torkar, Igor. 1984. *Umiranje na obroke*. Zagreb: Globus.

Vodopivec, Peter. 2006. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. do 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Žilevski, Dimitrij. 1995. *Otok brez milosti*. Maribor: Rotis.

Wikipedia. 2009. *Informbiro*. Dostopno prek: <http://sr.wikipedia.org/sr-el/> (11. maj 2009).

PRILOGE

PRILOGA A: INTERVJU- IVAN KOSIĆ: 14. september 2008, Krk, 12.00

Gospod Kosić, obstaja kar nekaj knjig, v katerih avtorji razlagajo in opisujejo svoje izkušnje in doživljanja na Golem otoku in podobnih institucijah za politične zapornike. Kaj bi na to temo rekli vi iz lastnih izkušenj?

Po prestanem zaporu sem želel iz armije (MNO) dobiti potrdilo v katerem piše, kaj sem storil. Pred prijetjem sem delal v finančnem sektorju armije. Iz hrvaškega arhiva so mi poslali mojo obtožnico, imam izvod v cirilici.

Nekateri so pobegnili, nekatere so ujeli na meji, v večini primerov dokumentacija sploh ne obstaja. Jaz sem bil v Beogradu pod komando prve bojne oblasti, na Šarenjoj Čupri. Prišel je kurir, da me kličejo v politično upravo, bil sem član KPJ. Tam sedita neki major in podpolkovnik, ki mi obrazložita, da sta dobila povelje, da z menoj poklepetata. Začeli so me dobesedno "motat", ne povedo ti, kaj si naredil narobe. Takšne metode so uporabljali. Pokvarjene. To v bistvu niti ni bila preiskava v pravem pomenu besede.

Bil sem v Novem Sadu na finančnem oddelku in sem bral v časniku o Resoluciji. Bral sem iz Borbe, vsi so brali, bila je tišina. In vse kar sem rekel je bilo: "Prav imajo naši, da se Rusom ne pustijo zajebavati", in zelo hitro po speltu mreže sem prišel v zapor in bil obtožen kot informbirojevec. Ni bilo jasno kako je to mogoče, saj sem Tita sprejemal, takrat sem prav demokratično razmišljal.

Nato sem prišel v konflikt (verjetno zaradi moje izjave) s kapetanom I. Klase, in sicer je sam začel nastopati, kot da je po činu starejši od mene in tako sva se začela prerekati. Jaz sem ga tudi opozoril: "Kako to razgovarate družo kapetane?"... V moji knjigi lahko preberete celoten postopek moje obravnave.

Moja vest je bila čista, 1951 leta se je ta kapetan tudi pojavil kot priča na sodišču, kjer so mi sodili in me obdolžili. Najprej sem bil v zaporu, nato na sojenju, kjer so mi dodelili 8 let zavora in 2 leti izgube državljanjskih pravic. V zaporu sem bil vsega skupaj 5 let in pol.

Zakaj menite, da ljudje, ki so prestali Goli otok in podobne institucije za informbirojevce, o tem težko spregovorijo?

Glejte, ljudje so bili prisiljeni v to, da so drug drugega mučili in zato mogoče ne želijo o tem govoriti, dejstvo je tudi, da se je težko spomniti vsake malenkosti. Glejte, mene

Goli otok ne muči več, tukaj sem v svoji študijski sobi, kjer se sicer Golemu otoku posvečam maksimalno, o tem želim povedati čim več. Na Golem otoku je bilo res zelo malo ljudi, ki so se zjasnili za Stalina, res zelo malo. Cilj vsega, kar se je dogajalo, je bil, da se zastraši celotno državo. Po vojni je bila situacija prilagojena zastraševanju. Oni so hoteli tudi nas partizane "zavintati".

Kdo je bil po vašem mnenju kriv za dogajanja po sporu z Informbirojem?

Tito je bil glavni krivec za vse to. Preberite si delo od Žarka Petana Čez rob sveta, ali Silvin Eiletz Titova skrivnostna leta v Moskvi. Tito je bil stalinist. Ne pa mi, ki sm bili zaprti. Sam se je posluževal metod, s katerimi se je spoznal v Moskvi. On je delal enako in šele kasneje, ko se je povezal z Ameriko, šele tedaj je začel popuščati. Bil je karizma. Do zadnjega ni spustil vajeti iz rok.

Ali ste vedeli kaj bo sledilo? Ste pričakovali takšne posledice? V kolikšni meri je bil Goli otok zavit v tančico skrivnosti?

Jaz poprej nisem vedel za Goli otok, obstajala je absolutna tajnost. Nismo niti vedeli kam nas peljejo. Ko so nas peljali proti Bakru, jaz za Goli otok nisem vedel. Ko smo bili že nekaj časa tam, so nam dopustili eno dopisnico na mesec. Nisi smel povedati kje se nahajaš, naš naslov je bila Stara Gradiška. Vse preračunljivo v namen zastraševanja.

Pa ste zaporniki med seboj vzdrževali kakšen kontakt, ste lahko med seboj govorili?

Smo se pogovarjali med seboj, vendar je bila atmosfera zelo napeta. Morate vedeti, da je bilo vse to že zelo izpopolnjen sistem. "Ma kakvi", da bi nekomu pomagal, tak bi sam padel v bojkot in to s tistim človekom, kateremu je želel v tistem trenutku pomagati. Saj poznate, kako smo bili statusno razdeljeni, ne? Odloženi oziroma banda, bojkotirani in aktivisti in tako naprej.

Ja poznam, sem prebrala. Vidim, da se pospešeno ukvarjate s popisi in statistiko Golega otoka?

Ja. Kolikor se da. Naredil sem analizo Golega otoka po nacionalnosti. Seveda spisek ni popoln in verjetno nikoli niti ne bo. Ljudi je bilo okoli 16. 000, vendar sem te popise, ki jih imam v svoji sobi, dobil iz arhiva ministrstva za notranje zadeve Republike Hrvaške – in ti popisi oziroma strani niti nimajo označenih strani, tako da obstaja velika

možnost, da ta spisek nikakor ni popoln, da je bil ali fotokopiran in so mi dodelili zgolj nepopoln tekst.

Zelo veliko intelektualcev je bil zaprtih, njih sem več ali manj vse popisal. Iz arhiva sem dobil tudi popis tistih, ki so umrli. Na popisu ne piše kako so umrli, ampak gre zgolj za številke. In sicer 401. človek do leta 1957. Od skupnega števila umrlih je bilo Srbov 175, Hrvatov 80, Črnogorcev 81, Makedoncev 16 in Slovencev 12, to so samo tiste številke, za katere vemo, kje je tisto pod površino pa ...

Kaj pa Petrova rupa?

Petrova rupa oziroma objekt 101 je danes zasut. Tam je bil dr. Mirko Marković in Vlado Dapčević, ... To je bil Goli otok znotraj Golega otoka. V njej so bili zajeti najbolj "nevarni" CK-jevci, dobesedno so jih izolirali v vrtačo. Po stopnicah si prišel v barako, kjer so držali "opasne". Po besedah nekaterih naj bi to luknjo prešlo vsaj 120 ljudi. Objekt je obstajal kar nekaj časa, nato so ljudi, generale in ostale višje funkcionarje umaknili iz nje v paviljone. Ta objekt je zgodba zase.

V večini primerov so ljudje, po tem ko so prišli nazaj iz izloacije, težko dobili delo, vsak je imel vsaj še nekaj časa za sabo "senço", nekoga, ki je pazil in motril vsak njihov korak. Kakšne so vaše izkušnje?

Jaz niti nisem imel težav s tem in hitro sem se zaposlil. Vedeti pa morate, da sem prišel iz zapora kasneje kot nekateri in vem, da je bilo prej zelo težko dobiti delo, kaj šele da bi se znebil etikete IB-jovca. Glejte, težki časi so bili, civilisti so dobivali po dve leti zapora, pa niso vedeli, če bodo res takrat prišli na "prostost". Gospod Goldstein, ki je zgodovinar, za svojo ženo sploh ni vedel, da je bila na Golem otoku in podobne prigode.

Ali je oziroma ali obstaja kakšno društvo, ki se zavzema za to, da bi Goli otok ostal v spominih ljudi?

Da. Obstaja društvo Goli otok oziroma Udruga zatvorenika Ante Zemljara, ki zajema okoli 50 ljudi, med njimi sva jaz in gospod Bobinac, nekateri so iz Zagreba, drugi z Reke. Med nami je bil tudi akademski slikar Alfred Pal, ki je bil v prvi skupini, ki je prispela na Goli otok takrat, tudi Jakovčić, Goldstein,... Skušamo obdržati sestanke na vsake toliko, vendar smo vsi že precej stari, in je včasih to težko izvedljivo, zato dostikrat komuniciramo preko pisem ali po telefonu. Drugače se dobimo vsako leto v

Zagrebu. Mislim, da smo nekaj le dosegli. Dosti nas kontaktirajo novinarji, saj smo v končni fazi zadnja referenca.

Torej, da vam obrazložim situacijo, vladala je splošna klima medsebojnega nezaupanja. Ljudje so "pravocirali" in ko so "spravocirali" so odšli tožarit. Jaz sem bil odložen, v kolektiv sem prišel šele na koncu. Vlado Dapčević, ki je bil komisar višje vojne akademije, s katerim sva bila skupaj v brigadi, pa se ni podredil. Nikakor. Bil je Črnogorec. Njega niso zlomili, do samega konca je vztrajal. Bolj so ga mučili, bolj je bil "težaven". Govoril je : "Ubijte me in zaključeno". Bil je torej fizično in psihično zelo močan. Jaz sem se obnašal drugače. Delal sem a hkrati sem si na usta poveznil "nagobčnik". Tiho sem bil, kar verjetno ni bilo dobro, bil sem pasiven. In prav takrat bi moral največ govoriti, pa nisem.

Zato pa zdaj o tem govorite odprto in s polnim zagonom...

Zdaj v oktobru pride sem na Krk profesorica psihologije, hčerka Nikite Bakova, ki bo tudi baje raziskovala Goli otok s tega vidika. Pa lahko ponovno pridete in se povežete tudi z njo...

Ja. Seveda, bilo bi odlično.

Gospod Kosić, najlepša hvala za enkrat, ostala bova v kontaktu, če vam to odgovarja, vsaj preko pisem ali telefona. Imam nekaj literature, ki bi vam mogoče prišla prav pri popisovanju...

Ja, seveda. Vsekakor mi pišite, tudi v zvezi z vašim dedom in tudi v primeru, da boste imeli vprašanja, me brez težav lahko kontaktirate.

PRILOGA B: INTERVJU – PROF. VLADIMIR BOBINAC: 13.september 2008, Krk, 18.00

Dne 13.9.2008 sem se dogovorila za sestanek z gospodom Vladimirjem Bobincem, nekoč profesorjem na otoku Krku, ki je bil administrativno kaznovan in poslan na družbeno koristno delo na Goli otok in je tam preživel 2 leti (od leta 1951 do 1953). Gospod Bobinac deluje zelo umirjeno, uglajeno. Tako kot Ivan Kosić, tudi Bobinac globoko ceni Ante Zemljara. Na intervju je prišel dobro razpoložen, zagnan in pripravljen na moja vprašanja.

1. Gospod Bobinac, obstaja kar nekaj knjig, v katerih avtorji razlagajo in opisujejo svoje izkušnje in doživljanja na Golem otoku in podobnih institucijah za politične zapornike. Kaj bi na to temo rekli vi?

Poglejte, prvo se moramo zavedati, da je bil Goli otok ena sama masa, številka, zbir ljudi. To se je zgodilo ljudem, ki so ga »pretrpeli« in so zato tudi zlomljeni. Zlomljeni v duši. Šlo je za skupinsko mučenje, ki je iz tebe posrkal še zadnji atom moči.

Informbirojevec ima še danes močno negativen prizvok. Takrat pa je bila takšna etiketa kaj hitro iztočnica in vstopnica za Goli otok. Zavedati se je treba, da je bil tedanji sistem komunizma, kateremu je bil priključen informbiro dobesedno stalinizem! Torej: sistem komunizma + Informbiro = stalinizem.

2. Kaj se je zgodilo v vašem primeru?

Bil sem član KPJ, hodil sem na filozofsko fakulteto v Zagrebu in sem sodeloval v narodni študentski mladini (NSO). Kot član NSO nisem hotel bojkotirati proti drugim študentom, kot se je to v tistem času dogajalo. Dogodki so se vrstili eden za drugim: najprej te izključijo iz Komunistične partije, nato sledi bojkot na fakulteti: nihče ne sme (za lastno dobro ali pač iz osebnih razlogov) sedeti ali govoriti z bojkotiranimi. Sledi izključitev iz fakultete in kaj hitro zatem sledijo ostale sankcije, ki pa ste jih prav gotovo, ker pojav raziskujete, tudi prebrali v literaturi.

3. Kaj je specifika Golega otoka?

Specifika Golega otoka v primerjavi s Sibirijo oziroma gulagi ali nacizmom in njihovimi koncentracijskimi taborišči je v tem, da se je na Golem otoku (pa ga posplošiva za vse tedanje jugoslovanske zapore) dejansko ubijalo telo, žrtev. Ubijalo pa

se je tudi človeka kot človeka, če me razumete. Človeška moč in dostojanstvo sta bila zelo omejena in takrat se zgodi to, da se prej moralen človek mora vključiti v maso, mora postati žival, da preživi oziroma če hoče preživeti. Vsak pa si želi preživeti, vendar vsaj z malo ostalega dostojanstva.

Poglejte, vkrcali so nas na kamion, z verigami smo bili zvezani v paru. V Zagrebu so nas poslali na vlak v nočnih urah, prispeli smo v Bakar, seveda ponoči, kjer nas je čakala ladja Punat. Mimogrede, ladjo Punat so kasneje, ko je bilo že vsega konec hoteli dvigniti z dna, ker je bila potopljena, vendar se je ta v postopku dviganja prelomila na pol. Le kaj nam to pove, kajne?

G. prof. Bobinac mi sam od sebe začne kazati arhivske slike, ki jih hrani v albumu pri sebi doma. Slike so starejše, zato se na njih vidijo celo bunkerji, ki so danes, kot pravi Bobinac zgolj ostanki. Prosim ga, če lahko album poslikam s fotoaparatom, vendar odkloni z obrazložitvijo, da mi bo sam povedal vse kar ve. Spoštujem odločitev in nadaljujeva s pogovorom, saj je močno premražen od izleta, na katerem je skoraj cel dan predaval o sistemu Golega otoka in to na Golem otoku.

... Kje sva ostala, aja. Poglejte, v enem paviljonu (***ob tem kaže na barake***) je bilo do 250 ljudi v svoji navečji razsežnosti. To bi nekje znašalo 1 m² do 1,5 m² prostora na osebo. Malo, zelo premalo. Spali smo z glavami na glavo, na nadstropnih pogradih, na deskah. Osnovna pravila so bila: prepričaj samega sebe, da si kriv. Ti si kriv, čeprav nisi. Pri tem je imela prste vmes UDBA, kateri si bil hvaležen in si se, kar je tudi zahtevala, poboljšal, revidiral in tako naprej...

3. Kaj pa samouprava?

Eh, ljudje pravijo, da smo na Golem otoku imeli samoupravljanje. Ni tako, tega ni bilo. Starešine so poslušale naredbe od višjih, torej od uprave, ki je sprejemala odločitve. Starešina je bil tudi tisti, ki je izpraševal in usmerjal kaznjence in med seboj se zatorej niso razumeli. Kako bi se le lahko razumeli, saj nobeden ni vedel komu zaupati, hitro si v preveč razgaljeni podobi padel pod kaselo... Bojkotiranega so morali recimo vsi prisotni pljuvati, tepsti, ga preganjati. Če kdo ne bi sodeloval pri preganjanju slednjega, ali bi mu hotel na kakšen način pomagati, bi tudi sam postal bojkotiranec.

Zopet približa album s slikami in mi ob razlagi kaže slike in izgled taborišča v času prestajanja kazni. Vidim kaselo, tragač, kiblo, mino. Vse obrazloži.

Tragač je bila naprava za nošenje tovora oziroma bremena v dvoje. Golotoški tragači so bili kvadratni, široki in zgrajeni iz debele deske, oprijemi za roke pa so bili kvadratni ostri in težko oprijemljivi. Tukaj ni šlo za gonjenje posameznika, temveč skupinsko mučenje, suženjsko delo, ki iz človeka izvleče še zadnji atom moči. S tragačem se je ljudi lomilo, labod je obstajal za prenašanje težjega tovora, mina je bila naprava za pripravo hrane, zgleda pa kot protitankovska mina, kajne?

Kibla je bila vseprisotna. Ponoči so ljudje stali pred kiblo. Bila je namenjena za opravljanje potrebe, še posebej ponoči, ker človek ni smel oditi iz paviljona, zato je kiblaril. Če bi ga zunaj videl kakšen iznerviran komandir, bi lahko nad njim streljal. Toliko o samoupravi. Ja med nami zaprtimi je obstajala hierarhija, kot obstaja v vojski in vseh podobnih institucijah, vendar v odnosu do tistih zunaj žice nismo bili prav nič samoupravni, prej precej podložni, brez pravega jaza.

Veste, to so bili učinki šoka, šok terapije: najprej je tukaj torej napaka posameznika, nato sledi šok, ko pridete na Goli otok. Vse to je bil potrebno za zlom človeka. S šokom namreč pride do brisanja prejšnjega in vstavljanje novega mišljenja: prepričanje v Tita reciva, zvoki, ki so jih proizvajali udarci po kovini in dretje: »Ustani bando«, nato je sledila postrojitev, kjer se vsi derejo: »Tito, Tito, Tito«,... Izbrisali so nekaj individualno našega in vstavili ter dobesedno vsadili »Tito, Tito, Tito«. To je ta teorija šoka.

Sprašujem se. 14 paviljonov je bilo. Kdo jih je gradil? Nihče se ni javil. Nihče ni vedel za ljudi, ki naj bi gradili paviljone, za tiste, ki so prihajali.

4. Kdo je kriv za Goli otok ?

Da. Kdo je kriv za zlo na Golem otoku ? (*smeh*). Krivi ste vi kaznjenci. Vi ste sami sebe mučili, tožarili in ubijali. To je za moje pojme prelaganje odgovornosti na kaznjence. Ranković je bil na Golem otoku, pa je kasneje izjavil : »Šta načini našim ljudima ?«, kot da sam nima nič s tem. Krivdo so prelagali na nas, kot neko kolektivno odgovornost kaznjencev.

To je teorija, ki jo mi golotočani in tisti, v društvu Goli otok ne sprejemamo. 900 ruskih specialcev, ki so bili lojalni Stalinu in so formirali represivne organe naj bi naša Udba

prevarala. Teh 900 ljudi naj bi bilo premeščenih na Goli otok, brez hrane, brez barak. Bili naj bi prvi zaporniki. Jedli naj bi galebe, kače in plazilce. Okoli otoka naj bi bili oboroženi ljudje v čolnih. Zgodila naj bi se tudi dva poskusa pobega, vendar sta se končala z likvidacijo v morju. Čez en mesec naj bi na Goli otok prišla Udba, takrat naj bi specialci gradili paviljone, kasneje naj bi jih Udba likvidirala. Tako se opravičuje oblast. Torej to študijo Petra Strčića golootočani ne sprejemamo kot sem rekel.

Mi (društvo golootočanov, ki smo še ostali) poskušamo izvedeti čimveč o Golem otoku. Tako lahko javno izrečemo samo tisto, kar vemo.

Prva skupina kaznjencev, ki je prišla na Goli otok je še spoštovala načela političnih zapornikov. S prihodom druge skupine se je situacija obrnila. Prva in druga skupina sta se napadali.

Jovo Kapičić, general Udbe, zadolžen za Goli otok je v časniku Globus (Zagreb) trdil, da je Goli otok bil letovišče, kamor so pripeljali ljudi. Največja žrtev Golega otoka pa naj bi bil on sam. Na tej točki se mi sprašujemo, kaj je potem sploh vprašanje zgodovinske resnice.

Zapomni si, Goli otok ni posameznik, Goli otok je skup ljudi nad katerimi so se izvajale represivne metode. Več kombinacij. Poglej si film Sergeja Mihajlovića (1905). Posebnost in zanimivost je v temu, da ne obstaja glavni junak. Tu je glavni akter masa. Tako isto je bilo na Golem otoku. Če je nekdo igral junaka, je stradal. Zatorej, potrebno je posneti film o masi, ne o posamezniku.

Torej, če me vprašate na koga moram pokazati s prstom, bi rekel, da vrh tedanje politične oblasti, torej Tito, Ranković in Kardelj.

5. Kakšna je torej ta masa na Golem otoku v številkah?

Tam je bilo 16. 731 ljudi z imenom in priimkom. To vem. Vendar je del arhiva pospravljen, nekateri tudi v arhiv niso prišli. Mrtvih na Golem otoku naj bi bilo po informacijah državnega arhiva 450, medtem ko Dedićer zatrjuje številko 3.800. Ne želim širit informacije, o katerih nisem prepričan. Vem, da so v juliju naredile 4 osebe samomor, za to potrebuješ precej hrabrosti, saj si neprestano pod nadzorom in v masi, nimaš niti vrvi za obesit se. Potrebno je veliko hrabrosti in obupa hrati. Nekateri so poskušali tudi tako, da so se v teku zaletavali v zid.

6. Zakaj vi govorite o tej boleči izkušnji? Dolgo se o Golem otoku in njegovih satelitih ni govorilo. Kaj želite sporočiti?

To mi daje občutek zadovoljstva. Želim, da se o tej temi čimveč izve. Ne obtožujem. Nikogar. To mi je bila šola, lahko rečem, dobra šola, ki sem si jo zapomnil.

Gre za to, da se spomnimo na tiste, ki so stradali na Golem otoku in drugod po zaporih, za politične in ostale zapornike v času, ki je bil. Moja želja je v bistvu obsodba kakršnega koli zlorabljanja. Človek je stradal po taboriščih v Jasenovcu, Bleiburgu, Auschwitzu, na otoku.

Goli otok bi moral biti spominsko področje, ampak kaj dejansko je?

Padel je v pozabo, spominsko področje pada v pozabo. Če bi mi na tem otoku zbrali vse spomine tistih, ki so ga preživeli in tistih, ki ga niso, potem bi to bilo spominsko področje. Tako pa ni niti označb grobov, niti ne obstaja spomin na njih.

Današnja mladina drugače gleda na takšne stvari. Bila je neka novinarka iz Pariza, prav tako je z njo prišel snemalec in prevajalec. Šli so z menoj in s skupinami, ki sem jih vodil, na Goli otok. Novinarka je želela videti reakcije ljudi ob obisku Golega otoka. Njen komentar je bil, da je bila tudi že v Auschwitzu, kjer je jokala, vendar ni našla nikogar, s katerim bi delila solze in bolečino. Prišla je na Goli otok in videla, da bolečino lahko deli z ostalimi.

Za takšno zgodbo je potrebna kulisa in ta je Goli otok. Ljudje se sami sprehajajo po Golem otoku, a niti ne vedo kaj se je tukaj dogajalo. Lahko bi predvajali glasbo od Beethovna recimo, pa naj se ljudje potem vsaj vprašajo, kaj je tu bilo in zakaj ter komu glasba igra.

Obsodba vsakršnega zlorabljanja vsakega človeka – če bomo sporočali takšno sporočilo, bo to področje ostalo spominsko področje. Na spominskih področjih se govori šepetaje... Potrebno bi bilo sestaviti popis tistih, ki so stradali, ne samo na Golem otoku, tako bi lahko ohranili področje kot spominsko.

Gospod Bobinac, najlepša hvala za vaš čas in sodelovanje.

Hvala vam, ki seanimate za nas in za nekaj, kar je mogoče vam težko razumljivo.

ANKETNI VPRAŠALNIK

KAJ JE GOLI OTOK?

Sem absolventka kulturologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani in v zvezi z diplomo raziskujem institucijo Golega otoka in njemu podobne prevzgojne zapore. Zanima me vaše menje in poznavanje te teme. Ne obstaja pravilen ali napačen odgovor, prosim le za iskrene odgovore.

Vprašalnik je sestavljen iz 18 vprašanj, na katera odgovorite z enim odgovorom, razen, če je navedeno drugače. Vsi odgovori in vaši podatki se bodo uporabili v namen raziskave in ostali anonimni.

OPOMBA: Pod nazivom Goli otok upoštevam tudi ostala koncentracijska taborišča po nekdanji Jugoslaviji
--

1. Ali ste že slišali za izolacijsko taborišče Goli otok?

- a) da
- b) ne

2. Kdaj ste prvič izvedeli za Goli otok in kaj se je na njemu dogajalo?

- a) kot osnovnošolec
- b) kot dijak/študent
- c) kasneje, v zrelih ali srednjih letih
- d) danes prvič slišim

3. Kje ste se seznanili o obstoju Golega otoka? (obkrožite lahko več odgovorov)

- a) v šoli (oziroma v procesu izobraževanja)
- b) preko medijev (televizija, radio, internet, tisk)
- c) preko prijateljev in družine
- d) iz prve roke: eden od mojih sorodnikov je bil zaprt na Golem otoku oziroma podobnih institucijah
- e) ne vem
- f) danes zanj prvič slišim

4. Ali bi kot turist obiskali Goli otok ali Sv. Grgur v primeru, da bi bil nekdo iz vaše družine v preteklosti zaprt in izpostavljen t.i. prevzgoji ?

- a) da, to je zgodovina moje družine in zanima me kaj se je dogajalo
- b) da, to je del zgodovine našega naroda in zanima me kaj se je dogajalo
- c) ne, gre za preveč bolečo izkušnjo
- d) ne, me ne zanima
- e) drugo:

5. Ali poznate koga, ki je bil na Golem otoku ali podobnih zaporih zaprt/a?

- a) da
- b) ne

6. Če je odgovor na 5. vprašanje "da", bi prosila če s parimi stavki opišete kaj ste od te osebe izvedeli, koliko vam je povedala o Golem otoku in kaj to prebudi v vas (občutki nelagodja, sočustvovanje, jeza, apatičnost, nerazumevanje tedanjih pogojev življenja,...):

7. Kaj je Goli otok danes:

- a) sramota bivše Jugoslavije in njenih voditeljev
- b) podrtija in ostanki, ki čakajo na pozabo (bledenje spomina)
- c) dogodek v zgodovini države, ki se ga ne sme pozabiti in ga je potrebno na nek način obuditi
- d) otok v hrvaškem morju
- e) drugo:

8. Če ste obiskali otok pod vodstvom vodiča mi zaupajte, ali ste pridobili informacije, ki ste jih iskali?

- a) da, predstavitev se lahko primerja z ostalimi predstavitvami zgodovinskih dogodkov
- b) ne, predstavitev je bila pomanjkljiva

9. Ste kot obiskovalec/obiskovalka z vodenim ogledom dobili vpogled v ustroj otoka oziroma ali si lahko predstavljate kaj in zakaj so zaporniki/zapornice doživljali v času t.i. prevzgoje? Prosim opišite z lastnimi besedami:

10. Kako bi v celoti (poznavanje dejstev s strani vodiča, jezik, način vodenja, povezanost,...) ocenili vodeni ogled, če vzamemo lestvico od 1-5, kjer 5 predstavlja oceno zelo dobro, 4 dobro, 3 niti dobro in slabo, 2 slabo in 1 zelo slabo?

- a) 5
- b) 4
- c) 3
- d) 2
- e) 1

11. Kako dobro so bili predstavljeni zgodovina, dejstva in realnost Golega otoka v primerjavi z drugimi podobnimi dogodki po Evropi v zgodovini?

- a) zelo dobro (5)
- b) dobro (4)
- c) niti dobro niti slabo (3)
- d) slabo (2)
- e) zelo slabo (1)

12. Kaj za vas pomeni ogled in obisk Golega otoka?

- a) ogled zanimivosti
- b) druženje s prijatelji in izlet
- c) zbiranje informacij o ideologiji nekega preteklega časa
- d) izobraževanje
- e) drugo:

13. Ali se strinjate z izjavo (svoje strinjanje ali nestrinjanje označite s številko od 1 do 5, kjer 5 pomeni "se popolnoma strinjam" in 1 "se nikakor ne strinjam")? : *" Ljudje, zaprti in primorani na obvladovanje težkih psihičnih in fizičnih pogojev v času po sporu s Sovjetsko zvezo, še danes s težavo spregovorijo o tej temi na račun strahu, poniževanja in konstantnega nadzorovanja"*

- a) 5
- b) 4
- c) 3
- d) 2
- e) 1

14. Kdo po vašem mnenju naj bi bil odgovoren za institucijo Golega otoka in dejstva, da se o tej temi dolgo časa ni govorilo? Prosim napišite nekaj stavkov s svojimi lastnimi mislimi.

Za analizo ankete bi potrebovala še nekaj vaših osebnih podatkov, ki bodo uporabljeni v namen raziskave in tako ostali anonimni:

15. SPOL: Prosim izberite eno izmed možnosti:

- a) ženski
- b) moški

16. STAROST: Prosim vpišite letnico rojstva (primer: 1984)

17. Kakšen je vaš zaposlitveni status?

- a) osnovnošolec
- b) dijak
- c) študent
- d) zaposlen
- e) brezposeln
- f) upokojenec
- g) gospodinja
- h) invalid
- i) drugo:

17. Od kod prihajate?

- a) Slovenija
- b) Hrvaška
- c) Nemčija
- d) Italija
- e) Avstrija
- f) drugo:

V PRIMERU, DA BI RADI KARKOLI V ZVEZI Z GOLIM OTOKOM ALI ANKETO PRIPOMNILI,
NAPIŠITE SVOJE MISLI

VAŠ KOMENTAR:

Za sodelovanje v anketi se vam iskreno zahvaljujem.

PRILOGA D: PISMO

Poštovana gospodična Ana,

Prije svega najljepše zahvaljujem na informaciji o publikacijama o Golom otoku u Sloveniji..

Papir s pitanjima još uvijek imam, ali nikad nemam vremena da se posvetim pisanju odgovora.. Koncem januara ove godine navršavam 87 godina. Radna efikasnost mi je osjetno smanjena i brzo se zamaram. Osim toga, mi smo dugo razgovarali kad ste bili kod mene u Krku, pa uglavnom znate što ja o svemu tome mislim.

Pokušat ću Vam ukratko odgovoriti barem na ona dva pitanja koja ste postavili u pismu.

1. PITANJE: Kako vi mislite da se danas gleda na Goli otok - recimo tome kroz kolektivnu memoriju? Kako ljudi danas shvaćaju Goli otok, kako su ga prije. Znamo da se skroz povijest ta tema različno obrađivala, od toga da se o tome javno nije pričalo dugo vremena poslije, pa do razdoblja današnjeg vremena, di mladi uopće o toj temi nemaju pojma nit je ne znaju umjestit u povijest države.

ODGOVOR: Pouzdaniji odgovor dobilo bi se anketiranjem dovoljno velikog broja ljudi iz različitih sredina. Moje mišljenje je da mnoge ljude ta tema zanima kao i svaka druga zanimljivost, ali se ne upuštaju dublje u njen povijesni smisao. O tome što se je događalo na Golom otoku postoje različiti stavovi. Mnogi osuđuju zločine, ali nisu skloni niti nama koji smo tamo stradali, jer smo tobože bili staljinisti. Takvi su zahvalni Titu, jer je zemlju spasio od staljinističkog zla. Oni ne shvaćaju da ogromna većina golotočkih zatvorenika nisu bili staljinisti, već da su to zapravo bili oni koji su ih zatvarali,

Nije mali broj onih koji ne vole temu o Golom otoku, jer su oni sami, ili njihovi preci, bili upleteni u aparat za hapšenje, bilo kao pripadnici UDB-e, ili kao konfidenti. Takvi znaju dobro što se je događalo, ali se zalažu da se čim prije zaboravi prošlost, i da se okrenemo budućnosti.

Svakako da je i dugotrajna prinudna šutnja o Golom otoku koja je trajala do Titove smrti, pridonijela zaboravu. Postoje i takvi koji su sami prošli kroz pakao Golog otoka, ali iz raznih razloga ne žele o tome govoriti.

2. PITANJE: Moj djed je za razliku od vas skroz zatvoren za komunikaciju u vezi sa Golim otokom, i vjerujem da takvih ima mnogo. Šta je kod vas drukčije? Vi o tome otvoreno pričate, napisali ste knjigu, kako ste vi zaobišli taj strah ili to nešto drugo, što je mnoge sprečavalo da kažu istinu?

2. ODGOVOR. Ne poznajem vašeg djeda, pa ne mogu konkretno odgovoriti na pitanje. Uzroci mogu biti vrlo različiti. Ne vjerujem da je u današnje vrijeme još uvijek strah u pitanju.

Sistem Golog otoka bio je sračunat na fizičko i psihičko uništenje čovjeka. Od nas je trebalo napraviti ništarije, spremne da kao psi budemo pokorni svojim gospodarima. Ljudi su mučeni i ponižavani na sve moguće načine. Od njih je traženo da pljuju po sebi i na supatnike oko sebe. Što je netko davao veći otpor, više su ga proganjali. Na Goli otok ljudi su dolazili nakon presude, na izdržavanje kazne, ali su i dalje bili pod stalnom istragom koju su po uputama isljednika provodili sami zatvorenici. Da bi spasili goli život ljudi su izmišljali laži, optuživali sami sebe i svoje najbliže. Bili su prisiljavani na ponašanje koje se na slobodi smatra nečasnim. Režim Golog otoka teško je shvatljiv normalnoj ljudskoj pameti. Temeljio se na kombinaciji policijskih iskustava iz prošlosti, prvenstveno carske Rusije, Staljinovih gulaga i hitlerovskih konclogora, ali sve je to bilo usavršeno originalnim izumima UDB-e, tj. permanentnom istragom nakon izrečene kazne do završetka robije, i lažnom zatvoreničkom samoupravom pod dirigentskom palicom isljednika, odnosno uprave zatvora. To je bio režim izmišljen specijalno za Informbirovce, i nije se primjenjivao u drugim zatvorima. Šaljem vam svoju knjigu, pa će vam možda biti jasnije.

U popisu zatvorenika našao sam da je Vaš djed Luznar (Anton) Marijan uhapšen 12. februara 1951. i osuđen na 4 godine zatvora, i nakon izdržane kazne pušten na slobodu 11. februara 1955. g. Iz popisa se vidi da ga je hapsio KOS (kontraobavještajna služba JNA), a rekli ste mi, ako se dobro sjećam, da je bio po činu major. Obzirom na čin višeg oficira i vrijeme kad je hapsen, vjerujem da je bio izvrgnut dugotrajnom, strahovitom maltretiranju i torturi. Ne treba se čuditi ako ne želi da se prisjeća tog vremena.. Vi ste ambiciozna djevojka. Željeli biste iz njega iscijediti čim više detalja. Vjerujem da je mnoge pojedinosti već zaboravio, a i ne želi se prisjećati, i u svojoj svijesti ponovno doživljavati poniženja kojima je bio izvrgnut.. Još manje želi o njima pričati svojoj unuci.

Nemojte djedu radi toga ništa zamjerati, i prestanite ga ispitivati o toj temi.. Nije on jedini koji se tako ponaša. Imao sam prijatelja, školskog druga, u Armiji je bio po činu major, i nastavnik - šef katedre na oficirskom tenkovskom učilištu. 6 godina je proveo na Golom otoku ali nikad nije htio razgovarati o toj temi. Niti moju knjigu nije htio čitati. Umro je pred nekoliko godina. Po izlasku iz zatvora koncem 1956. mnogi su me znanci i prijatelji pitali kako mi je bilo, ali svakom sam ukratko odgovorio da mi je bilo dobro i brzo promijenio razgovor..Kad je pred nekoliko mjeseci bila na Hrvatskoj televiziji emisija o Golom otoku, tamo je bio i Ivan Jakovčić, poznati političar iz Istre, jer je

njegov otac bio na Golom. On je rekao da otac po izlasku iz zatvora nikad nije o tome pričao. U istoj emisiji pojavio se i Slavko Goldstein, poznati publicist iz Zagreba. Njemu je prva žena ispričala da je kao djevojka bila na Golom otoku, tek mnogo godina nakon što su stupili u brak. Prema tome Vaš djed nije jedini koji o tome ne voli mnogo razgovarati.

Pričati o sebi, za nas koji smo prošli Goli otok, nekome tko nema tog iskustva, uvijek je nezgodno, jer se izlažemo opasnosti da budemo pogrešno shvaćeni. Etička mjerila bila su tamo izokrenuta naopako. Tko nije uspio makar malo se prilagoditi, bio je zgažen. Vaš djed, niti ja, niti bilo tko drugi od naših supatnika, nemamo se čega sramiti. Neka se srame oni koji su nas tamo doveli. Danas se to već događa.

Djed Vam nije neophodan za pisanje o Golom otoku. Ostavite ga na miru. Iz popisa kojeg ste mi poslali vidim da na slovenštini imate sasvim dovoljno literature. Ja Vam dodatno šaljem svoju knjižicu. Korisnije će Vam biti da upoznate što bolje literaturu, nego da sekirate djeda i gubite vrijeme.

Meni je drago da ste izabrali Goli otok za svoj diplomski rad. Možete mi se uvijek obratiti sa pitanjima koja Vas budu interesirala, pa ću Vam odgovoriti koliko budem znao.

Srdačan pozdrav Vama i djedu,

Krk, 25. januara 2009.

Ivan Kosić, Krk

Pokažite djedu moju knjigu. Zanimalo bi me njegovo mišljenje.

U popisu knjiga naveli ste dvije knjige Jezeršek Janeza, i to

1. Arhipelag Goli - moja zadnja komandantska potovanja, i
2. Medaljoni našega časa - Goli otok še kar traja.

Da li se te knjige mogu nabaviti, gdje i kako?